

ONTWIKKELINGEN VERBINTENISSENRECHT 2000-2011

Prof. Matthias E. Storme

KORTE INHOUD

I. RECHTSHANDELINGEN	4
1. PRECONTRACTUELE PLICHTEN	4
2. TOTSTANDKOMING OVEREENKOMSTEN EN ANDERE RECHTSHANDELINGEN.....	5
3. VERTEGENWOORDIGING.....	8
4. ONTSTAAN RECHTEN VAN EEN DERDE UIT OVEREENKOMST	9
5. NIETIGHEDEN	10
6. UITLEGGING	17
II. ONRECHTMATIGE DAAD.....	18
1. FOUT	18
2. SCHADE EN CAUSALITEIT	20
3. BIJZONDERE REGELING PROCESAANSPRAKELIJKHEID (GERECHTSKOSTEN EN RECHTSPLEGGINGSVERGOEDING).....	24
4. AANSPRAKELIJKHEID VOOR ZAKEN.....	26
5. FOUTLOZE AANSPRAKELIJKHEID	26
III. ONGEGRONDE VERRIJKING	27
1. ONGEGRONDE VERRIJKING IN HET ALGEMEEN	27
2. ONVERSCHULDIGDE BETALING	29
3. REGRES- OF VERHAALSRECHTEN.....	29
4. VERGOEDING VOOR GEMAAKTE KOSTEN E.D.	30
5. VOORDEELSAFDRACHT	31

IV. ANDERE BRONNEN VAN VERBINTENIS	31
1. ZAAKWAARNEMING.....	31
2. NATUURLIJKE VERBINTENIS.....	31
3. ANDERE GEVALLEN.....	31
4. RECHTSTREEKSE RECHTSBESCHERMING VAN SOMMIGE SUBJECTIEVE RECHTEN.....	31
V. VERBINTENISSEN IN HET ALGEMEEN	32
1. BEPALING VAN DE INHOUD VAN DE VERBINTENIS.....	32
2. PLURALITEIT VAN SCHULDENAARS	34
3. PLURALITEIT VAN SCHULDEISERS.....	37
4. BEËINDIGING EN WIJZIGING VAN OBLIGATOIRE RECHTSVERHOUDINGEN	37
5. NIET-NAKOMING EN SANCTIES BIJ NIET-NAKOMING IN HET ALGEMEEN.....	40
6. SANCTIES BIJ NIET-NAKOMING: GEDWONGEN UITVOERING IN NATURA	43
7. OPSCHORTINGSRECHTEN EN VERGELIJKBARE REMEDIES	44
8. SANCTIES BIJ NIET-NAKOMING VAN WEDERKERIGE CONTRACTUELE VERBINTENISSEN: ONTBINDING EN UITDRUKKELIJK ONTBINDEND BEDING.....	46
9. GELDSCHULDEN EN RENTE; BEPERKING SCHADEVERGOEDING WEGENS STILZITTEN (VNL. INTEREST)	49
10. SCHADEVERGOEDING WEGENS NIET-NAKOMING.....	51
11. SCHULDVERGELIJKING	55
12. VERJARING	56
13. VERHAALSRECHTEN VAN SCHULDEISERS	61
VI. WIJZIGING VAN PARTIJEN BIJ EEN VERBINTENIS	63
1. OVERGANG VAN SCHULDVORDERINGEN (ACTIEFZIJD).....	63

2. DELEGATIE..... 67

I. RECHTSHANDELINGEN

1. Precontractuele plichten

a) Onderhandelingen en goede-trouw-eis

Goede-trouw-eis speelt hier ook (o.a. Cass. 4 september 2000).

Parallel onderhandelen mag zolang men tegenpartij niet op het verkeerde been zet (bv. Hof Bergen 14 oktober 2008¹); een partij op kosten jagen en aan het lijntje houden en dan plost onderhandelingen afbreken kan een fout uitmaken (bv. Hof Luik 26 juni 2008, JLMB 2011, 442).

Vaak gelden er confidentialiteitsplichten m.b.t. gegevens die men tijdens onderhandelingen heeft verkregen; voor een wettelijk geregeld voorbeeld, zie de W. 19 december 2005 Precontractuele informatie bij commerciële samenwerkingsovereenkomsten.

b) Marktpraktijken

WMPC 2010 - Algemeen: uitsluiting van vrije beroepen uit toepassingsgebied is in beginsel ongrondwettig (GwH nr. 192/2011²)

Relevant voor precontractuele verhoudingen:

- Bij bepaalde praktijken is de sanctie dat consument goed of dienst mag houden zonder te betalen (reeds sinds 2007);
- Cass. 11 juni 2010³: onroerende makelaardij is weliswaar in beginsel een daad van koophandel, maar is ook toegestaan aan notarissen voor zover de activiteit accessoir blijft aan hun hoofdopdracht (akten verlijden).

c) Contractswegering

Niet enkel subjectieve rechten s.s. Zijn vatbaar voor rechtsmisbruik, ook de vrijheid om al dan niet te contracteren is dat; contractswegering kan dus in bepaalde gevallen abusief zijn (Cass. 7 oktober 2011)⁴

d) Precontractuele informatieplichten - Dubbele functie

Informatieplichten:

- in WMPC voor consumentenovereenkomsten: art. 4 WMPC (over belangrijkste kenmerken product of dienst en over de verkoopsvoorwaarden, rekening houdende met de door de consument uitgedrukte behoefte aan informatie en met het door de consument

---

¹ *JT* 2008, 758

² GwH nr. 55/2011 van 6 april 2011, <http://www.const-court.be/public/n/2011/2011-055n.pdf> = *RW* 2011-2012, 903 n. D. MERTENS "Mag de vrije beroepsbeoefenaar eindelijk gewoon onderneming heten?"; GwH 15 december 2011, <http://www.const-court.be/public/n/2011/2011-192n.pdf>.

³ C.09.0525.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100611-2 = *JT* 2010, 536 en bijbehorend artikel van B. KOHL, "Notariat et courtage immobilier: soleil à l'horizon" = *NjW* 2010, 786 noot K.V. Vgl. ook Raad van State nr. 193.065 van 6 mei 2009.

⁴ Cass. 7 oktober 2011, C.10.0027.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20111007-1

meegedeelde of redelijk voorzienbare gebruik) en enkele bijzondere bepalingen (art. 45 I WMPC bij overeenkomsten op afstand).

- in Dienstenwet 26 maart 2010 met o.a. precontractuele informatieplichten in art. 18-22 en 25-27

- algemene informatieplicht jurisprudentieel

- bijzondere informatieplichten in bijzondere wetten en decreten, onder meer verkoop vastgoed, Wet betalingsdiensten, W. 19 december 2005 Precontractuele informatie bij commerciële samenwerkingsovereenkomsten, enz.

Informatieplichten kunnen meerdere functies hebben:

- enerzijds ervoor zorgen dat een partij niet contracteert in dwaling – zie de bespreking verder; hier is nietigverklaring maar mogelijk indien er inderdaad een dwaling is;
- anderzijds kan het zijn dat een partij gewoon recht heeft op de informatie, niet om dwaling te vermijden, maar om het nadeel van de onzekerheid weg te nemen. Dat geldt bv. voor de verplichte informatie van het bodemattest. Indien die plicht met nietigheid gesanctioneerd wordt, kan die ook gelden wanneer er geen dwaling is⁵.

e) verbod betaling te vragen voor ongevraagde producten

(Zgn. afgedwongen aankopen) Zie art. 41, 94 ten 6° en 98 WMPC.

2. Totstandkoming overeenkomsten en andere rechtshandelingen

a) Bindende kracht eenzijdige rechtshandeling

Toepassingen

Cass. 24 december 2009⁶: een betalingsbelofte is bindend en houdt afstand in van een verweermiddel dat tegen de aanspraak op betaling kon worden ingeroepen (in casu verhaalsrecht van een verzekeraar dat niet tijdig was ingeroepen, maar waarop een betalingsbelofte volgde); aanvaarding is niet vereist.

Zo ook heeft een eenzijdige afstand van recht in beginsel bindende kracht en is daartoe geen aanvaarding vereist (Cass. 24 december 2009⁷).

Verder geschiedt de uitoefening van een wilsrecht in beginsel steeds door middel van een eenzijdige rechtshandeling (bv. de ontbinding en de nietigverklaring⁸, de actio pauliana, het inroepen van de verjaring, de uitoefening van een optie, voorkooprecht of naastingsrecht, enz.). Men kan ook denken aan de aanvaarding van een nalatenschap, de bekrachtiging, enz.

⁵ Cass. 24 juni 2010, C.09.0065.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100624-3 = *RABG* 2010, 1130 n. T. MALFAIT & L. KERKSTOEL, "Nietigheid van de verkoopovereenkomst wegens ontbrekende bodemattest: mind the gap!".

⁶ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091224-3, C.09.0024.N.

⁷ Cass. 24 december 2009, *RW* 2011-2012, 606.

⁸ Waar er een rechterlijke beslissing vereist is, zal volgens een opvatting de rechter een constitutief vonnis uitspreken, volgens een andere opvatting echter een declaratoir vonnis waarin hij vaststelt dat de uitoefening van het wilsrecht door de gerechtigde – mogelijks door het instellen van de eis - geldig is gebeurd).

Andere bijzondere vormen van eenzijdige rechtshandelingen zijn de oprichting van een rechtspersoon (kan ook meezijdig) en het testament.

Toepasselijke rechtsregels

Een eenzijdige belofte is geen "quasi-contract", maar een rechtshandeling waarvoor in beginsel dezelfde bewijsregels gelden als voor meezijdige rechtshandelingen, d.i. overeenkomsten (vgl. Cass. 8 oktober 2009)⁹.

b) Stilzwijgende toestemming

Louter stilzwijgen vormt geen toestemming, maar uit een "omstandig" stilzwijgen kan een toestemming worden afgeleid (d.i. een stilzwijgen in omstandigheden waar men had moeten spreken). Zie bv. voor een bekrachtiging Cass. 6 juni 2011¹⁰.

c) Wilsovereenstemming en vertrouwensleer

De overeenkomst is niet gesloten zolang er punten open zijn waarvan de invulling voor een der partijen een voorwaarde is voor sluiting (bv. Hof Bergen 14 oktober 2008¹¹).

De vertrouwensleer vindt ook meer en meer toepassing tussen partijen. Bv. Arbeidshof Gent 12 januari 2007¹² (legt de verbinding met de bewijsregels van art. 1341 iz. Bewijs tegen een geschrift). Voor de vertrouwensleer, zie ook Hof Luik 29 april 2008¹³ (bank wekt foutief de schijn jegens de schuldeisers dat de schuldenaar betaald heeft)

c) Bewijs

Capita selecta:

- elektronische handtekening; verruiming van "schriftelijkheid" (W. 20-10-2000, in werking 1-1-2001; kaderwet: Wet certificatie-dienstverleners)
- een buitengerechtigde bekentenis vereist niet dat het document is opgemaakt met de bedoeling als bekentenis te dienen (Cass. 25 mei 2009¹⁴)
- rechtspraak inzake stilzwijgen bij ontvangst factuur en vergelijkbare schriftelijke aanspraken blijft incoherent; maar als regel kan men stellen dat een omstandig stilzwijgen een aanvaarding inhoudt – of het stilzwijgen omstandig is hangt ervan af of er een protestlast bestaat; in hoofde van professionele en overheden wordt aanvaard dat er in beginsel een protestlast bestaat bij ontvangst van een factuur¹⁵, en dat dit juist niet algemeen geldt bij een ingebrekestelling tot betaling van een schadevergoeding¹⁶.

⁹ Cass. 8 oktober 2009, nr. C.08.0316.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091008-1.

¹⁰ Cass. 6 juni 2011, C.10.0186.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110606-3.

¹¹ JT 2008, 758.

¹² RW 2008-09, 373.

¹³ Justel F-20080429-7

¹⁴ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20090525-4

¹⁵ Incoherent is dat een deel van de rechtspraak daarbij een onderscheid maakt tussen de factuur voor leveringen uit koop-verkoop en andere facturen; dit wordt – m.i. ten onrechte – gegrond op de letter van art. 25 II WvKh. – zo Cass. 24 januari 2008, RABG 2008, 931.

¹⁶ Bv. Hof Gent 22 september 2010, RW 2011-2012, 232.

Incoherent is wel de rechtspraak die stelt dat tegen een aanvaarde factuur tegenbewijs mogelijk is¹⁷ – logisch is er enkele tegenbewijs mogelijk tegen een vermoede aanvaarding, maar niet nadat eerst is vastgesteld dat er wel degelijk een aanvaarding is geweest.

d) Zgn. zakelijke overeenkomst

Traditioneel wordt gesteld dat de geldlening een “zakelijke” overeenkomst is die eerst door de overhandiging tot stand komt; de relevantie hiervan is erg beperkt aangezien ook de overeenkomst om geld uit te lenen een bindende overeenkomst is (ook al het die dan leningsbelofte); de regel wordt nog verder uitgehold – terecht – doordat de overhandiging ook kan geschieden in de vorm van een schuldvernieuwing (een schuldvordering op een nog niet betaalde koopprijs omzetten in een lening)¹⁸.

e) Totstandkoming koop-verkoop onroerend goed

Praktijk van de gekruiste optie (artikel H. DE DECKER, *NFM* 2008, 285)

Van belang in het Vlaams gewest:

- minnelijke ontbinding fiscaal quasi neutraal
- termijn commandverklaring voor particulieren verlengd naar 5 dagen.

Wet-Breyne: zie mijn syllabus (versie oktober 2010) op <http://storme.be/ZCR-verbruikers.pdf>.

f) Totstandkoming (kosteloze) borgtocht

Wet kosteloze borgtocht 2007:

- vormvereisten
- deze impliceren onmogelijkheid van alle-sommen-borgtocht, niet van borgtocht voor toekomstige termijnen uit een bestaande rechtshandeling.
- bijkomende nietigheidsgrond, zie verder.

Resultaat: wordt nauwelijks nog gebruikt in de praktijk.

Algemeen: zie mijn syllabus persoonlijke zekerheden op <http://storme.be/PersoonlijkeZekerheden.pdf>.

g) Ontvangstvereiste – Vormvereisten voor kennisgevingen

Op enkele uitzonderingen na (bv. het testament) geldt dat een rechtshandeling maar uitwerking heeft bij ontvangst (ontvangstebehoovende rechtshandelingen). In die zin veronderstelt ene rechtshandeling een kennisgeving.

Beginsel: geen vormvereisten, elke passende vorm.

Indien schriftelijkheid door de wet of de overeenkomst wordt voorgeschreven, geldt art. 2281 BW (verruiming van het begrip “schriftelijk”).

¹⁷ Bv. nog Hof Antwerpen 4 januari 2010, *NjW* 2010, 788.

¹⁸ Cass. 15 oktober 2010, F.09.0080.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20101015-4 (weliswaar in een fiscale zaak)

h) Wettelijke herroepingsrechten

Deze vinden we bijna uitsluitend in het consumentenrecht, i.h.b. art. 60 en 46 - 47 WMPC, en in een aantal bijzondere wetten (bv. art. 2, 11° KB 12 januari 2007 vastgoedmakelaars).

3. Vertegenwoordiging

a) Gewone vertegenwoordiging

De gewone vertegenwoordiging betreft de persoon die in naam van iemand anders handelt.

- Regels inzake de gebondenheid van de persoon in wiens naam wordt gehandeld: gebondenheid bij a) bevoegdheid van de handelende persoon volgens de interne verhouding of b) “schijnvertegenwoordiging” (of liever : echte vertegenwoordiging gegrond op een toerekenbaar vertrouwen op bevoegdheidsverlening); zie daarvoor Cass. 20 juni 1988; Cass. 20 januari 2000; Cass. 25 juni 2004¹⁹; Cass. 2 september 2010²⁰. Bijzondere regels (“Prokura-systeem”) bij bepaalde gepubliceerde mandaten van organen van vennootschappen (niet-tegenwerpelijkheid van interne beperkingen behoudens effectieve kennis door derde); vergelijkbaar mandaat ad litem advocaat.

- Legitimatie: wat het omgekeerde probleem betreft, nl. de legitimatie wordt door de wederpartij betwist, aanvaardde het Hof van cassatie dat een auteursrechtenvereniging tegenover derden zijn vertegenwoordigingsbevoegdheid kan bewijzen door middel van de lijst van lastgevers die de vereniging krachtens art. 66quater § 2 Auteurswet permanent moet bijhouden (en jaarlijkse aan de controlediensten moet overmaken), en die consulteerbaar is²¹.

b) Optreden in naam van te noemen of op te richten derde

In deze gevallen verdwijnt de vertegenwoordiger uit de rechtsverhouding indien aan de voorwaarde van vervanging is voldaan.

Optreden in naam van een rechtspersoon in oprichting: art. 60 Wb. Venn (voorheen 13bis VennW) bevat een specifieke regeling met termijnen voor de oprichting en overname van de verbintenissen door de vennootschap:

- enerzijds geeft het de wederpartij een aanspraak op de vertegenwoordiger als er geen tijdige overname is; toestemming wederpartij is niet vereist voor het niet verbonden zijn van de vertegenwoordiger²².

- anderzijds geeft het ook een recht aan de oprichter om zich op die bepaling te beroepen²³.

W.b. commandverklaring bij onroerende verkoop, zie hoger.

---

¹⁹ RW 2006-07, 959

²⁰ C.10.0014.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100902-3

²¹ een arrest van 30 maart 2011 (P.10.1668.F), *Sabam t. B.K.*,

²² Bv. Vred. Zomergem 12 december 2008, *RW* 2009-2010, 1739.

²³ Cass. 14 september 2000, nr. C.98/0311.F.

c) Middellijke vertegenwoordiging

Middellijke vertegenwoordiging betreft de tussenpersoon die in eigen naam optreedt voor andermans rekening (openlijk dan wel verborgen). Verbintenisrechtelijk is er in beginsel geen rechtstreekse rechtsverhouding tussen principaal en derde-wederpartij.

Een interessant arrest Cass. 24 oktober 2008²⁴ over bekrachtiging van de verkoop door iemand die in eigen naam andermans goed verkocht. Verwart wel enkele zaken .... (Volgens het arrest was de eigenaar door de bekrachtiging toegetreden tot de overeenkomst, zodat beiden *in solidum* aansprakelijk waren voor de terugbetaling. Wat de verkoper betreft is dat zeker terecht. Wat de eigenaar betreft was dat in casu misschien terecht, maar in zijn algemeenheid is dat onjuist. Het moet ons dus aanzetten tot voorzichtigheid bij het formuleren van verklaringen die een bekrachtiging inhouden: het is best uitdrukkelijk te bepalen dat men enkel de onbevoegdheid van de verkoper wil helen maar niet toetreedt tot de overeenkomst of diens verbintenissen).

4. Ontstaan rechten van een derde uit overeenkomst

a) Voorkooprechten en naastingsrechten

Er zijn een reeks wettelijke voorkooprechten, in het bijzonder dat ten gunste van de pachter en een reeks voorkooprechten ten gunste van de overheden. De specifieke regels verschillen ten dele van geval tot geval. Het Vlaams decreet harmonisatie voorkooprechten van 25 mei 2007 is nog niet in werking; zal normaal in de loop van 2012 klaar zijn.

Bij miskenning van een wettelijk voorkooprecht heeft de voorkoopgerechtigde een naastingsrecht (recht van indeplaatsstelling). Ook in een aantal andere gevallen bestaat er een wettelijk naastingsrecht.

Conventionele voorkooprechten zijn mogelijk, maar worden niet gesanctioneerd met een naastingsrecht maar enkel met contractuele remedies tussen partijen; in die zin hebben ze geen zakelijke werking.

b) Derdenbeding

Het recht van de derde ontstaat rechtstreeks in zijn hoofde en passeert niet langs het vermogen van de bedinger: Cass. 16 januari 2006²⁵.

Het derdenbeding kan in hoofde van de bedinger *animo donandi* zijn, maar ook *animo solvendi*; zie voor het laatste bv. Cass. 30 maart 2009²⁶: in een overname-overeenkomst bedingt de verkoper dat de koper de door de verkoper aan een tussenpersoon verschuldigde commissie zal betalen.

---

²⁴ nr. C.08.0065.N, jaarverslag Cass. 2008, 45, *RW* 2009-10, 69 n. Ruud JANSEN, *T.Not.* 2009, 606 n. I. SAMOY, "Bekrachtiging en rechtstreekse aanspraken tussen lastgever en wederpartij na ene optreden van een onbevoegde lasthebber in eigen naam".

²⁵ nr. C.04.0302.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20060116-8

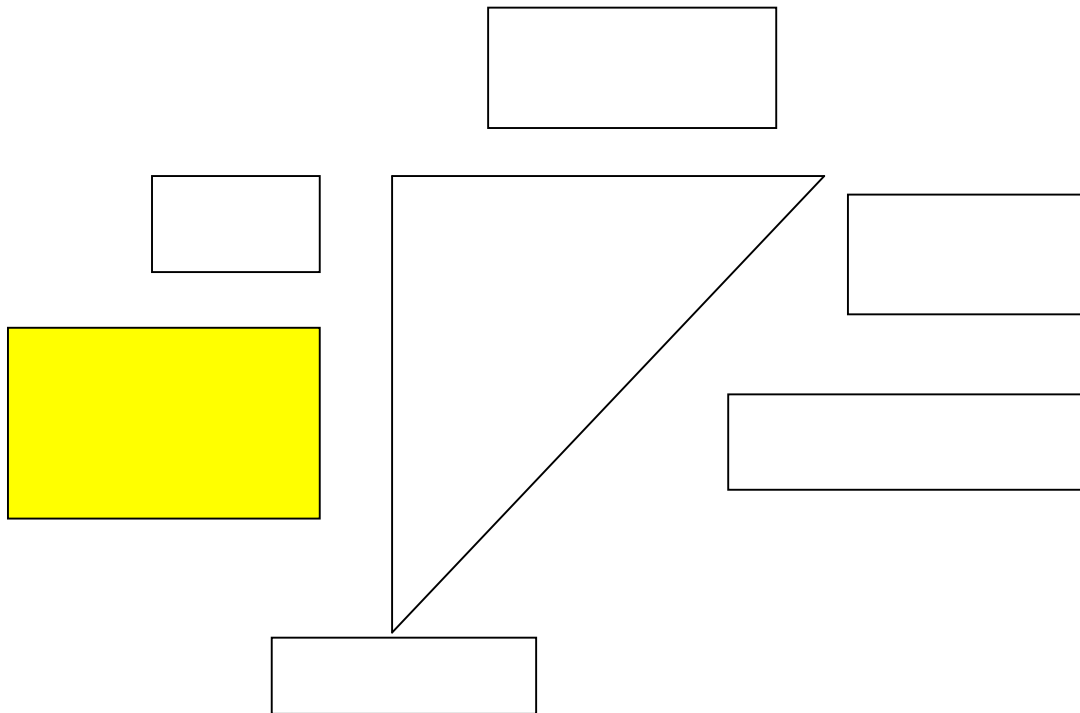
²⁶ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090330-10 = *RW* 2011-2012, 863.

Wettelijke verhouding: belover
oorspronkelijke
overeenkomst
(*causa promittendi*)

*Causa
stipulandi*

Resultante
rechtsverhouding
terde-
begunstigde

bedinger

5. Nietigheden

W.b. de sanctie van vormvereisten, zie hoger.

a) Absolute nietigheden – ongeoorloofd voorwerp of oorzaak

- Cass. 29 september 2008²⁷: overeenkomst met als doel de vrije beroepsuitoefening te beletten is absoluut nietig.
- Verkoop met prijsbewimpeling: het beding van prijsbewimpeling is nietig, maar de gedissimuleerde verkoop zelf is geldig²⁸.
- Voorwerp ? Zie voor ongeoorloofd voorwerp Cass. 8 april 1999 (onwettige woning brandt af) en 15 mei 2000 (“van openbare orde” sluit niet altijd uit dat erover een overeenkomst - i.c. dading - mogelijk is)
- Bij stedbouwmisdrifven: een aannemingsovereenkomst voor vergunningsplichtige werken waarvoor geen vergunning is, is nietig volgens Hof Gent 2004²⁹. Volgens cassatie 2001 is de overeenkomst maar nietig indien ze strekt tot behoud van een wederrechtelijke toestand. Sommige rechtspraak gaat een stuk verder en beschouwt de aanspraak op betaling van de aannemingsom door de aannemer in geval van misdrijf als een

²⁷ nr. C.06.0443F, *JLMB* 2009, 1100, *jaarsverslag cass.* 2008, 44

²⁸ Bv. Hof Luik 30 november 2006, *TBBR* 2008, 103 n. DUPONT. Met hetzelfde resultaat, maar dubbelzinniger Cass. 18 maart 1988, *Pas.* I 868 = *RW* 1988-89, 711 n. E. DIRIX = *Ann.Lg.* 1989, 387 n. I. MOREAU-MARGREVE & P. DELNOY. Anders Hof Bergen 26 januari 2010, *JLMB* 2010, 1041 kritisch n. B. KOHL.

²⁹ Hof Gent 26 november 2004, *RABG* 2007, 627.

onrechtmatig voordeel³⁰; dit is een vorm verbeurdverklaring; deze sanctie lijkt me niet de juiste te zijn³¹.

Conversie ? Vervanging van nietig beding door een ander kan niet indien dat niet berust op de toestemming van de partijen (Cass. 23 maart 2006³²).

b) Wilsgebreken - dwaling

1° Dwaling algemeen

Dwaling draait in hoofdzaak rond 2 elementen: het substantieel karakter van het voorwerp van de dwaling en de verschoonbaarheid van de dwaling zelf. Beide aspecten staan vandaag in de sleutel van informatieplichten (zie al Cass. 28 juni 1996).

a) Het "substantieel" karakter van de dwaling (het BW spreekt van "de zelfstandigheid van de zaak")

Substantieel "is elk gegeven dat doorslaggevend is geweest voor de partij om de overeenkomst aan te gaan, waarvan de wederpartij op de hoogte hoorde te zijn en zonder hetwelk de overeenkomst niet zou zijn gesloten" (Cass. 24 september 2007)³³, dus 2 elementen:

- subjectief doorslaggevend voor de toestemming
- kenbaarheid daarvan voor de wederpartij. Dat laatste beoordelen houdt een afweging in van onderzoeks- en informatieplichten van beide partijen (in het arrest van 24 september 2007 werd een beslissing verbroken die enkel had vastgesteld dat de dwalende de wederpartij niet geïnformeerd had).

b) De verschoonbaarheid van de dwaling

Dit wordt bepaald door de vraag of de dwalende een onderzoeksplicht had en/of de tegenpartij een informatieplicht of verkeerde informatie gegeven heeft onverschoonbare dwaling. Betreffende wat dwalende zelf moest weten is er geen informatieplicht (Vb. kh. Brussel 10 september 2007³⁴). Toepassing bv. hof Antwerpen 12 juni 2006³⁵. Anders is het wanneer de wet uitdrukkelijk een informatieplicht oplegt (bv. in de Codex Ruimtelijke ordening e.d.m.). Ook is er in beginsel geen onderzoeksplicht ten aanzien van foute informatie die door de wederpartij is gegeven, ook al gebeurde dat niet bedrieglijk³⁶.

De informatieplicht van de wederpartij en de onderzoeksplicht van de dwalende zelf worden mede gewaardeerd aan de hand van hun positie en de bijstand van derden waarover ze beschikten of waarin ze hadden moeten voorzien (bv. koper bijgestaan door een notaris; koper bijgestaan door een expert-landmeter³⁷).

---

³⁰ Bv. Hof Gent 29 mei 2009, *RW* 2011-2012, 743 (http://80.65.129.36/web/pdf/075_290509_0743.pdf) n. F. HAENTJENS, "(Geen) vergoeding voor de aannemer voor werken uitgevoerd zonder of in strijd met een stedenbouwkundige vergunning?".

³¹ Terecht kritisch F. HAENTJENS, zie vorige voetnoot.

³² *JT* 2007, 189

³³ *RW* 2009-2010, 1735 = http://80.65.129.36/web/pdf/073_240907_1735.pdf.

³⁴ *RW* 2007-8, 1559.

³⁵ *RW* 2007-8, 279.

³⁶ Bv. Hof Antwerpen 1 maart 2010, *NjW* 2011, 579 betreffende de aankoop van een appartement waarvan in de verkoopovereenkomst foutief was bepaald dat het stedenbouwkundig in orde was.

³⁷ Bv. Hof Brussel 17 november 2009, *T.Not.* 2000, 473.

Het feit dat de overeenkomst niet nietig wordt verklaard omdat de dwaling niet verschoonbaar was - gegeven het feit dat de dwalende werd bijgestaan door een professionele raadgever, sluit niet uit dat in de interne verhouding tussen de dwalende en diens raadgever deze laatste aansprakelijk kan zijn (bv. de notaris die tekortgeschoten is in zijn informatieplicht - zie bv. Cass. 23 oktober 2008³⁸). Voor een vergelijkbaar geval van aansprakelijkheid van de notaris, zie Hof Brussel 12 januari 2004³⁹.

c) Naar gemeen recht kan de dwaling zowel de feiten als het recht betreffen.

d) Dwaling heeft altijd betrekking op een verkeerde voorstelling van een element op het ogenblik van het stellen van de rechtshandeling. Maar het feit dat bv. de nietigheid van een andere rechtshandeling pas later retroactief komt vast te staan, sluit het beroep op dwaling (gebaseerd op de vooronderstelling van geldigheid van die rechtshandeling) niet uit⁴⁰.

2° Dwaling en "valse oorzaak"

De "Oorzaak" is het "geheel van de beweegredenen" volgens Cass. 14 maart 2008⁴¹ (dat arrest zegt overigens niet veel). In de meeste geschillen over de oorzaak gaat het om een vorm van dwaling, waarbij nl. achteraf ontdekt wordt dat die beweegredenen reeds onjuist was op het tijdstip van het sluiten van de overeenkomst (vgl. Cass. 24 september 2007⁴²).

Er is natuurlijk geen tegenstrijdigheid tussen de regel dat de geldigheid moet worden beoordeeld op het tijdstip van het sluiten van de overeenkomst, en de regel dat de nietigheidsgrond kan worden aangetoond op grond van latere gegevens: er is immers maar een wilsgebrek zoals dwaling of bedrog wanneer die dwaling of dat bedrog na de sluiting aan het licht komt (maar reeds aanwezig was bij de sluiting).

3° Dwaling bij dading

Bij dading zijn er enkele bijzondere bepalingen inzake dwaling als nietigheidsgrond:

- geen nietigheid wegens rechtsdwaling (2052 II BW); men ontsnapt hieraan niet door de nietigheid te gronden op de afwezigheid van oorzaak of valse oorzaak (zie Cass. 22 september 2011⁴³).

onwetendheid dat er reeds een in kracht van gewijsde gegane uitspraak is over het geschil (2056 I BW). De nietigheid kan ook ingeroepen door een partij bij de dading die geen partij was bij die uitspraak (Cass. 15 mei 2009⁴⁴).

---

³⁸ nrs. C.06.0158.F en C.06.0478.F

³⁹ *RW* 2007-2008, 72.

⁴⁰ Bv. Cass. 6 februari 2009, *RW* 2010-2011, 1601; in casu omtrent het bestaan van een verkavelingsvergunning die later werd nietig verklaard door de Raad van State.

⁴¹ C.05.0380, *RW* 2010-2011, 21.

⁴² C.06.0107.F, *RW* 2009-2010, 1641 n. E. NORDIN "Het bewijs van het bestaan van een (on)geoorloofde oorzaak van een overeenkomst op grond van feiten die zich na het sluiten van die overeenkomst hebben voorgedaan".

⁴³ Cass. 22 september 2011, C.10.0506.N. Qua resultaat lijkt dit arrest strijdig met het arrest van 6 februari 2009, evenwel werd hier het gebrek aan oorzaak aangevoerd en niet de dwaling (wellicht precies omdat het om een dading ging), wat allicht het verschil verklaart.

⁴⁴ C.08.0427.N, *RW* 2010-2011, 62.

- latere ontdekking van een titel die het recht betreft waarover de dading gaat en aantoon dat een van de partijen dat recht niet had (2057 II BW; Cass. 22 oktober 2009⁴⁵: geen nietigheidsgrond indien de partij kennis had of kon hebben van die titel)

c) Wilsgebreken - bedrog, geweld

Bij bedrog is er geen vereiste van verschoonbaarheid van de dwaling: Cass. 23 september 1977⁴⁶; Hof Luik 14 november 2006⁴⁷; Cass. 18 maart 2010⁴⁸ (ook bij eigen zware fout kan men vernietigen bij bedrog door de wederpartij). Vgl. ook verder inzake gedeelde aansprakelijkheid.

Bedrog vereist anderzijds wel bedrieglijk opzet, met name het opzet om bij de tegenpartij een dwaling te veroorzaken (een verkeerde voorstelling van zaken op te wekken)⁴⁹.

d) Wilsgebreken: benadeling en gekwalificeerde benadeling - Nietigheden bij kosteloze borgtocht e.d.

- Wet kosteloze borgtocht 2007: nietigheid bij disproportie met terugbetalingsmogelijkheden (begroot bij het aangaan borgschuld).

- WCK: ook beoordeling terugbetalingsmogelijkheden vereist bij sluiten overeenkomst. Bij een koppel kredietnemers mogen die beoordeeld worden op grond van mogelijkheden van beiden (Cass. 7 januari 2008⁵⁰). Nieuwe WCK in 2010 (BS 21 juni 2010).

- Nietigheid wegens benadeling bij verdeling (887 BW): geldt elke handeling die ten doel heeft de onverdeeldheid onder de mede-erfgenamen te doen ophouden, zelfs al mocht die handeling koop, ruil en dading of anders genoemd zijn⁵¹.

e) Initiële onmogelijkheid – i.h.b. art. 1599 BW

De nietigheid van de verkoop van andermans goed (art. 1599 BW) is een relatieve nietigheid ten gunste van de koper, die niet meer kan ingeroepen worden eenmaal de koper definitief beschermd is. Zolang dat evenwel niet vaststaat, kan de koper de nietigheid invoeren⁵².

⁴⁵ C.08.0461.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091022-5

⁴⁶ *Arr.* 1978, 107, met concl. adv.-gen. KRINGS = *RCJB* 1980, (32) noot J. MATTHYS, "Des effets de la négligence ou de l'imprudence de la victime du dol"; W. DE BONDT, "De invloed van de nalatigheid van de bedrogene op de vordering tot nietigverklaring en/of op de vordering tot schadeloosstelling", *TPR* 1986, 1183 e.v.

⁴⁷ *TBH* 2008, 162 n. Y. DE CORDT

⁴⁸ C.08.0502.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100318-5, *Jaarverslag cassatie* 2010, 25 op grond van 'fraus omnia corrumpit'.

⁴⁹ Bv. Cass. 31 maart 2011, C.09.0510.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110331-2.

⁵⁰ nr. C.06.0637F

⁵¹ Cass. 28 januari 2010, C.09.0036.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100128-3 = *RABG* 2010, 755 n. B. VERLOOY "De vernietiging van een dading wegens benadeling" = *RW* 2010-2011, 742 = *NjW* 2010, 325, noot 'Toepassing van artikel 88 lid 1 BW op een transactionele verdeling'.

⁵² Cass. 8 februari 2010, C.08.0569, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-

In een arrest van 15 september 2011⁵³ lijkt het hof van Cassatie evenwel te oordelen dat de koper niet de keuze zou hebben om in plaats van de nietigheid te kiezen voor de sancties voor niet-nakoming, nl. ontbinding dan wel uitvoering bij equivalent. Nochtans is het feit dat de nakoming van de overeenkomst reeds vanaf het begin onmogelijk was in beginsel géén nietigheidsgrond en belet dit niet dat de belover van die verbintenis contractueel aansprakelijk is.

f) Nietigheid als sanctie van een informatierecht

Zie de bespreking hoger, onder meer w.b. het bodemattest.

g) Handelingsonbekwaamheid

1° bij vertegenwoordiging

Cass. 7 januari 2010⁵⁴ over de vraag of de lasthebber bekwaam moet zijn: nietigheid van de rechtshandeling die door de lasthebber is gesteld op een ogenblik dat deze feitelijk wilsonbekwaam was geworden terwijl hij het niet was bij zijn aanstelling.

Evenwel is de vertegenwoordiging wél geldig wanneer een onbekwame tot lasthebber wordt aangesteld (argument ex art. 1990 BW).

2° rechtsgevolgen

De nietigheid is relatief en de handeling kan dus bekrachtigd worden nadat de onbekwaamheid is weggevallen: Cass. 22 mei 2009 (in casu een dading door een minderjarige gesloten)⁵⁵.

h) Nietigheid wegens belangenconflict

Rechtshandelingen door een vertegenwoordiger gesteld in strijd met de regels inzake belangenconflicten zijn nietig. Het gaat in beginsel om een relatieve nietigheid in te roepen door de lastgever. In sommige gevallen echter is het verbod van openbare orde en de nietigheid dus absoluut.

- Een lasthebber die “twee heren dient” stelt een nietige rechtshandeling: Cass. 18 maart 2004⁵⁶.

- Een gemeenteraadslid die als advocaat optreedt tegen zijn gemeente: strijdig met de openbare orde, RvS nr. 202.240⁵⁷.

i) Nietigheid van een beding over een niet opengevallen nalatenschap

Art. 1130 houdt de nietigheid in van overeenkomsten over een niet opengevallen nalatenschap, d.w.z. waarbij afspraken worden gemaakt over het lot van goederen voor

---

20100208-1.

⁵³ Cass. 15 september 2011, nr. C.10.0402.N.

⁵⁴ C.08.0594.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100107-2

⁵⁵ *RW* 2010-2011, p. 25.

⁵⁶ *RW* 2004-05, 303 n. A. Smets

⁵⁷ RvS 23 maart 2010 nr. 202.240, <http://www.raadvst-consetat.be/Arresten/202000/200/202240.pdf> = *RW* 2010-2011, 202.

zover die zich in de nalatenschap van een nog levende persoon zouden bevinden bij zijn overlijden. Het gaat dus om zgn. eventuele rechten, niet om rechten die daadwerkelijk, zij het op termijn of onder opschortende voorwaarde worden toegekend.

Traditioneel werd dit verbod van openbare orde geacht; de meeste auteurs leiden evenwel uit het cassatie-arrest van 31 oktober 2008 dat de regel slechts met een relatieve nietigheid wordt gesanctioneerd⁵⁸. De nietigheid kan worden ingeroepen door de partijen bij de overeenkomst, de persoon over wiens nalatenschap het gaat en diens erfgenamen.

j) Actio pauliana

W.b. de vereisten, m.n. anterioriteitsvereiste van schuldvordering t.a.v. aangevochten handeling: het is voldoende dat de schuld c.q. aansprakelijkheid voordien is ontstaan, ook als is ze nog niet vastgesteld; bv. aansprakelijkheid wegens medeplichtigheid aan fiscaal misdrijf – Cass. 20 maart 2008, wegens bestuurdersfout – Cass. 5 januari 2006.

W.b. de gevolgen : zie mijn bijdrage “Een aanvechtbare constructie. De pauliana in het arrest van 9 februari 2006”, http://storme.be/071_090206_1496.pdf.

Verdere uitwerking <http://storme.be/SyllabusInsolventierecht.pdf>.

i) Nietigheid ingevolge derde-medeplichtigheid ?

Bij vervreemdingen in strijd met een geldig bedongen conventionele onvervreemdbaarheid gaat het niet om een dergelijke nietigheid. Wel kan de derde een onrechtmatige daad begaan (derde-medeplichtigheid aan wanprestatie) en veroordeeld worden tot herstel in natura⁵⁹. Nochtans stelt een arrest Cass. 27 april 2006⁶⁰, dat het herstel in natura van de onrechtmatige daad van de derde-medeplichtige (bv. een tweede koper die weet heeft dat het goed eerder aan een eerste koper is verkocht) de vorm zou kunnen aannemen van een nietigverklaring van de overdracht aan de derde-medeplichtige. Deze stelling kan m.i. niet gevolgd worden. De derde-medeplichtigheid is immers een toepassing van art. 1382 BW en leidt uitsluitend tot een obligatoire aanspraak tot herstel; wel kan in beginsel herstel in natura worden gevorderd en zal bij toekenning daarvan de daartoe veroordeelde derde het goed terug moeten overdragen aan de eerste koper. Maar het herstel in natura is nog altijd een verbintenisrechtelijke sanctie, die weliswaar tot teruggave verplicht, maar niet kan leiden tot een automatisch terugkeer van de goederen met miskenning van mogelijke rechten van anderen. Het arrest is met name problematisch voor vierden wiens rechten afgeleid zijn van de derde-medeplichtige (bv. de kredietverlener van de derde die een hypotheek heeft genomen op het goed; andere schuldeisers van de derde).

k) Nietigheden wegens discriminatie

Zie de drie Antidiscriminatie wetten (ARW 1993, ADW 2007, Wet gelijkheid mannen en vrouwen 2007).

---

⁵⁸ Cass. 31 oktober 2008, *Pas.* 2417, besproken door H. CASIER, N. GEELHAND de MERXEM, I. SCHERMANS & B. VERDICKT, “De erfovereenkomst is niet langer strijdig met de openbare orde”, *TEP* 2010, 126 v.

⁵⁹ Zie reeds Cass. 30 januari 1965, *RW* 1964-65, 1554 = *Pas.* 1965, I, 538 = *RCJB* 1966, 77, noot J. DABIN.

⁶⁰ *RW* 2009-2010, 236

Er bestaat evenwel buiten concrete rechtsregels om géén algemeen discriminatieverbod tussen burgers onderling. Art. 10 en 11 GW houden géén rechtstreekse verplichtingen in voor burgers onderling en dus géén horizontaal discriminatieverbod, maar betreffen enkel de publiekrechtelijke functie van de overheid: terecht zo Cass. 29 maart 2010⁶¹. Veel teleurstellender in dit opzicht is overweging B.14.7. van arrest 17/2009 van het Grondwettelijk Hof⁶², volgens dewelke elke ongelijke behandeling in de verhoudingen tussen burgers waarvoor geen verantwoording kan worden gegeven een fout uitmaakt (art. 1382 BW).

D) Gevolgen nietigheid

* van een relatieve nietigheid kan afstand worden gedaan. Een cassatie-arrest van 25 maart 2011 oordeelt dat van de nietigheid wegens het ontbreken van een bodemattest afstand kan worden gedaan ook buiten een verzaking in de authentieke akte om⁶³.

* vanaf de nietigverklaring terugwerking:

Alvast bij een relatieve nietigheid bestaat de overeenkomst zolang de nietigverklaring niet door de rechter is uitgesproken⁶⁴ (tenzij de nietigheid door partijen is aanvaard). Eenmaal de nietigheid is ingetreden, heeft ze wel terugwerkende kracht: de prestaties worden geacht nooit verschuldigd te zijn geweest en de onverschuldigde prestaties kunnen dus worden teruggevorderd. Voor de regels inzake onverschuldigde betaling, zie verder.

* mogelijke schadevergoedingsplicht:

Cass. 24 september 2009: mogelijke *in solidum* aansprakelijkheid notaris voor terugbetaling van de prijs aan de koper bij een nietig gebleken verkoop⁶⁵. Hetzelfde geldt wanneer de koper in plaats van de nietigverklaring schadevergoeding vordert - al is dit wel betwistbaar in geval de notaris enkel lasthebber van de verkoper en niet van de koper is (dan geldt in beginsel de regel van de niet-samenloop). De grondslag van de aansprakelijkheid van de notaris is in beginsel het gemeen contractenrecht; voor zijn optreden bij het verlijden van authentieke akten gelden er daarbuiten ook specifieke wettelijk bepaalde advies- en informatieplichten (zie art. 9 Notariswet)⁶⁶.

m) Onrechtmatige bedingen

---

⁶¹ S.08.0147.N

⁶² <http://www.grondwettelijkhof.be/public/n/2009/2009-017n.pdf>. Zie mijn commentaar "Grondwettelijk Hof en de antidiscriminatie wetten: gebrek aan moed, maar wel op vele punten een inperking van de wet", <http://vlaamseconservatieven.blogspot.com/2009/02/grondwettelijk-hof-en-de.html>, randnr. 2.

⁶³ Cass. 25 maart 2011, nr. C.09.0639.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110325-3.

⁶⁴ Bv. betreffende art. 24 LVO, maar de regel geldt algemeen: Cass. 21 mei 2007, *RW* 2009-2010, 1432 = http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20070521-3.

⁶⁵ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090924-2 = *RW* 2009-2010, 1352.

⁶⁶ Indien de notaris betrokken is bij het verkoopcompromis geldt enkel het gemeen contractenrecht, zie Cass. 23 november 2008, C.06.0158.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20081023-1 = *R.Not.B.* 2009, 197 en bespreking J. GOEMAERE p. 143 v.

* Criteria van onrechtmatigheid

- De belangrijkste regeling is nu te vinden in de WMPC 2010. Daarnaast zijn er bijzondere regels in bijzondere wetten en besluiten (bv. KB van 12 januari 2007 inzake vastgoedmakelaardij).

- in de WMPC:

-- definitie en algemeen criterium in art. 2, 28 WMPC.

-- zwarte lijst in art. 74 WMPC.

Zie verder infra de bespreking van strafbedingen.

- van belang is vooral de behandeling van aanverwante bedingen zoals opzeggingsbedingen; ook dit komt *infra* aan bod naar gemeen recht. Daarbovenop is er de bijkomende toetsing in consumentenovereenkomsten, zo bv. een arrest cassatie 21 december 2009: een beding in een onroerende verkoop bepaalde dat wanneer de opschortende voorwaarde van het vinden van een financiering niet vervuld werd binnen de bepaalde termijn, het voorschot toekomt aan de verkoper; het werd nietig verklaard omdat dit gold ongeacht de toerekenbaarheid aan de koper, en de voorziening in cassatie werd verworpen⁶⁷.

* Aard van de sanctie

Het gaat om een relatieve nietigheid, die evenwel verschilt van de andere relatieve nietigheden doordat de beschermde partij zich niet op de nietigheid moet beroepen; de rechter kan ze dus ambtshalve toepassen. Er kan wel afstand van worden gedaan.

n) Niet-arbitreerbaarheid

Een arbitrage-overeenkomst is niet werkzaam als het geschil niet vatbaar is voor arbitrage. Een bijzonder geval betreft de concessie-overeenkomsten die onder de wet van 1961 vallen: volgens de cassatierechtspraak is de arbitrage-overeenkomst geldig voor zover de arbiters verplicht worden die Belgische wet toe te passen⁶⁸ of ze gesloten is na de beëindiging van de concessie-overeenkomst.

6. Uitlegging

De bepaling van de inhoud en gevolgen van de overeenkomst geschiedt aan de hand van art. 1135 en de uitlegregels (1156 en v. BW). De rechter die aan de overeenkomst de gevolgen toekent die deze volgens hun uitlegging ervan heeft, schendt de verbindende kracht van de overeenkomst niet (vaste cassatierechtspraak).

De uitleg wordt wel beperkt door de leer van de zgn. bewijskracht van akten (*foi due aux actes*), die strikt genomen met bewijskracht (*force probante*) niets te maken heeft, maar wel met grenzen aan de uitlegmogelijkheden. Deze leer verhindert de rechter niet om

---

⁶⁷ C.08.0499.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091221-9 = *JLMB* 2010, 203.

⁶⁸ Cass. 16 november 2006; Cass. 14 januari 2010, *RW* 2010-2011, 1087 n. D. MERTENS "Over de arbitreerbaarheid van concessiegeschillen". Eerder Cass. 28 juni 1979.

conform art. 1156 BW voorrang te geven aan de gemeenschappelijke bedoeling van partijen boven de letterlijke bewoordingen van een document – zij het dat die gemeenschappelijke bedoeling in beginsel in die akte moet gezocht worden en niet daarbuiten (behoudens wanneer bewijs tegen akten mogelijk is volgens art. 1341 BW).

Een van de uitlegeregels is “potius ut valeat”: de rechtshandeling veeleer uitleggen in een zin waarin ze geldig is. Bv. zo uitleggen dat ze niet in strijd is met het mededingingsrecht⁶⁹.

II. ONRECHTMATIGE DAAD

Wie schade veroorzaakt (zie 2°) door een fout (1°) of bepaalde activiteiten of gedragingen (3° tot 5°) is ertoe gehouden de schade te herstellen. We bespreken hier enkel het ontstaan van de verbintenis tot herstel; de nakoming en niet-nakoming ervan volgt in het algemeen deel onder V.

1. Fout

a) Foutbegrip algemeen

Men onderscheidt het aspect “onrechtmatigheid” van de daad en het aspect schuld of toerekenbaarheid.

Wat de onrechtmatigheid betreft is er in beginsel een fout vereist, waarbij er traditioneel twee basiscategorieën genoemd worden:

- schending van een rechtsnorm die een rechtsplicht (inbegrepen een verbod) inhoudt (in beginsel een wettelijke verplichting of verbod), behoudens rechtvaardigingsgrond of overmacht (bewijs van gebrek aan schuld);
- schending van de algemene zorgvuldigheidsplicht.

Maar eigenlijk is er ook een derde vorm:

- schending van een subjectief recht, opnieuw behoudens rechtvaardigingsgrond of overmacht (bewijs van gebrek aan schuld).

De schuldgraad kan opzet zijn of nalatigheid, welke dus in de genoemde gevallen in beginsel aanwezig is, tenzij er afwezigheid van schuld is wegens leeftijd of geestestoestand van de dader of wegens overmacht.

b) Schuldopheffingsgronden

Er is geen schuld bij onoverkomelijke dwaling, zelfs indien het om een (onoverkomelijke) rechtsdwaling gaat (Cass. 8 februari 2008⁷⁰).

c) Waardering van de algemene zorgvuldigheidsplicht

* Vormt "discriminatie" een fout buiten de wettelijke discriminatieverboden om ? Zie hoger.

---

⁶⁹ Hof Antwerpen 27 oktober 2008, *RW* 2011-2012, 491.

⁷⁰ Cass. 8 februari 2008, *RW* 2011-12, 583.

* Schutzwirkung für Dritte ?

Cass. 22 juni 2009⁷¹: de niet-nakoming van een contractuele verbintenis door A jegens B kan ook een fout zijn jegens een derde C die erdoor schade lijdt; indien dit in hoofde van de derde niet gaat om een contractuele schade uit een overeenkomst tussen B en C is A buitencontractueel aansprakelijk jegens C schade is (het gaat hier niet om het geval waar de tekortschietende partij de uitvoeringsagent is van zijn schuldeiser bij de nakoming van een verbintenis jegens die derde; in dat geval gaat het in hoofde van die derde immers meestal om contractuele schade). In casu de borg van de huurder, die aangesproken wordt omdat de huurder door de schuld van de verhuurder in financiële problemen is geraakt. In oudere rechtspraak werd vereist dat de gedraging ook los van het contract een fout uitmaakt, nu is het genuanceerder.

d) Bijzonderheden overheidsaansprakelijkheid

1° voor fouten van de uitvoerende macht

Foutcriteria zijn in beginsel die van het gemeen recht.

NB. - toepassen door de uitvoerende macht van een pas nadien door het GWH ongrondwettig verklaarde wet is geen fout in de zin van art. 1382 BW: Cass. 21 december 2007⁷²; in een ander geval had het bestreden arrest wel de fout aangenomen maar beslist dat er geen causaal verband was, het cassatieberoep werd verworpen op 19 maart 2010⁷³.

2° voor fouten van de rechterlijke macht

- voorwaarden voor aansprakelijkheid van de Staat voor fouten van de rechterlijke macht: "wanneer de betwiste handeling van een magistraat het rechtstreeks voorwerp is van de rechtsprekende functie, is de Staat in de regel alleen voor diens fout aansprakelijk als de litigieuze handeling door een in kracht van gewijsde gegane beslissing is ingetrokken, gewijzigd, vernietigd of herroepen wegens schending van een gevestigde rechtsnorm". Daarmee gelijkgesteld worden:

- Cass. 5 juni 2008⁷⁴ iz.: de toestand waarin de benadeelde buiten zijn toedoen tegen de litigieuze handeling geen rechtsmiddel kan aanwenden omdat de beslissing zelf ingetrokken is en de gelaedeerde juridisch geen aantoonbaar belang meer heeft om nog te vragen dat de litigieuze beslissing zou worden opzij geschoven;

- Cass. 25 maart 2010⁷⁵ : de toestand waarin, voor de wijziging van het E.V.R.M. door het

⁷¹ C.08.0546.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090622-12 = *NjW* 2009, 724 n. I. BOONE. De formulering gelijk sterk op die van het franse Hof van cassatie in het arrest Myr'ho van 6 oktober 2006 (Ass.plén.), http://www.courdecassation.fr/jurisprudence_2/assemblee_pleniere_22/arret_no_9364.html.

⁷² Cass. 21 december 2007, nr. C.06.0457.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20071221-3 = *RW* 2009-2010, 1689.

⁷³ Cass. 19 maart 2010, nr. C.05.0197.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100319-3.

⁷⁴ 2 arresten nrs. C.06.0366.N en C.07.0073.N, een ervan op http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20080605-2 = *RW* 2008-9, 800 n. A. VAN OEVELEN.

⁷⁵ C.09.0403.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100325-4 = *NjW* 2011, 227 n. I.B.

Elfde Protocol, het Comité van ministers van de Raad van Europa in een beslissing heeft vastgesteld dat de litigieuze handeling een schending inhoudt van het E.V.R.M. of van de toegevoegde protocollen.

Heeft de beslissing zijn gezag van gewijsde verloren, dan kan men de staat ook aansprakelijk stellen voor een andere fout van de rechter dan degene die tot de intrekking, wijziging, enz. heeft geleid: Cass. 27 juni 2008⁷⁶.

3° voor fouten van de wetgevende macht

- beginsel van aansprakelijkheid voor fouten van de wetgever: Cass. 1 juni 2006 en Cass. 28 september 2006.

- volgens het Hof van cassatie is de vaststelling door een arrest van het Grondwettelijk Hof in een prejudiciële procedure dat een wetbepaling ongrondwettig is op zichzelf nog geen bewijs van de fout van de wetgever: Cass. 10 september 2010⁷⁷.

2. Schade en causaliteit

a) Tijdstip voor vaststelling en begroting van de schade

We behandelen dit zowel voor de verplichting tot schadevergoeding uit onrechtmatige daad als voor die tot schadevergoeding wegens niet-nakoming van een verbintenis.

Vaststelling van de schade:

Cass. 4 maart 2010⁷⁸: De vaststelling van het bestaan en de elementen van deze schade dient te gebeuren op het ogenblik van de niet-uitvoering van de verbintenis.

Cass. 15 februari 2011⁷⁹: Bij de beoordeling van de schade mag de rechter geen rekening houden met gebeurtenissen die na de fout hebben plaatsgehad en geen betrekking hebben op deze fout en de schade, waardoor de toestand van de benadeelde zou verbeterd of verergerd zijn (in casu verbetering van de toestand van de weduwe door het inkomen van de nieuwe partner).

Toepassing op de uitwinningsvergoeding van de handelsagent: Cass. 15 mei 2008⁸⁰: deze dient te worden beoordeeld volgens het tijdstip van beëindiging van de handelsagentuur: latere feiten mogen in beginsel niet in aanmerking worden genomen.

Begroting van de schade in geld:

Cass. 4 maart 2010⁸¹: de begroting ervan gebeurt naar het tijdstip dat dit van het effectieve herstel ervan zo dicht mogelijk benadert, dit is praktisch naar het tijdstip van de uitspraak.

---

⁷⁶ *Jaarverslag cass.* 2008, 31 = *RCJB* 2010, 183 n. D. RENDERS.

⁷⁷ C.08.0314.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100910-4 = *RW* 2010-2011, 1726 kritische noot P. POPELIER "De zorgvuldige wetgever en de gekwalificeerde fout: een overvloedig respect voor de beleidsvrijheid van de wetgever".

⁷⁸ C.09.0173.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100304-4

⁷⁹ P.10.1089.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110215-6. Vgl. eerder Cass., 22 juni 1988, AR 6582, A.C., 1987-88, 1397; Cass., 14 dec. 1993, AR 7100, A.C., 1993, nr. 522; Cass., 2 feb. 1996, AR C.95.0092.F, A.C., 1996, nr. 70; Cass., 2 mei 2001, AR P.00.1703.F, A.C., 2001, nr. 247; Cass., 15 feb. 2007, AR C.05.0274.F, A.C., 2007, nr. 96

⁸⁰ Cass. 15 mei 2008, *RW* 2011-2012, 139.

⁸¹ C.09.0173.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100304-4

b) Criteria causaal verband

Zoals bekend huldigt de Belgische rechtspraak de leer van de “equivalentie van alle oorzaken”: een foutieve gedraging of ander feit is oorzaak van de schade indien zonder de fout de schade zich niet zou hebben voorgedaan. Daarbij gaat men uit van de schade zoals ze zich heeft voorgedaan, d.i. van de schadegebeurtenis. Meestal komt het er wel op neer dat de fout een noodzakelijke zij het onvoldoende voorwaarde moet zijn voor de schadeverwekkende gebeurtenis (die een voldoende zij het niet noodzakelijke oorzaak is van de concrete schade) (zgn. “INUS”) (bv. het ongeval is een voldoende doch geen noodzakelijke voorwaarde voor het overlijden, en de fout een noodzakelijke zij het onvoldoende voorwaarde voor het ongeval).

Het causaal verband kan ontkracht worden door aan te tonen dat zonder de fout de schade zich ook *in concreto* zou hebben voorgedaan, met name doordat precies dezelfde gedraging ook niet foutief kon plaatsvinden en dan toch dezelfde gevolgen zou hebben gedaan, de zgn. leer van het rechtmatig alternatief⁸². Het hof van cassatie ziet erop toe dat de rechter daarbij de vergelijking niet maakt met een niet-foutieve situatie die in enig ander opzicht verschilt van de concrete gebeurtenis zoals ze zich heeft voorgedaan⁸³.

c) “Doorbraak” causaal verband door juridische oorzaak

Sinds Cass. arresten van 19 en 20 februari 2001 (“loondoorbetalingsarresten”) zit cassatie terecht op het spoor van de schade: geen doorbraak causaal verband, in beginsel vergoedbare schade, tenzij bedoeld definitief ten laste te blijven. Dat laatste is een rechtsvraag, geen vraag van bewijs: Cass. 18 september 2007⁸⁴.

NB. Arrest nr. 137/2007 van het GwH 7 november 2007 geeft een grondwetsconforme interpretatie van art. 1382 BW die leidt tot gelijkschakeling van situaties van werkgevers uit privésector en overheidssector, d.i. tot toepassing van de cassatie-arresten van 2001 ook in de privésector.

Voorbeelden van niet-vergoedbare schade:

- het invaliditeitspensioen dat een werkgever uitkeert na vervroegde pensionering van een werknemer die ten gevolge van de fout van een derde arbeidsongeschikt is geworden (Cass. 26 mei 2009⁸⁵ en Cass. 30 juni 2009⁸⁶) (zie eerder al de gevallen van Cass. 9 januari 2006 en 12 november 2008; vgl. ook Cass. 19 maart 2010⁸⁷);

---

⁸² Cass. 28 Mei 2008, *RW* 2011-2012, 530.

⁸³ Vgl. daarvoor bv. Cass. 25 maart 1997, *Pas.* I 161 (alternatief aanvaard) en Cass. 19 december 2007, nr. P.07.1314.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20071219-14 = *JLMB* 2010, 2005 (alternatief aanvaard) met arresten waarin het alternatief werd verworpen, zoals Cass. 18 december 2008 nr. C.07.0018.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20081218-11 = *JLMB* 2010, 2006 n. Cl. Parmentier, en Cass. 23 september 2011, C.10.0744.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110923-2.

⁸⁴ *RW* 2007-08, 987 = *RW* 2010-2011, 997.

⁸⁵ *RW* 2009-2010, 622, andersluidende conclusie A.g. De Swaef; E. DE KEZEL, *Juristenkrant* nr. 204 = *Jaarverslag cassatie* 2009, 22.

⁸⁶ nr. P.08.1773.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090630-5.

⁸⁷ C.08.0113.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100319-5, *Jaarverslag Cassatie* 2010, p. 18.

- de kosten die de overheid leidt door de toekenning van ziekte- of invaliditeitsverlof aan een personeelslid⁸⁸;
- de schade ingevolge arbeidsongeschiktheid van een personeelslid voor zover die door de eigen schuld van het slachtoffer werd veroorzaakt, blijft definitief ten laste van de werkgever (Cass. 21 september 2009⁸⁹, argument uit beperking van de subrogatie - cassatie neigt naar parallelie).
- schade geleden door de uitoefening van bepaalde taken van openbare dienst blijven in beginsel ten laste van die overheid. Bv. brandweer.

Voorbeelden van vergoedbare schade:

- zo een bewaarnemer krachtens de bewaarnemingsovereenkomst de bewaargever moet vergoeden, wanneer een derde de in bewaring gegeven goederen bedrieglijk verkrijgt, is dit voor de bewaarnemer een vergoedbare schade⁹⁰.

NB. Omgekeerd zal een pensioen of levensverzekeringsvergoeding uitgekeerd naar aanleiding van een schadegeval, niet moeten worden aangerekend (in mindering gebracht) op de schadevergoeding, precies omdat dat recht een eigen rechtsgrond heeft. Zie de bespreking bij voordeelsafdacht infra.

d) Samenloop en co-existentie: beperking buitencontractuele aanspraak voor contractuele schade

1° De beperking van de samenloop en co-existentie

Dit handelt over de vraag of men schadevergoeding wegens onrechtmatige daad kan vorderen van een contractspartij of een persoon die door de contractspartij voor de uitvoering is ingeschakeld.

Huidige stand van de rechtspraak: Cass. 29 september 2006⁹¹. Het arrest concentreert zich enkel nog op de afwezigheid van contractuele schade en vereist geen afwezigheid van een contractuele fout meer. Sommigen spreken van een koerswijziging. M.i. is het enkel een terechte kleine herformulering.

Zie ook Cass. 27 november 2006 (*Gaselwest*) *a contrario*: de regel van uitsluiting van buitencontractuele aansprakelijkheid wegens samenloop geldt niet voor “reglementaire” rechtsverhoudingen.

2° Gevallen die buiten die beperking vallen

Traditioneel geldt dat aanspraken uit onrechtmatige daden die tevens een strafbaar feit uitmaken, ook mogelijk zijn voor contractuele schade.

⁸⁸ Cass. 14 februari 2011, nr. S.09.0105.F, *L. t. Communauté française, in casu over het decreet van 5 juli 2000 van de Franse Gemeenschap houdende de regeling inzake verlof en beschikbaarheid wegens ziekte of invaliditeit van sommige personeelsleden uit het onderwijs*.

⁸⁹ nr. C.08.0245.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090921-1 = = Jaarverslag cassatie 2009, 23.

⁹⁰ Cass. 27 november 2007, *RW* 2010-2011, 741.

⁹¹ *RW* 2006-07, 1717 n. VAN OEVELEN; besproken door H. BOCKEN in *NjW* 2007, 722.

Wanneer verkoper na verkoop een onderaannemer inschakelt om de goederen te verpakken in kleinere hoeveelheden (en deze daarbij fouten maakt), is die onderaannemer geen uitvoeringsagent vlg. Hof Gent 24 januari 2008⁹²; een buitencontractuele aanspraak is dus mogelijk (een "rechtstreekse" contractuele niet).

Wanneer de verhuurder van een gebrekkige zaak aangesproken wordt door een derde op grond van art. 1384 BW, kan hij het exoneratiebeding in de overeenkomst met de huurder niet tegenwerpen aan een derde-schadelijder (in de veronderstelling dat diens schade niet-contractueel is)⁹³.

e) Verlies van een kans

Na twijfels door het "zwavelzuur arrest" van Cass. 1 april 2004 is er terug duidelijkheid door de arresten Cass. 5 juni 2008⁹⁴ en Cass. 17 december 2009⁹⁵ alsook Cass. 15 maart 2010⁹⁶. Pas op:

- hangt ervan af wat men vordert ! vergoeding eisen voor verlies van een kans veroorzaakt door de fout is iets anders dan vergoeding vorderen voor een schade die met een bepaalde graad van waarschijnlijkheid is veroorzaakt door de fout ...
- gaat nog steeds niet zover als een volwaardige proportionele aansprakelijkheid (d.i. proportionele causaliteit).

f) Bij inbreuken intellectuele rechten

Cass. 13 mei 2009, *SABAM*⁹⁷: verbreking van arrest dat bovenop de gederfde inkomsten (normaal tarief?) ook nog het extra-tarief van 25 % had toegekend; dit kan niet op grond van art. 1382 B.W., want er is geen bewijs van dergelijke schade in causaal verband met de fout. Een andere vraag is of de houder van het auteursrecht een recht heeft op voordeelsafdracht – zie art. 86ter Auteurswet en analoge bepalingen voor andere rechten (bespreking *infra*).

g) Beperking tot voorzienbare schade ?

Bij buitencontractuele schade is de voorzienbaarheid niet enkel geen vereiste, maar zelfs geen relevant element voor de vaststelling van het causaal verband (Cass. 13 januari 2010⁹⁸).

h) Eigen fout schadelijder

---

⁹² *RW* 2009-2010, 1184 n. L. WERMOES

⁹³ Bv. Cass. 4 oktober 2010, C.09.0632.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20101004-1.

⁹⁴ nr. C.07.0199N, *RW* 2008-9, 795 n. Lierman

⁹⁵ 2 arreste van dezelfde datum, nr. C.08.0145.N,

http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091217-7 en nr. C.09.0190.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091217-8; *NjW* 2010, 660 n. I. BOONE.

⁹⁶ C.09.0433.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100315-3 = *NjW* 2010, 660 n. I. BOONE.

⁹⁷ P.09.0121.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090513-2.

⁹⁸ P.09.0705.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100113-1

De "eigen fout" leidt tot een verdeling van aansprakelijkheid. De eigen fout kan ook bestaan uit het niet beperken van de schade (maar het niet beperken is niet per se foutief). Voor de criteria voor de inperking/verdeling van de aansprakelijkheid, zie infra de bespreking van de verdeling van de draagplicht.

De eigen fout van de primaire schadelijder heeft ook gevolgen voor de aansprakelijkheid jegens een secundaire schadelijder voor "weerslagschade" in het bijzonder familieleden): de aansprakelijkheid van de aansprakelijke is jegens hen evenzeer beperkt als jegens het medeschuldige primaire slachtoffer zelf (Cass. 16 februari 2011⁹⁹).

Anders dan de fout van het slachtoffer die tot de schade heeft bijgedragen leidt een niet-foutieve voorbestemdheid tot schade (zelfs een zgn. pathologische aanleg) evenwel niet tot een vermindering van aansprakelijkheid, tenzij de schade zich ook zonder de fout zou hebben voorgedaan¹⁰⁰.

i) Voordeelstoerekening

Voordelen die de schadelijder door de onrechtmatige daad verkrijgt, worden in mindering gebracht op de schade.

Dat geldt niet voor voordelen die geacht worden een zelfstandige rechtsgrond te hebben; zo worden overlevingspensioenen en uitkeringen van sommenverzekeringen (andere dan schadeverzekeringen) niet aangerekend¹⁰¹ (en leidt de uitbetaling ervan ook niet tot subrogatie).

3. Bijzondere regeling procesaansprakelijkheid (gerechtskosten en rechtsplegingsvergoeding)

a) Tenlastelegging

Volgens art. 1017 I GerW worden de gerechtskosten (inbegrepen de rechtsplegingsvergoeding, zie hieronder) ten laste gelegd van de in het ongelijk gestelde partij, behoudens bijzondere wetten.

Deze bepaling maakt het mogelijk de kosten om te slaan indien een partij gedeeltelijk ongelijk krijgt, onder meer ook wanneer de eis slechts ten dele wordt toegekend.

Een arrest van Hof Antwerpen ging – terecht – een stap verder, en veroordeelde op grond van art. 1382 BW een eiser tot alle kosten, omdat de toegekende aanspraak (na deskundig onderzoek) lager lag dan het bedrag dat verweerder minnelijk had voorgesteld voor de dagvaarding¹⁰².

---

⁹⁹ Cass. 16 februari 2011, P.10.1232.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110216-7.

¹⁰⁰ Cass. 2 februari 2011, nr. P.10.1601.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110202-2.

¹⁰¹ Onder meer Cass., 7 sept. 2004, AR P.04.0315.N, Arr. 2004, nr. 386; Cass., 16 maart 2006, AR C.05.0299.N, Arr. 2006, nr. 156; Cass., 4 sept. 2007, AR P.07.0426.N, Arr2007, nr. 384; Cass. 15 februari 2011, P.10.1244.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110215-7, voor wat betreft een overlevingspensioen.

¹⁰² Hof Antwerpen 31 maart 2010, *RW* 2011-12, 572.

b) Begroting

De verhaalbaarheid van het ereloon van de advocaat werd voor het eerst ingevoerd in art. 6 van de W. Betalingsachterstand van 2 augustus 2002 voor de wanbetaling bij handelstransacties binnen het toepassingsgebied van die wet, die de Richtlijn Betalingsachterstand omzette. Dit werd gevolgd door het arrest Cass. 2 september 2004 dat de verhaalbaarheid op materieelrechtelijke grondslag uitbreidde.

De wetgever koos met de Wet van 21 april 2007 en het uitvoeringsbesluit RPV echter voor een zuiver procesrechtelijke grondslag. De aansprakelijkheid voor proceskosten werd dus autonoom geregeld in het GerW (Wet van 21 april 2007 en het uitvoeringsbesluit RPV; met wijzigingen onder meer bij Wet van 21 februari 2010, die evenwel nog niet in werking is getreden) en dus losgekoppeld van het gemene aansprakelijkheidsrecht.

De vergoedingen zijn forfaitair en wat de aansprakelijkheid betreft heeft de rechter een ruime marge (bv. hij kan maar moet niet verdelen wanneer beide partijen gedeeltelijk in het ongelijk zijn gesteld¹⁰³).

Arrest Grondwettelijk hof nr. 182/2008 van 18 december 2008 inzake de Wet 21 april 2007 verhaalbaarheid erelonen en kosten:

Regeling blijft overeind. Resultaat is dat er wel een opdeling blijft:

1° kosten technische adviseurs: gemeen recht (materieel recht), d.i. deel van de schade bij contractuele of buitencontractuele aansprakelijkheid;

2° kosten advocaten: procesrechtelijke regel voor alle geschillen;

3° lacune in de wet w.b. strafrechtelijk vervolgde. Hint van het GW Hof ...

4° verworpen voor de cassatieprocedure; niet behandeld door GW Hof. Logischerwijze zou bij verbreking in cassatie er wel een schadeclaim op de Staat moeten zijn.

Wat dat laatste betreft: verfijning van de cassatierechtspraak in arrest Cass. 5 juni 2008¹⁰⁴.

Het is echter de vraag of deze regeling niet strijdig is met supranationale normen in een aantal bijzondere gevallen, zoals met name

- de Richtlijn Betalingsachterstand;

- de regels inzake schadevergoeding bij inbreuken op intellectuele rechten, in het bijzonder de Handhavingsrichtlijn van nr. 2004/48¹⁰⁵.

Die vereisen immers een in beginsel volledige verhaalbaarheid.

Omgekeerd stelt het EVRM grenzen aan de verhaalbaarheid van buitensporige erelonen, met name zgn. *succes fees* (EHRM 18 januari 2011 in *MGN Ltd. / UK, Daily Mirror / Campbell-zaak*¹⁰⁶).

c) Opeisbaarheid

---

¹⁰³ Zie bv. Cass. 18 december 2009, C.08.0334.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091218-3.

¹⁰⁴ nr. C.07.0073.N iz. *Vulex, RW* 2008-9, 800 n. VAN OEVELEN.

¹⁰⁵ Zie voor het laatste J. DEENE, "De rechtsplegingsvergoeding in procedures inzake intellectuele rechten: een sui generis-regime?", *RW* 2010-2011, 946 v.

¹⁰⁶ <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2011/66.html>.

De gerechtskosten zijn slechts opeisbaar vanaf de veroordeling (uitspraak)¹⁰⁷; aldus kan een eerdere betaling niet eerst op de kosten worden toegerekend¹⁰⁸.

4. Aansprakelijkheid voor zaken

De rechtspraak heeft sedert lang uit de eerste zin van art. 1384 een objectieve aansprakelijkheid afgeleid van de bewaker van een gebrekkige zaak jegens de schadelijder.

5. Foutloze aansprakelijkheid

a) Nabuurhinder

Cass. 3 april 2009¹⁰⁹: De foutloze aansprakelijkheid wegens nabuurhinder vereist wel steeds "een daad, verzuim of enige gedraging van de eigenaar van een goed die een naburige eigenaar een hinder berokkent die de gewone ongemakken van het nabuurschap te boven gaat"; louter bewaarderschap volstaat niet.

Cass. 25 juni 2009¹¹⁰: Dat de schade aan de buur veroorzaakt wordt door de fout van een derde sluit deze aansprakelijkheid niet uit, maar er moet wel nog steeds aan de net genoemde vereisten voldaan zijn.

b) Aansprakelijkheid wegens rechtmatige overheidsdaad

Bij gerechtvaardigd optreden uitvoerende macht:

- schadeplicht wegens schade veroorzaakt bij huiszoeken aan de eigendom van een onschuldige eigenaar (niet-beklaagde): Cass. 24 juni 2010¹¹¹: de vergoedingsplicht is niet beperkt tot die gevallen waarin de wetgever een bijzondere regeling heeft ingevoerd, maar geldt minstens voor alle gevallen onevenredige aantasting van eigendomsrechten
- schadeplicht bij afslachten van dieren wegens besmettingsgevaar: vereiste evenwicht van de burgers voor de lasten is verbroken wanneer de betrokkene een bijzondere en buitensporige last dient te ondergaan; in casu werd echter beslist dat het plafonneren van de vergoeding op 2500 Euro per afgeslacht dier geen onevenredige last is (Cass. 8 maart 2010¹¹²).

c) Risico-aansprakelijkheid wegens voorlopige tenuitvoerlegging.

De tenuitvoerlegging van een nog niet in kracht van gewijsde gegaan vonnis gebeurt op eigen risico (art. 1398 II Ger.W.); dit betekent ook dat bij een vernietiging van de titel ingevolge verzet of hoger beroep, de onverschuldigd geworden prestaties moeten

---

¹⁰⁷ Cass. 22 maart 1960, *Pas.* I 856; Cass. 24 september 1953, *Pas.* 1954 I 36.

¹⁰⁸ Kh. Brussel 20 juni 2008, *RW* 2011-12, 706.

¹⁰⁹ *Arr. Cass.* 2009, 981 = *TBBR* 2009, 469, noot C. BAEKELAND = *T. Verz.* 2010, 84, noot J. ROGGE.

¹¹⁰ C.07.0354.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090625-6 = *RW* 2010-2011, 1645 n. T. DE BIE "Relaas van een verdere afbrokkeling van de evenwichtslaar als objectieve aansprakelijkheidsgrond".

¹¹¹ C.06.0415.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100624-1 = *RW* 2010-2011, 1217 n. S. LIERMAN "Gelijkheid van de burgers voor de openbare lasten: wel fundamenteel, (nog) niet absoluut".

¹¹² C.08.0261.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100308-6.

terugbetaald worden mét interest (waar art. 1378 B.W. dat recht op interest in het algemeen slechts laat lopen vanaf het ogenblik waarop de *accipiens* te kwader trouw is). Die risico-aansprakelijkheid geldt niet bij tenuitvoerlegging van een beslissing waartegen cassatie is ingesteld¹¹³.

III. ONGEGRONDE VERRIJKING

1. Ongegronde verrijking in het algemeen

a) Vereisten

Een aanspraak op restitutie bestaat in het algemeen in het geval van 1° een verarming 2° gepaard aan een verrijking van de aangesprokene 3° bij oorzakelijk verband tussen beiden en 4° afwezigheid van rechtsgrond.

Ad 2° verrijking

De verrijking kan met name bestaan uit:

1° het ontvangen van een goed of recht op een goed (actiefbestanddeel).

- belangrijkste toepassing: onverschuldigde betaling, *infra*;
- ander geval: inning van andermans schuldvordering door een schijnschuldeiser: de schuldenaar is bevrijd, de werkelijke schuldeiser heeft een aanspraak op de ontvanger¹¹⁴;
- eigendomsverwerving krachtens natrekking, zaaksvorming, of vermenging, zonder dat er een verbintenisrechtelijke rechtsgrond is (zoals bv. een contractuele verhouding tussen partijen). Sommige gevallen hiervan zijn wel in het bijzonder wettelijk geregeld (zie met name art. 555 v. B.W. bij onroerende natrekking).

2° het ontvangen of genieten van een dienst (inbegrepen de verrichting van een werk)

- dienst geleverd aan de verrijkte: eveneens een toepassing van de onverschuldigde betaling;
- kosten gemaakt aan het goed van een derde (*Verwendungskondition*).

3° de vermindering van een schuld (belangrijkste toepassing: regres- of verhaalsrechten *infra* 3);

4° het gebruik van een goed.

Voorbeelden van deze "*Eingriffskondition*":

- tussen mede-eigenaars: wie een groter aandeel heeft gehad in gebruik en genot dan zijn aandeel in de mede-eigendom is in beginsel een vergoeding verschuldigd¹¹⁵. Dit wordt afgeleid uit art. 577-2 §§ 3 en 5 BW (hoewel dat strikt genomen daarin niet te lezen is) en

---

¹¹³ Cass. 17 februari 2005, *RW* 2007-2008, 1221; Hof Antwerpen 5 februari 2008, *RW* 2008-2009, 1385.

¹¹⁴ Dit kan ook een aanspraak uit onrechtmatige daad zijn, is er geen onrechtmatige daad, dan is er nog de verrijkingaanspraak.

¹¹⁵ Cass. 6 mei 2010, C.09.0095.N. Eerder Cass., 4 mei 2001, nr. C.97.0430.N, *Arr.* 2001 nr. 254 = E.J. 2001/8, 122, noot S. MOSSELMANS, "De principiële vergoedingsverplichting voor het exclusieve gebruik van een onverdeeld goed (woonstvergoeding) en het declaratief karakter van de uiteindelijke verdeling".

het gaat niet om een schadevergoeding wegens (contractuele of buitencontractuele) fout¹¹⁶ maar om een vorm van ongegronde verrijking.

- bezettingsvergoeding verschuldigd door wie een goed bezet zonder recht of titel

Ad 4° Afwezigheid van rechtsgrond

Rechtsgronden die de verarming en/of verrijking rechtvaardigen en dus de verrijkingsaanspraak uitsluiten zijn de overeenkomst of eenzijdige belofte (contractuele verbintenis), de (verbintenis uit) onrechtmatige daad, een (verbintenis uit een) wettelijke bepaling, of een rechterlijke beslissing.

Traditioneel voegt men er als vijfde vereiste aan toe dat de *condictio* (aanspraak op restitutie) een subsidiaire remedie is, maar dit zit reeds vervat in de vereiste van verarming en gebrek aan rechtsgrond. Met name is er geen restitutie-aanspraak wanneer de verarming en verrijking het gevolg zijn van de toepassing van regels van contractenrecht¹¹⁷; bv. ook wanneer de eiser beschikte over een contractuele aanspraak, maar deze heeft laten verjaren, is de verarming niet ongegrond¹¹⁸.

Wel is de algemene *actio de in rem verso* subsidiair aan de bijzondere *condictiones*, in die zin dat er bijzondere regels gelden voor een aantal gevallen die hieronder nader worden besproken, zoals de onverschuldigde betaling en de regresaanspraken (*lex specialis derogat generali*).

b) Gevolgen

Zoals bij verbintenissen in het algemeen (zie infra) kan in beginsel restitutie in natura worden gevorderd, tenzij deze onmogelijk is e.d.m., in welk geval ze bij equivalent (in waarde) dient te gebeuren.

c) Bijzondere regels

Bij onroerende natrekking is er een bijzondere regeling in art. 555 v. BW.

Zijn de opstallen aangebracht door een derde die geen bezitter te goeder trouw is, dan heeft de grondeigenaar de keuze tussen 1° derde te verplichten tot wegname of diens kosten, of 2° behoud mits terugbetaling van de waarde van materialen en arbeidsloon. De restitutievordering van de derde ontstaat wanneer die keuze wordt gemaakt en moet dus gericht worden tegen de partij die op dat ogenblik eigenaar was, en niet tegen een eventuele rechtsopvolger onder bijzondere titel (indien het goed intussen doorverkocht is) (Cass. 3 februari 2011¹¹⁹), noch tegen een rechtsvoorganger die eigenaar was op het ogenblik van de werken¹²⁰.

---

¹¹⁶ Cass. 19 september 2011, C.10.0278.N.

¹¹⁷ Bv. Hof Antwerpen 7 januari 2010, RW 2011-2012, 233 n. D. MERTENS “Verrijking zonder oorzaak kan geen substituut zijn voor een wettelijke of conventionele cliënteelvergoeding”.

¹¹⁸ Geval door Cass. 25 maart 1994 (*Arr. Cass.* 1994, 307 = *Pas.* 1994 I 305 = *RW* 1996-97, 45 noot A. VAN OEVELEN) verklaard op grond van het subsidiair karakter van de ongegronde verrijkingsvordering.

¹¹⁹ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110203-7.

¹²⁰ Cass. 23 april 1965, *RCJB* 1966, 51 n. R. KRUIHOF.

2. Onverschuldigde betaling

a) Verrijking door een prestatie

In beginsel geldt de ontvangst van een prestatie als een verrijking, zonder dat aan nadere vereisten moet zijn voldaan.

Maar de prestatie geldt niet als een verrijking en de *condictio indebiti* gaat teniet wanneer de ontvanger van het geld intussen in vertrouwen op de betaling zijn titel op de ware schuldenaar heeft vernietigd (1377 II BW). Dit wordt ruim geïnterpreteerd, bv. Hof Brussel 21 februari 2005¹²¹: huurder blijft huur betalen aan de hypothecaire schuldeisers ook nadat de huur is beëindigd door de curator van de kredietnemer-verhuurder en zonder dat de hypothecaire schuldeiser dat wist.

b) Zonder rechtsgrond

- Betaling krachtens een vonnis is niet onverschuldigd: Cass. 16 mei 2002.

Het kan zowel gaan om een prestatie die nooit verschuldigd is geweest (*condictio indebiti* s.s.), als een waarvan de rechtsgrond later is weggefallen door retroactieve nietigverklaring (*condictio sine causa*) of een andere retroactieve tenietdoening (*condictio causa finita*).

c) Omvang restitutieplicht

Deze omvat ook de vruchten.

Er is geen restitutieplicht wanneer het belang van de openbare orde vereist dat men niet kan terugvorderen, maar het adagium “*in pari causa turpitudinis cessat repetitio*” is geen algemeen geldende regel.

3. Regres- of verhaalsrechten

Hier moet men onderscheiden tussen de regresaanspraken die afzonderlijk geregeld zijn in ons recht en de op de algemene regel inzake ongegronde verrijking gegronde regresaanspraak.

a) Bijzonder geregelde regresaanspraken

Deze vinden we met name wanneer meerdere schuldenaars gehouden zijn voor dezelfde schuld, met name als hoofdelijke schuldenaar, schuldenaars *in solidum* (onvolmaakte hoofdelijkheid) of borgtocht (al dan niet hoofdelijke borg, persoonlijke zowel als zakelijke borg). We vinden ze ook in bepaalde gevallen waarin meerdere personen gehouden zijn ook al gaat het strikt genomen niet om dezelfde schuld. In het eerste geval wordt het regresrecht verzekerd door de bijkomende toekenning van een subrogatoire aanspraak (waarover *infra*); in het tweede geval is er in beginsel geen subrogatoire aanspraak.

---

¹²¹ *RW* 2007-08, 1221

Verhaal heeft diegene die een betaling heeft verricht waarvoor hij niet draagplichtig is in de interne verhouding (of meer dan zijn "aandeel" heeft betaald). Voor de criteria van draagplicht bij aansprakelijkheid van meerdere personen, zie infra Deel V.

Indien er meer dan 2 aansprakelijke personen zijn, is het verhaal van degene die meer betaald heeft dan zijn schuld jegens elk van de andere beperkt tot het aandeel van die andere afzonderlijk. Bv. A die tot 120 is veroordeeld kan van B en C elk 40 terugvorderen, en niet naar keuze van een van hen 80. Dit geldt ook wanneer een van de medeschuldenaars geen partij was in het geding, en dus niet veroordeeld is jegens het slachtoffer¹²².

Deze regresaanspraken wijken af van de algemene regel inzake ongegronde verrijking doordat niet steeds aan de vereiste van verrijking van aangesprokene moet zijn voldaan:

- ook indien er nog geen verrijking is doordat een derde gesubrogeerd is in de oorspronkelijke schuldvordering, sluit dit niet uit dat er een regresaanspraak geldt; de subrogatie is immers accessoir aan het regresrecht.

- de regresaanspraak is anders dan de subrogatoire aanspraak niet noodzakelijk beperkt tot de omvang van de oorspronkelijke schuld; de regresaanspraak kan ook bijkomende kosten omvatten waarmee de regresgerechtigde verarmd is.

Indien er tussen partijen een contractuele rechtsverhouding bestaat, is de regresaanspraak een contractuele aanspraak (er is dus geen wettelijke regresaanspraak naast de contractuele aanspraak); in het andere geval zou men het als een bijzondere vorm van ongegronde verrijking kunnen zien, doch door die afwijkende regeling ziet men hierin soms veeleer een toepassing van de zaakwaarneming of doet men een beroep op de algemene notie van verbintenis *quasi ex contractu*.

NB. De persoon die een eigen schuld heeft betaald, die evenwel mee werd veroorzaakt door de fout van een derde, kan onder bepaalde voorwaarden krachtens art. 1382 B.W. schadevergoeding vorderen van die derde, wat men ook soms "verhaal" noemt". Het gaat hier evenwel niet om een eigenlijke regresvordering, maar om een toepassing van art. 1382 BW (Zie hierboven Cass. 19 februari 2001 (5 arresten). GwH 1 november 2007 geeft een grondwetsconforme interpretatie om het onderscheid werknemer/ambtenaar op te heffen).

b) Regresaanspraak krachtens de algemene regel inzake ongegronde verrijking

Deze vinden we wanneer een derde die niet mee gehouden was tot de schuld, deze heeft betaald (onverschuldigd dus) maar er noch subrogatie is noch *condictio indebiti* is van de solvens jegens de *accipiens*, met name in het geval van art. 1377 B.W. (supra). In dat geval heeft de solvens wel een *actio de in rem verso* jegens de oorspronkelijke schuldenaar, die immers verrijkt is¹²³.

4. Vergoeding voor gemaakte kosten e.d.

Deze aanspraak vinden we verspreid over diverse bepalingen in ons recht, onder meer bij diverse bepalingen inzake bezit.

---

¹²² Cass. 18 januari 2007, C.05.0529.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20070118-1 = *NJW* 2008, 80, noot G. JOCQUE = *Pas.* 2007, 93 = *RW* 2010-11, 144.

¹²³ Zie bijvoorbeeld Cass. 14 januari 1994, *Arr. Cass.* 1994, 35, concl. D'HOORE = *RW* 1994-95, 51.

Bv. ook aanspraak van de derde-verkrijger te goeder trouw van een verloren of gestolen zaak op terugbetaling van de prijs in de gevallen van art. 2280 B.W.

5. Voordeelsafdracht

In ons recht zijn er een aantal bepalingen die de houder van een subjectief recht een schuldvordering geven tot voordeelsafdracht jegens degene die te kwader trouw van dat recht gebruik heeft gemaakt. Anders dan bij de andere verrijkingsvorderingen is deze aanspraak *niet* beperkt tot de verarming van de aanspraakgerechtigde¹²⁴.

Zo bv.:

- de voordeelsafdracht van de vruchten door de bezitter te kwader trouw (zie art. 549 BW);
- de voordeelsafdracht door de inbreukmaker op een intellectueel recht (art. 86 bis § 3 Auteurswet; art. 52 § 6 Octrooiwet e.a.).

IV. ANDERE BRONNEN VAN VERBINTENIS

1. Zaakwaarneming

2. Natuurlijke verbintenis

Deze is géén aanspraak, meer enkel een verweermiddel tegen een terugvordering na vrijwillige uitvoering en een rechtsgrond (titel) voor eigendomsverwerving (eveneens bij vrijwillige uitvoering).

Vb. Verjaarde schuld (infra).

3. Andere gevallen

Er zijn nog een hele reeks gevallen van verbintenissen die niet aangegaan zijn door middel van een rechtshandeling van de schuldenaar en in die zin uit de wet voortvloeien.

Bv.

- verbintenissen van erfgenamen die de nalatenschap hebben aanvaard

4. Rechtstreekse rechtsbescherming van sommige subjectieve rechten.

Subjectieve rechten worden beschermd doordat de persoon die schade veroorzaakt door een inbreuk erop vergoedingsplichtig is, althans zo onrechtmatig is en toerekenbaar (zie deel II, onrechtmatige daad). Maar vele subjectieve rechten worden ook rechtstreeks beschermd en niet slechts bij schadeveroorzaking. Voor de sanctionering van schuldvorderingen, zie Deel V.

Bij dreigende schade is een rechterlijk verbod of gebod mogelijk. Nog ruimer is een verbod mogelijk wanneer er reeds een overtreding is; dan spreekt men van een stakingsvordering c.q. stakingsbevel.

---

¹²⁴ Zie voor een algemeen overzicht M. KRUIHOF, *TPR* 2011.

Bij deze remedies speelt er géén samenloopverbod met contractuele wanprestatie: wanneer een inbreuk op een auteursrecht tevens een contractuele wanprestatie vormt, sluit dit niet de bevoegdheid uit van de 'stakingsrechter' om op grond van art. 87 § 1 Auteurswet de staking te bevelen¹²⁵. Het betreft hier weliswaar niet de remedie van schadeloosstelling wegens onrechtmatige daad, maar om een rechtstreekse bescherming van het subjectief recht¹²⁶.

V. VERBINTENISSEN IN HET ALGEMEEN

1. Bepaling van de inhoud van de verbintenis

a) Goede trouw en rechtsmisbruik

Toepassingsgebied

- Beperking kan ook spelen bij rechten die door een bepaling van dwingend recht (of openbare orde) wordt verleend: Cass. 22 september 2008, *RW* 2010-2011, 1345; ook voor "wettelijke", niet-contractuele rechten (Cass. 9 september 2011¹²⁷).
- Toetsing aan de goede trouw bij bindende derdenbeslissing: Cass. 21 januari 1999;
- Rechtsmisbruik is ook mogelijk bij een alimentatie-overeenkomst bij echtscheiding door onderlinge toestemming, Cass. 14 oktober 2010¹²⁸; dit is vooral van belang voor overeenkomsten gesloten voor 1 september 2007, aangezien diegene die nadien gesloten is krachtens de wet (art. 1288, 3 Ger.W.) door de rechter in bepaalde gevallen kunnen worden gewijzigd.

Criteria

- Algemeen: maatstaf is de normale uitoefening door een normaal persoon kennelijk te buiten gaan; de onevenredigheid van de keuze van wijze van uitoefening wordt gezien als een toepassingsgeval van die algemene maatstaf¹²⁹.
- Onder de noemer rechtsmisbruik worden ook gevallen van rechtsverwerking aanvaard, zie met name:
  - * Cass. 20 oktober 2006¹³⁰: gedurende 10 jaar duldt een schuldeiser wanbetalingen door de wederpartij, om zich dan pas erop te beroepen om de overeenkomst onmiddellijk te beëindigen; dat recht heeft men echter verwerkt;
  - * Cass. 1 oktober 2010¹³¹: brouwerij die in een brouwerij-overeenkomst gedurende 10 jaar geen enkele kennisgeving deed aan de wederpartij dat deze te weinig afnam, kan nadien geen schadevergoeding eisen wegens een tekort aan afname;

¹²⁵ Cass. 7 oktober 2010, C.09.0391.F, *Jaarverslag cassatie* 2010, 38.

¹²⁶ Zie over dit onderscheid mijn bijdrage "De uitwendige rechtsgevolgen van verbintenissen uit overeenkomst en andere persoonlijke rechten : zgn. derde-medeplichtigheid aan wanprestatie, pauliana en aanverwante leerstukken", in *Overeenkomsten en derden : De externe gevolgen van overeenkomsten en de derde-medeplichtigheid*, BVBJ, Vlaams Pleitgenootschap, Jeune Barreau Brussel 1995, p. 111-189.

¹²⁷ Cass. 9 september 2011, C.10.0158.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110909-1.

¹²⁸ Cass. 14 oktober 2010, nr. C.09.0608.F, besproken door G. VERSCHELDEN, *Juristenkrant* 20 april 2011.

¹²⁹ Cass. 8 februari 2010, C.09.0416.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100208-4, verwerping; Cass. 1 oktober 2010, *brouwerij Haacht*, C.09.0565.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20101001-4, *RW* 2011-2012, 142a ERPL meedelen n. S. STIJNS & S. JANSEN.

¹³⁰

* Zie ook **Hof Gent 16 januari 2009**¹³².

* Hof Gent 6 september 2010¹³³: een verzonden factuur meer dan 10 jaar niet invorderen.

Rechtsgevolgen en functies

- draagwijdte van het verbod van rechtsmisbruik (Cass. 1 februari 1996; Cass. 4 september 2000): beperking, geen verval noch herziening recht; maar wanneer de abusieve uitoefening betrekking heeft op een bepaald beding kan de inperking erin bestaan dat de enige uitoefeningsmogelijkheid verboden wordt: Cass. 8 februari 2001¹³⁴.

- Goede trouw als uitlegfactor? Ja, maar geen grondslag om daarmee verplichtingen op te leggen die onverenigbaar zijn met de aard en strekking van de overeenkomst (Cass. 23 maart 2006¹³⁵)

- Vb. uit het verzekeringsrecht: verzekeraar die elke medewerking weigert en zich achteraf beroept op de niet-tegenwerpelijkheid van zonder zijn akkoord afgesloten dadingen: Cass. 30 september 2010¹³⁶.

NB. Vb. van rechtsmisbruik in het procesrecht:

- abusieve intrekking van een woonstkeuze: Cass. 19 februari 2010¹³⁷;

- misbruik van het recht om te concluderen: conclusie kan geweerd worden (Cass. 4 maart 2010¹³⁸).

b) Vaststellingsovereenkomsten, partijbeslissing

Zie mijn bijdrage "**Vaststellings- en geschillenbeslechtingsovereenkomsten**", <http://storme.be/vaststellingsovereenkomsten.pdf>. (aangevuld met Cass. 31 oktober 2008¹³⁹: rechter mag niet zelf beslissen na onverbindendverklaring)

Inzake bepaalbaarheid van het voorwerp (prijs) bij vrije beroepen, onder meer Cass. 10 oktober 2003¹⁴⁰ en Cass. 4 november 2004¹⁴¹ (beide arresten iz. architect; openlaten betekent niet dat voorwerp niet bepaalbaar is). Marginaal toetsingsrecht van de rechter, bv. Hof Gent 21 december 2006¹⁴² (ereloon advocaat).

c) Gewijzigde omstandigheden

---

131 Cass. 1 oktober 2010, *brouwerij Haacht*, C.09.0565.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20101001-4, *RW* 2011-2012, 142 n. S. STIJNS & R. JANSEN.

132 *TGR-TWVR* 2009, 86.

133 *RW* 2011-2012, 451.

134 *RW* 2001-2002, 778 n. A. VAN OEVELEN.

135 *RW* 2006-07, 874 n. A. VAN OEVELEN

136 Cass. 30 september 2010, C.08.0525.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100930-5.

137 Cass. 19 februari 2010, C.09.0118.F e.a., *Federale participatiemaatschappij*, BNP Paribas, Fortis, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100219-1

138 C.08.0324.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100304-2.

139 nr. C.07.0201.N = *RW* 2009-2010, 1258 n. A. VAN OEVELEN "De bepaling van de koopprijs door een derde: een bindende derdenbeslissing".

140 *RW* 2006-07, 442

141 nr. C.02.0623.F

142 *P&B* 2007, 306

Wijzigt de inhoud van de overeenkomst bij gewijzigde omstandigheden ? In beginsel niet. Ook een onvoorzienbare wijziging doet geen afbreuk aan het overeengekomene. Maar Cass. 19 juni 2009¹⁴³ heeft de imprevisieer aanvaard in een internationale koop onder CISG (als interpretatie van de onderliggende beginsel van CISG (Weens kooprecht) door verwijzing naar de Unidroit PICC).

d) Modaliteiten van betaling

Er zijn regels inzake de modaliteiten van de nakoming (betaling), die moten vervuld zijn opdat de prestatie conform de verbintenis zou zijn: wanneer, waar, door wie, aan wie.

De betaling moet in beginsel gebeuren aan de schuldeiser of aan iemand die volmacht van hem heeft, of die door de rechter of door de wet gemachtigd is om voor hem te ontvangen (inningsbevoegdheid) (art. 1239, I); niettemin is de betaling aan een ander bevrijdend indien de schuldeiser de betaling bekrachtigt of indien hij er voordeel uit getrokken heeft (art. 1239 II BW). Een voorbeeld van het laatste in Cass. 6 mei 2011¹⁴⁴: onderhoudsbijdragen die de vader verschuldigd is aan de moeder ten behoeve van zijn dochter, en die hij rechtstreeks aan zijn dochter heeft betaald.

e) Duur van de verbintenis; “post-contractuele verbintenissen”

Een verbintenis heeft ofwel een bepaald voorwerp, ofwel een bepaalde duur ofwel een onbepaalde duur.

Wanneer de hoofdverbintenis beëindigd is door het verstrijken van de duur voor die verbintenis (van rechtswege of ingevolge een beëindiging *ex nunc* door opzegging enz.), zullen in bepaalde rechtsverhoudingen wel nog andere verbintenissen doorlopen; men spreekt ietwat misleidend van “post-contractuele” verbintenissen (beter ware te spreken van “overlevende” verbintenissen). Zo bv.:

- niet-concurrentieverplichtingen (steeds in tijd beperkt);
- vergoedingsplicht voor zonder bemiddeling van de opgezegde persoon gesloten overeenkomsten (specifieke regels in die zin bij handelsagentuur en bij vastgoedmakelaardij; bij vastgoedmakelaardij behandelt art. 2, 7 KB Vastgoedmakelaars de vergoedingsplicht wanneer de opdrachtgever binnen de 6 maanden na beëindiging van de opdracht verkoopt aan een door de makelaar aangebrachte wederpartij waarover de makelaar precieze informatie heeft verschaft).

Ook bij ontbinding van een overeenkomst zijn er verbintenissen die die ontbinding “overleven”, zie de bespreking bij ontbinding.

2. Pluraliteit van schuldenaars

a) Kwalificatie

- De basisregel bij meerdere schuldenaars is: de schuld wordt gedeeld.

---

¹⁴³ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090619-4 = *RW* 2009-2010, 744 en artikel K. COX, "Gewijzigde omstandigheden in internationale koopcontracten: het Hof van cassatie als pionier" = *DAOR* n. D. PHILIPPE.

¹⁴⁴ Cass. 6 mei 2011, C.10.0385.N = http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110506-1 = *RW* 2011-2012, 790, kritische noot S. MOSSELMANS “Rechtstreekse betaling van alimentatie aan het kind in plaats van aan de ouder”.

- afwijkende regel bij handelaars: samen aangegane verbintenissen zijn in beginsel hoofdelijk. Dit geldt niet voor een door niet-handelaars gezamenlijk aangegane overeenkomst: bij niet-handelaars volstaat het feit dat meerdere personen zich tot eenzelfde zaka hebben verbonden niet om te besluiten tot hoofdelijkheid (Cass. 7 november 2008¹⁴⁵).
- bij een commerciële VOF zijn de vennoten louter door hun lidmaatschap handelaars (Cass. 19 december 2008¹⁴⁶); idem de beherende vennoten van een commanditaire handelsvennootschap.

b) Gevolgen van volmaakte en onvolmaakte hoofdelijkheid

Kwijtschelding jegens een hoofdelijke schuldenaar bevrijdt altijd de andere hoofdelijke schuldenaars voor het aandeel van de bevrijde schuldenaar (1285 II BW), en wordt bovendien vermoed de andere schuldenaar ook voor het geheel te bevrijden (1285 I BW: tenzij uitdrukkelijk voorbehouden). In bijzondere wetsbepalingen kan hiervan worden afgeweken (bv. art. 86/4 CDW¹⁴⁷).

Wat betreft de zgn. “secundaire gevolgen” maakt ons recht een onderscheid tussen enerzijds de volmaakte hoofdelijkheid (traditioneel gedefinieerd als een meerderheid van verbintenissen met hetzelfde voorwerp) en anderzijds de onvolmaakte hoofdelijkheid of verbintenissen “*in solidum*” (traditioneel gedefinieerd als een meerderheid van verbintenissen met verschillende, doch overlappende voorwerpen), waarvoor die secundaire gevolgen niet gelden. Dit betreft onder meer:

- het gevolg van stuiting van de verjaring jegens één schuldenaar op de schuldvordering jegens een andere (art. 1206)¹⁴⁸;
- het gevolg van de ingebrekestelling van één schuldenaar op de verbintenis van de andere (1207 BW)¹⁴⁹;
- de toepassing van art. 84 FailW.

c) Bepaling aandeel; verdeling draagplicht

Ook wanneer meerdere personen volmaakt of onvolmaakt hoofdelijk gehouden zijn (zij het contractueel aansprakelijk dan wel buitencontractueel), hebben zij onder meer in de interne verhouding elk slechts een bepaald “aandeel” in de schuld, d.i. wordt de draagplicht (*contributio*) “verdeeld”.

1° Verdeling draagplicht bij meerdere fouten in causaal verband

In beginsel gebeurt dit uitsluitend op grond van de causaliteit, nl. in de mate waarin ieders fout heeft bijgedragen tot het veroorzaken van de schade (Cass. 4 februari 2008¹⁵⁰ en 2

¹⁴⁵ nr. C.07.0567.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20081107-4

¹⁴⁶ nr.C.07.0281.N

¹⁴⁷ Communautair douanewetboek, d.i. Vo. 450/2008 van 23 april 2008. In het oude CDW was dit niet uitdrukkelijk bepaald, maar het werd ook reeds zo uitgelegd door het HvJ, arrest van 17 februari 2011 in C-78/10, *Bérel e.a.*

¹⁴⁸ Bv. Cass. 20 mei 2010, F.09.0043.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100520-6.

¹⁴⁹ Ingrekestelling van één in solidum gehouden schuldenaar doet de interest niet lopen jegens de andere: Cass. 30 april 2007, *RW* 2009-2010, 1306. Bij volmaakte hoofdelijkheid geldt het omgekeerde (art. 1207 BW).

¹⁵⁰ Cass. 4 februari 2008, *RW* 2009-2010, 1561, n. B. WEYTS "De verdeelsleutel bij een samenloop van

oktober 2009¹⁵¹). In de rechtspraak voor 1988 werd ook de ernst van de fout als criterium vermeld, maar in de recente rechtspraak wordt dit in beginsel uitgesloten als criterium.

Een belangrijke uitzondering op de causaliteitsregel was tot voor kort dat de aansprakelijkheid voor een opzettelijke fout niet verminderd wordt in geval van (onopzettelijke) fout van de schadelijder (Cass. 9 oktober 2007 en 6 november 2007¹⁵²). Deze arresten werden gemotiveerd met “*fraus omnia corrumpit*”; dat laatste adagium wordt anderzijds ook meermaals te onpas gebruikt ... In het zopas genoemde arrest van 2 oktober 2009¹⁵³ evenwel werd deze leer uitdrukkelijk verworpen voor de verdeling van de draagplicht tussen meerdere daders, waarvan de ene een opzettelijke fout beging en de anderen niet. Dit heeft opnieuw tot debatten geleid in de doctrine¹⁵⁴.

2° Bij foutvermoedens en objectieve aansprakelijkheden

Bij de kwalitatieve aansprakelijkheden van art. 1384 B.W. geldt er een foutvermoeden jegens de schadelijder. Dit vermoeden kan niet ingeroepen worden tegen de kwalitatief aansprakelijke partij die regres uitoefent jegens een mede-aansprakelijke persoon. Zo voor de aansprakelijkheid van de bewaker van een gebrekkige zaak¹⁵⁵. Zo ook kan de persoon die instaat voor een dader die een opzettelijke fout heeft begaan, toch regres uitoefenen jegens een mededader¹⁵⁶.

d) Gevolgen: subrogatie en verhaal tussen medeschuldenaren

De medeschuldenaar die betaald heeft, beschikt jegens de andere medeschuldenaars:

- zowel over de vordering van de schuldeiser waarin hij tot beloop van de betaling wettelijk gesubrogeerd is (art. 1251 BW),
- als over een verhaalsrecht (regresrecht) uit de interne verhouding tussen de medeschuldenaars (zie art. 1213-1214 BW¹⁵⁷).

Zie de bespreking bij subrogatie (infra) *c.g.* regres (supra)

---

aansprakelijkheden: zijn alle knopen doorgehakt ?”.

¹⁵¹ C.08.0168.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091002-4, *RGAR* 2010, 14671 = *RABG* 2010, 1287.

¹⁵² Cass. 9 oktober 2007, P.07.0604.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20071009-4 = A.C., 2007, nr. 465, m.b.t. de vergoedingsplicht van de dader van een opzettelijk misdrijf; Cass. 6 november 2007, P.07.0627.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20071106-1 = *RW* 2007-8, 1716 n. B. WEYTS; eerder ook cass. 6 november 2002, Pas. I 2103 = *JT* 2003, 310 = *R* 2002-2003, 1629 n. B. WEYTS”*Fraus omnia corrumpit* in het buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht: geen aansprakelijkheidsverdeling in geval van opzet”.

¹⁵³ C.08.0168.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091002-4 = *RW* 2010-2011, 487, op dit punt bekritiseerd door A.K. LENAERTS, “Le recours contributoire entre coobligés in solidum et l'influence de la faute intentionnelle: *fraus omnia corrumpit*?”.

¹⁵⁴ Zie o.m. S. GUILIAMS, “De verdeling van de schadelast bij samenloop van een opzettelijk en een onopzettelijke fout”, *RW* 2010-2011, 474.

¹⁵⁵ Cass. 4 februari 2011, nr. C.10.0236.N, *Minister mobiliteit en openbare werken t. Bremcon*. Eerder Cass 10 september 1981, *Arr.* 1981-82 nr. 26; Cass. 4 december 2000, AR C.98.0330.F, *Arr.* 2000 nr. 663.

¹⁵⁶ Cass. 16 mei 2011, C.10.0214.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110516-2.

¹⁵⁷ Deze bepalingen gelden uitdrukkelijk enkel voor de volmaakte hoofdelijkheid. De rechtspraak aanvaardt echter ook bij in solidum aansprakelijkheid een regresvordering; over de grondslag daarvan is er discussie (zie L. CORNELIS, “L’obligation “in solidum” et le recours entre co-obligés”, *RCJB* 1986, 684).

3. Pluraliteit van schuldeisers

Wanneer meerdere personen schade lijden door eenzelfde onrechtmatige daad, is er in beginsel géén actieve hoofdelijkheid¹⁵⁸.

4. Beëindiging en wijziging van obligatoire rechtsverhoudingen

a) Nakoming / betaling

De verbintenis gaat teniet door de nakoming of "betaling". Ten onrechte wordt door de rechtspraak vereist dat de betaling zelf in het algemeen bewezen wordt zoals een rechtshandeling (in beginsel schriftelijk bewijs); de *aanvaarding* van de betaling of kwijting is wel een rechtshandeling, maar voor het materiële feit van de nakoming zou het bewijs vrij moeten zijn, tenzij dat feit zich niet voordoet zolang de schuldeiser het niet aanvaard heeft.

Voor de betaling door schuldvergelijking, zie verder.

b) Wijzigende overeenkomst, novatie

Cass. 23 maart 2009¹⁵⁹: de rechter kan de bedoeling tot schuldvernieuwing afleiden uit het feit dat partijen een wezenlijk element van de overeenkomst hebben gewijzigd (in casu een kredietovereenkomst).

c) Opzegging van contractuele verhoudingen van onbepaalde duur

Basisregel

Opzegbaarheid is van dwingend recht bij contractuele verhoudingen van onbepaalde duur. De opzegging is onrechtmatig indien de termijn te kort is en dit in strijd komt met de eisen van de goede trouw (Vb. Hof Brussel 25 mei 2005¹⁶⁰)

Uitwerking

Eenmaal de opzegging regelmatig is gebeurd, kan de opzeggende partij ook niet eenzijdig terugkomen op de opzegging; enkel bij akkoord van beide partijen kan de opzegging dan ongedaan worden gemaakt c.q. de overeenkomst terug in werking treden¹⁶¹.

Sanctie van tijdigheidsvereiste

- een ontijdige opzegging (inbegrepen een opzegging met een te korte opzeggingstermijn) wordt gesanctioneerd met schadevergoeding. Men kan in theorie nakoming vorderen, maar een vonnis ten gronde daartoe zal men niet tijdig krijgen.

- in kort geding? Cass. 6 november 1987: uitvoering opleggen van een beëindigde overeenkomst kan niet. Maar Cass. 12 januari 2007¹⁶² nuanceert: rechter in kort geding

---

¹⁵⁸ Cass. 10 juni 2010, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100610-10.

¹⁵⁹ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20090323-3

¹⁶⁰ *RW* 2008-9 nr. 1

¹⁶¹ Dit volgt onder meer uit Cass. 3 december 2007, *RW* 2010-2011, 1431 n. A. VAN OEVELEN "Het definitief en onherroepelijk karakter van de regelmatig gegeven opzegging van een overeenkomst".

¹⁶² *RW* 2008-9, 607. Zie verder I. CLAEYS & P. TAELEMAN, "Contract en kort geding", in *Actuele ontwikkelingen inzake verbintenissenrecht* (red. V. Sagaert & D. Lambrecht), (2009), p. (159) 207 v.

kan de opzegging zelf niet ongedaan maken, maar wel de uitwerking van de opzegging opschorten. Formulering van het voorwerp van de eis is dus belangrijk.

d) Opzegging bij overeenkomsten niet van onbepaalde duur

Deze zijn slechts opzegbaar indien dit volgt uit:

- de overeenkomst,
- dan wel uit de wet (die voor bepaalde soorten bijzondere overeenkomsten een opzegbaarheid voorziet in geval van "wettige reden" ook al is er een bepaalde duur of voorwerp). Als wettige reden geldt op de eerste plaats een ernstige tekortkoming, in welk geval de opzegging eigenlijk neerkomt op een ontbinding wegens wanprestatie (zie verder) zonder terugwerkende kracht. Bij sommige overeenkomsten wordt het begrip "wettige reden" wel ruimer begrepen, i.h.b. bij overeenkomsten om niet.

Bij sommige overeenkomsten van bepaalde duur voorziet de wet een *tussentijdse opzegmogelijkheid*:

- op bepaalde gronden zonder vergoeding, bv. in art. 3 Woninghuurwet en art. 6 en 7 Pachtwet);
- of zonder motiveringsplicht maar tegen een vergoeding: bij vastgoedmakelaardij met een consument (art. 2,9 KB van 12 januari 2007 vastgoedmakelaars).

Bij woninghuur kan de huurder ten allen tijde opzeggen indien de huur niet geregistreerd is (art. 3 § 5 lid 3 Woninghuurwet)¹⁶³; de verhuurder die zorgt voor registratie daarentegen heeft recht op een opzeggingstermijn van 3 maanden door de huurder (alook bij opzegging tijdens de eerste periode van 3 jaar een vergoeding conform art. 3 § 5 lid 2 Woninghuurwet).

Bij andere is er een *dwingende opzegmogelijkheid in geval van stilzwijgende verlenging* na de oorspronkelijke contractsduur, bv.:

- art. 82 WMPC inzake dienstenovereenkomsten (ten gunste van de consument): 2 maanden;
- lex specialis in art. 2, 4 ° KB van 12 januari 2007 vastgoedmakelaars (ten gunste van beide partijen): één maand. Daardoor wordt de overeenkomst na de oorspronkelijke verlenging een overeenkomst van onbepaalde duur.

Bij overeenkomsten van bepaalde duur kan de rechter de opzegging toetsen aan de contractuele of wettelijke voorwaarden ervoor, alook beslissen dat er geen geldige opzegging is gebeurd indien die vereisten niet zijn vervuld of er sprake is van rechtsmisbruik.

e) Beëindiging door de curator ? (art. 46 FaillW)

Na het verwarrende cassatie-arrest van 24 juni 2004 heeft het arrest-*Batiloc* van Cass. 10 april 2008 al wat meer duidelijkheid gebracht:

---

¹⁶³ Dit geldt ook wanneer de huurovereenkomst mondeling is: GwH nr. 182/2011 van 1 december 2011, <http://www.const-court.be/public/n/2011/2011-182n.pdf>.

- curator heeft de mogelijkheid om niet na te komen, maar dat blijft wanprestatie. Dat geldt ook voor bv. conventionele vervreemdingsverboden, voorkooprechten, e.d.m. (zie evenwel specieus onderscheid in Hof Gent 16 april 2009¹⁶⁴)

- houdt nog geen beëindiging van de overeenkomst in: andere remedies blijven bestaan

- Uitzondering: effectieve beëindiging mogelijk indien “noodzakelijk” voor de vereffening van de boedel. Dus huur opzeggen en huurder uitzetten om duurder te realiseren kan nog steeds niet, tenzij goed totaal onrealiseerbaar is zolang verhuurd.

M.i. is art. 46 enkel relevant bij overeenkomsten die kwalitatieve werking hebben zoals huur, en bij arbeidsovereenkomsten. Bij andere overeenkomsten komt men aan de bijzondere regel niet toe.

Verdere uitwerking in mijn syllabus Zekerheden- en insolventierecht (te vinden via <http://www.storme.be/insolventierecht.html>).

f) Niet-realiseringsvoorwaarde

Zie Cass. 25 mei 2007¹⁶⁵ over uitleg van art. 1176 BW: verkoop onder opschortende voorwaarde van bouwvergunning; partijen zitten 5 jaar stil: de rechter kan oordelen dat redelijkerwijze vaststaat dat de vervulling van de voorwaarde niet meer zal plaatsvinden.

De ontbindende voorwaarde werkt in beginsel retroactief. Dit betekent dat:

- verbintenisrechtelijk een restitutieplicht ontstaat (in beginsel in natura, zoniet in waarde);

- zakenrechtelijk eigendom die zou zijn overgedragen op grond van de ontbonden verbintenis, geacht wordt nooit te zijn overgegaan¹⁶⁶.

g) “Caducité” ?

- wegvallen oorzaak: Cass. 21 januari 2000 bij testament; Cass. 16 november 1989 is achterhaald: voor schenkingen theorie omzeggens geheel overbood gegooid door Cass. 12 december 2008¹⁶⁷.

- wegvallen ratio van een beding kan leiden tot strijdigheid met goede trouw van beroep erop: Cass. 21 september 1989, *Post v. Locabel*.

- wegvallen voorwerp: nauwkeurige analyse verbintenis vereist; betreft in beginsel enkel de aanspraak op uitvoering in natura. De overige verbintenissen blijven in beginsel bestaan (Cass. 4 februari 2005¹⁶⁸, i.v.m. tenietgaan verkochte zaak). Nogal verwarrend is het arrest van 25 juni 2010¹⁶⁹, dat besliste dat de rechter die vaststelt dat de materiële uitvoering van een verbintenis die moet worden uitgevoerd in natura onmogelijk is geworden, volstaat om te beslissen dat de verbintenis "zonder voorwerp" en dus "caduque"

---

¹⁶⁴ *RW* 2009-2010, 1479 met n. R. JANSSEN & M.E. STORME, "Tegenwerpelijke verbintenissen bij samenloop? Wat niet bezwaart, moet niet worden gelicht!"

¹⁶⁵ *RW* 2007-8, 1034

¹⁶⁶ Cass. 24 januari 2011, C.09.0446.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110124-2.

¹⁶⁷ Nr. C.06.0332.N

¹⁶⁸ *RW* 2005-06, 587 n. S. MOSSELMANS

¹⁶⁹ Cass. 25 juni 2010, C.07.0094.F, *gemeente Pont-a-Celles t. Stad Charleroi*. De stad Charleroi had jegens de gemeente Pont-a-celles een verbintenis om aan de inwoners van een deelgemeente kosteloos ene hoeveelheid leidingwater te leveren, en Pont-a-Celles had zijn distributienet overgedragen aan de SWDE, waaruit de rechter afleidde dat de verbintenis om aan de gemeente Pont-a-Celles leidingwater te leveren materiele onmogelijk was geworden.

geworden is; in die zaak werd wel nog geen uitspraak gedaan over de subsidiaire eis tot schadevergoeding ingesteld door de schuldeiser van de tenietgegane verbintenis.

h) Bevrijding borg

- Cassatie-arresten van 26 juni 2008 definiëren kosteloos erg restrictief; Cass. 6 mei 2011 sluit ook de bevrijding uit voor zakelijke zekerheden gesteld door een derde (incl. die gesteld door een borg)¹⁷⁰.
- Bevrijding voor echtgenoten bij verschoonbaar verklaarde gefailleerde bij wet uitgebreid naar ex-echtgenoot voor schulden tijdens het huwelijk aangegaan en door GwH naat wettelijke samenwonende.
- verbintenissen borg blijven in stand na ontbinding van de hoofdovereenkomst (d.i. de verzekerde verbintenis) voor de na die ontbinding verder bestaande of daaruit ontstane verbintenissen: Cass. 12 oktober 2000.

5. Niet-nakoming en sancties bij niet-nakoming in het algemeen

a) Toerekenbaar / niet-toerekenbaar/ afstand

- eerste vraag is draagwijdte verbintenis bepalen. Waartoe men niet verbonden is kan men ook geen tekortkoming plegen.
- overmacht: soepel uitgelegd in Cass. 7 maart 2008¹⁷¹ (autodiefstal uit bewaakte parking). Onderscheid tussen resultaats- en inspanningsverbintenis dus veeleer kwestie van bewijslast dan inhoudelijk verschil.
- imprevisieeler: zie hoger
- exoneratiebedingen: worden restrictief uitgelegd; geldig tenzij het wezen van de verbintenis is wegbedongen of voor opzettelijke fout.

Aansprakelijkheid voor hulppersonen: schuldenaar is niet bevrijd indien de tekortkoming de fout is van een hulppersoon. Zo ook worden de fouten of nalatigheden van de lasthebber begaan binnen de perken van de lastgeving, toegerekend aan de lastgever (Cass. 27 april 2010¹⁷²).

Afstand van recht uit wanprestatie

- verlies van beroep op niet-nakoming of gebrek na goedkeuring. *Quid* stilzwijgende goedkeuring (afwezigheid van protest) ?
- * koop: onderzoeksplicht koper bij levering (Cass. 9 oktober 2006)
- * oplevering bouwwerken e.d.: veeleer feitelijke waardering (Cass. 26 oktober 2006¹⁷³)

b) Regime van niet-conforme en gebrekkige levering bij koop, aanneming, huur

1. Bij koop

---

¹⁷⁰ Cass. 6 mei 2011, C/10.0494.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110506-3.

¹⁷¹ Nr. C.06.0379F, RW 2011-2012, 583.

¹⁷² Nr. P.09.1847.N. vgl. Cass., 8 sept. 1993, AR P.93.0488.F, Arr. 1993 nr. 335

¹⁷³ C. 05.0329F

- is de regeling versnipperd in 3 verschillende regimes:

- a. Weens kooprecht (internationale roerende handelskoop)
- b. (roerende) consumentenkoop
- c. gemeen recht (inbegrepen onroerend goed).

a. en b. gaan uit van de unitaire categorie non-conformiteit, c. van een exclusieve tweedeling in niet-(conforme-)levering en verborgen gebreken. Cass. houdt vast aan het exclusief karakter van het vrijwaringsregime (Cass. 19 oktober 2007¹⁷⁴); bij zichtbare gebreken bij levering geldt wel het gemeen contractenrecht en niet het bijzondere regime (bv. Cass. 9 oktober 2006¹⁷⁵). Het is echter zeer de vraag of het exclusief karakter van de vrijwaringsregeling bij verborgen gebreken nog opgaat sinds de wijziging van art. 1604 BW in 2004, waardoor dit artikel over de leveringsplicht nu ook bepaalt: "De verkoper moet aan de koper een zaak leveren die met de overeenkomst in overeenstemming is".

- verhouding consumentenkoop / gemeen recht

De bijzondere regeling inzake remedies bij consumentenkoop (met een zekere hiërarchie van remedies¹⁷⁶) geldt voor alle gevallen van non-conformiteit die binnen de regeling consumentenkoop¹⁷⁷ vallen, en meer bepaald voor diegene die zichtbaar worden binnen de 2 jaar na levering. Na het verstrijken van 2 jaar valt de koper terug op het gemeen recht en kan hij de remedies van het gemeen recht inroepen voor zover aan de vereisten daartoe is voldaan (art. 1649 *quater* § 5 BW).

De bijzondere regeling inzake de aanspraken van de consument-koper jegens zijn verkoper sluit niét uit dat de consument daarna ook de aanspraken kan uitoefenen jegens de leverancier van zijn verkoper¹⁷⁸, indien die met de eigendom van de zaak op de koper zijn overgegaan (zie voor die overgang de bespreking verder).

- Nadere regels voor de tijdigheid van de eis tot vrijwaring inzake verborgen gebreken

- wat betreft de aanvaarding van de zaak die zichtbare gebreken dekt, is de rechtspraak relatief streng bij koop: er geldt een onderzoeksplicht voor de professionele koper.

- vertrekpunt voor de termijn bij verborgen gebreken: korte termijn vanaf de ontdekking of zichtbaarheid, zowel bij koop (1648 BW) als bij aanneming; dagvaarding in kort geding volstaat niet, maar de rechtspraak is wel geneigd om een dagvaarding ten gronde tijdig te verklaren wanneer ze wordt ingesteld kort na de resultaten van de expertise¹⁷⁹.

- rechten van een aangesproken doorverkoper jegens de eigen leverancier: korte termijn voor doorverkoper loopt pas wanneer doorverkoper is aangesproken (Cass. 29 januari 2004¹⁸⁰ en Cass. 25 juni 2010¹⁸¹; hetzelfde geldt voor de aannemer jegens zijn leverancier

---

¹⁷⁴ *TBH* 2008, 152 n. H. DE WULF = *RCJB* 2010, 5 n. F. GLANSDORFF

¹⁷⁵ *RW* 2009-2010, 738.

¹⁷⁶ Voor de discussie of de consument die de vervanging of herstelling weigert, nog een beroep kan doen op de andere remedies, zie Hof Gent 27 mei 2009, *RW* 2010-2011, 540 met gedeeltelijk afwijzende noot S. MARYSSE, "De Wet Consumentenkoop: enkele beschouwingen".

¹⁷⁷ Deze geldt enkel voor "professionele" verkopers. En "hobbykweker" is geen verkoper in de zin van art. 1649bis BW: Cass. 21 januari 2010, *RW* 2011-2012, 784 n. S. MARYSSE.

¹⁷⁸ Hof Luik 5 november 2009, *DCCR* 2010, 80 n. M. HOSTENS "De rechtstreekse aanspraak van de consument: een nieuw pijnpunt in ons dualistisch kooprecht?".

¹⁷⁹ Zie bv. Hof Brussel 30 maart 2010, *TBO* 2010, 265; Hof Brussel 17 november 2009, *T.Not.* 2000, 473.

¹⁸⁰ nr. C.01.0491.N

¹⁸¹ C.09.0085.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100625-2. Verder ook Cass. 27 mei 2011, *Stu-Wahr*, nr. C.10.0178.N,

: de aangesproken aannemer kan wachten om zijn leverancier aan te spreken tot hij zelf wordt aangesproken, dit althans indien de aanspraak jegens de leverancier is overgegaan op de opdrachtgever van de aannemer - zie Hof Brussel 9 november 2004¹⁸². Maar anders in de internationale koop (Verdrag New York bij Weens kooprecht) !

2. Bovendien is er geen volledige parallelie tussen koop en aanneming w.b. de "korte termijn":

- wat betreft de aanvaarding van de zaak die zichtbare gebreken dekt, is de rechtspraak bij aanneming minder streng dan bij koop (t.e.m. onderzoeksplicht koper): stilzwijgende oplevering iets minder snel aanvaard; zie bv. hof Brussel 8 juni 2006¹⁸³.

- uitgangspunt: korte termijn vanaf de ontdekking of zichtbaarheid, ook bij aanneming (bv. Hof Antwerpen 5 juni 2000¹⁸⁴)

- de hoofdaannemer kan niet wachten om zijn onderaannemer aan te spreken tot hij zelf door de opdrachtgever wordt aangesproken: Cass. = 2008¹⁸⁵ (bouwpromotor die zijn leverancier niet in discussie betreft en wacht tot hij zelf gedagvaard wordt – aanspraak op vrijwaring laattijdig geacht). Maar dat geldt niet wanneer de aanspraak jegens de onderaannemer wel is overgegaan (bij koop na aanneming of bij aanneming na koop, zie de bespreking verder).

- anderzijds staat 10-jarige termijn de analogie niet in de weg: Art. 1648 B.W. sluit niet uit dat de korte termijn waarbinnen de rechtsvordering tot vrijwaring tegen een verborgen gebrek moet worden ingesteld, voor onroerende goederen kan ingaan na het verstrijken van de termijn van de tienjarige vrijwaring die is voorgeschreven bij art. 1792 B.W. (Cass. 10 oktober 2003¹⁸⁶). Wel geldt omgekeerd de korte-termijn-vereiste niet voor de aansprakelijkheid voor zware gebreken ex art. 1792 BW (Cass. 2 februari 2006¹⁸⁷), die ook nog geldt voor zichtbare gebreken; die termijn wordt traditioneel gekwalificeerd als een vervaltermijn - deze kwalificatie is m.i. maar aanvaardbaar voor zover inderdaad de vrijwaring voor verborgen gebreken er niet door geregeld wordt.

3. Bij huur

Bij huur geldt in beginsel evenzeer dat zichtbare gebreken gedekt worden door de aanvaarding, zie onder meer Cass. 25 maart 2010¹⁸⁸: " Indien het verhuurde goed bij de totstandkoming van de huur een gebrek vertoont dat duidelijk zichtbaar is en de huurder zich ervan rekenschap heeft kunnen en moeten geven, is de verhuurder ontslagen van zijn vrijwaringsplicht; de huurder wordt in die omstandigheden geacht het gehuurde goed te hebben aanvaard in de staat waarin het zich bevindt". Vermits in dat geval er géén tekortkoming is van de verhuurder, kan de huurder het gebrek in de zaak ook niet (meer) invoeren om zelf niet aan zijn onderhouds- en teruggaveplicht te voldoen (zelfde arrest).

---

http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110527-3.

¹⁸² *RW* 2007-2008, 152. Voor een ander voorbeeld, Hof Brussel 30 maart 2010, *TBO* 2010, 265.

¹⁸³ *JT* 2007, 382

¹⁸⁴ AR 1994/872

¹⁸⁵ nr. C.07.0634.N = *RW* 2009-2010 n. K. VANHOVE = *RABG* 2010, 606.

¹⁸⁶ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20031010-1

¹⁸⁷ nr. C.04.0529.N

¹⁸⁸ C.09.0117.N = http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100325-2.

c) Gebrek aan eigendomsoverdracht

Wanneer de verkoper na de verkoop en levering retroactief zijn eigendomsrecht verliest, bv. door de ontbinding van de titel krachtens dewelke de verkoper zelf verkreeg, en de koper niet beschermd wordt als derde-verkrijger, dan is dat natuurlijk een niet-nakoming door de verkoper. Dit risico is niet op de koper overgegaan, zodat de verkoper geen recht heeft op betaling van de prijs¹⁸⁹.

d) Ingebrekestelling

belang: lopen verwijlinterest; in beginsel vereist voor bepaalde remedies.

tijdstip: ingebrekestelling kan ook reeds voor de dag van de opeisbaarheid geschieden (ad futurum) (Cass. 19 juni 1989, Cass. 25 februari 1993); dit geldt ook indien de schuld betwist is (Cass. 16 april 2009¹⁹⁰)

vorm: minstens in handelszaken moet dit niet noodzakelijk schriftelijk gebeuren (Cass. 20 november 2008¹⁹¹)

ingebrekestelling van een consument : zie Wet minnelijke invordering schulden van een consument ..... met absurde vormvereisten die aldus ertoe aanzetten om dadelijk te dagvaarden (of gebruikmakend van de EU-Verordeningen een geringe vordering in te dienen of een betalingsbevel te vragen) (zie over die beiden mijn tekst "[De verhouding tussen de Europese verordening inzake geringe vorderingen en het interne Belgische procesrecht](#)", in [Ius & Actores](#) 2009 nr. 1, p. 19-40, ook op <http://www.storme.be/euinvordering.pdf>).

relevantie: zie ontbinding; rente; risico verspringt.

e) Remedies algemeen: keuzerecht uitvoering / ontbinding

Voor zover aan de vereisten voor beide remedies voor tekortkoming is voldaan (zie hieronder) heeft de schuldeiser de keuze tussen uitvoering en ontbinding, en mogelijks schadevergoeding daarbovenop. Zie o.m. Cass. 30 januari 2003¹⁹². Een afwijkende regeling geldt onder meer bij consumentenkoop (zie hoger).

Uitvoering vorderen sluit niet uit dat men later toch voor ontbinding kiest¹⁹³.

6. Sancties bij niet-nakoming: gedwongen uitvoering in natura

---

¹⁸⁹ Cass. 24 januari 2011, C.09.0446.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110124-2. Dat arrest lijkt ten onrechte te impliceren dat de verkoop noodzakelijkerwijze ontbonden of vernietigd is; onder voorbehoud van nietigverklaring door de koper (art. 1599 BW) gaat het om wanprestatie en gelden de sancties voor wanprestatie.

¹⁹⁰ nr. C.07.0604.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090416-3 = *JLMB* 2010, 1304.

¹⁹¹ C.06.0293.F

¹⁹² http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20030130-18 = Arr. nr. 69 = *RW* 2005-20065, 1219.

¹⁹³ Bv. Hof Antwerpen 27 oktober 2008, *RW* 2011-2012, 492.

De uitvoering in natura primeert in beginsel in ons recht. Dit geldt niet alleen voor contractuele verbintenissen maar ook voor verbintenissen uit andere bron (bv. bij onrechtmatige daad of ongegronde verrijking heeft herstel in natura in beginsel eveneens voorrang indien de schadelijder dat vordert).

Mogelijkheden

- Vonnis kan gelden als titel voor levering van onroerend goed en kan worden neergelegd ter overschrijving: Cass. 31 januari 2008¹⁹⁴.

Beperkingen

- nakoming onwettig;
- nakoming onmogelijk;
- nakoming is rechtsmisbruik want een de wederpartij onevenredig bezwarende keuze¹⁹⁵;
- nakoming is strijdig met de persoonlijke vrijheid. In dat geval is er geen dwang mogelijk (Cass. 17 december 1998, bloedproef);
- de overeenkomst is een dienstenovereenkomst die door de opdrachtgever verbroken is (art. 1794 BW: geen nakoming mogelijk, enkel uitvoering bij equivalent = schadevergoeding)
- immuniteit van overheden en internationale organisaties: geldt maar voor zover niet strijdig met EVRM. Drie cassatie-arresten van 21 december 2009 beslissen dat de immuniteit terzijde kan worden gesteld indien er geen verhaalsmogelijkheden zijn voor de schuldeiser¹⁹⁶.

In kort geding ?

veel hangt af van de verwoording van de maatregel (zie Cass. 4 februari 2000¹⁹⁷: *de facto* uitvoering opleggen van een beweerdelijk nietige overeenkomst kan; vgl. hoger bij kort geding en beëindiging overeenkomst).

7. Opschortingsrechten en vergelijkbare remedies

a) Verbintenisrechtelijk: opschortingsrecht (e.n.a.c.)

1° vereist volkomen of onvolkomen wederkerigheid

Dat vinden we niet enkel bij contractuele verbintenissen. Het geldt ook bij een teruggevaplicht van een zaak en een schuldvordering die in nauw verband staat met die zaak (aanspraak op vergoeding van gemaakte kosten bv.).

2° niet-nakoming van wederpartij die men niet zelf heeft veroorzaakt.

---

¹⁹⁴ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20080131-5

¹⁹⁵ Bv. Cass. 6 januari 2011, *Photolinea t. Galeries Anspach*, C.09.0624.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110106-4: een verhuurder wenste een winkelgalerij te sluiten wegens een renovatieproject van de overheid en bood een vergoeding aan om de handelshuur te beëindigen; een huurder weigerde en vordert nakoming plus schadevergoeding voor de hinder door de werken; dit werd als misbruik gekwalificeerd door de bodemrechter.

¹⁹⁶ Arresten nr. C.03.0328.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091221-5; C.07.0407.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091221-6; en S.04.0129.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091221-7

¹⁹⁷ Arr. 92.

- er is geen opschortingsrecht wanneer de wanprestatie van de wederpartij veroorzaakt is door de excipiens zelf; maar het is niet omdat deze laatste niet alle verbintenissen stipt heeft uitgevoerd dat hij daardoor de exceptie zou verliezen (Cass. 23 oktober 2009¹⁹⁸).

3° mag nakoming niet definitief onmogelijk maken

Opschorting wegens niet-nakoming door de wederpartij mag in beginsel ook door nutsbedrijven worden toegepast: Cass. 12 februari 2004¹⁹⁹ - behalve wanneer de wet dit uitsluit of beperkt²⁰⁰ of het contractueel geldig wordt uitgesloten.

- Opschorting vereist niet dat aan de voorwaarden voor ontbinding is voldaan; ze moet wel in verhouding staan tot de wanprestatie van de andere partij (voor ontbinding is meer vereist, nl. ernstige wanprestatie) - zie o.m. Cass. 24 september 2009²⁰¹. Vgl. ook Cass. 14 mei 2010²⁰²: tekortkomingen van de huurder die niet grof genoeg zijn om de ontbinding van de huur te wettigen kunnen niettemin krachtens die bepaling beschouwd worden als een reden om de huurhernieuwing te weigeren (in casu bij handelshuur);

4° moet evenredig blijven;

5° wanneer de wederpartij vervolgens toch nakomt op een tijdstip waarop de overeenkomst nog niet is ontbonden, houdt ook het opschortingsrecht op voor de toekomst (d.w.z. dat de opschorting die reeds heeft plaatsgevonden niet geldt als een tekortkoming (zie bv. Cass. 29 november 2007²⁰³);

6° de exceptie kan ook tegengeworpen worden aan de verkrijger van de aanspraak (bv. na cessie²⁰⁴, na overgang van een kwalitatief recht²⁰⁵, enz.), tenzij wanneer de excipiens er afstand van heeft gedaan of ze heeft verwerkt (bv. door een omstandig stilzwijgen bij navraag door de cessionaris).

7° de exceptie blijft ook gelden na samenloop en na opschorting op grond van de WCO.

b) Zakelijke werking ?

Dit is een vraag van “retentierecht”, in het bijzonder of men dit recht ook kan invoeren indien de wederpartij niet de eigenaar is van de zaak. Zie voor de verkrijging te goeder trouw *a non domino* van het retentierecht mijn annotatie onder Cass. 27 april 2006, “[Het](#)

---

¹⁹⁸ Cass. 23 oktober 2009, C.07.0521.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091023-1.

¹⁹⁹ *RW* 2006-07, 828.

²⁰⁰ Bv. art. 61 W. 13 juni 2005 op de elektronische communicatie; zie Cass. 4 december 2009, C.08.0072.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091204-3.

²⁰¹ nr. C.08.0346.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090924-1 = *TBH* 2010, 249 = *RW* 2010-2011, 1346 n. J. De Weggheleire.

²⁰² C.09.0206.F

²⁰³ Cass. 29 november 2007, *RW* 2010-2011, 1052.

²⁰⁴ Onder meer Cass. 13 september 1973, *Arr.* 1974, 36 = *RW* 1973-74, 998 = *JT* 1973, 634 = *RCJB* 1974, 352 noot M.L. STENGERS; Cass. 27 september 1984, *RW* 1984-85, 2699; Cass. 28 januari 2005, nr. C.04.0035N, VTB-VAB t. ABB, *Arr.* 2005, 246 = *RW* 2006-2007, 476; Cass. 25 maart 2005, *Arr.* 2005, 712 = *JLMB* 2005, 1039 = *RABG* 2006, 631 = *RW* 2005-2006, 63.

²⁰⁵ Cass. 29 februari 2008, nr. C.06.0303.F, *Ibens*, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20080229-3 = *RABG* 2010, 665 n. E. DE BAERE, “De exceptie van niet-uitvoering in een driepartijenverhouding”.

[conventioneel uitgebreid retentierecht en de tegenwerpbaarheid ervan aan de eigenaar van de in bewaring gegeven zaak](#)²⁰⁶ en recenter Cass. 15 september 2011²⁰⁷.

8. Sancties bij niet-nakoming van wederkerige contractuele verbintenissen: ontbinding en uitdrukkelijk ontbindend beding

a) Voorwaarden voor en wijze van ontbinding - stilzwijgend ontbindend beding

1° De ontbinding vereist een voldoende ernstige wanprestatie.

Vb. Van een voldoende ernstige wanprestatie: bij een architect belast met o.m. de vaststelling van het budget van de bouwwerken, de ernstige onderschatting van de kostprijs²⁰⁸.

Bij sommige bijzondere overeenkomsten zijn er bijzondere bepalingen die een opzegging of verbreking of beëindiging mogelijk maken bij bepaalde ernstige wanprestaties of gelijkaardige gevallen (bv. art. 19 Handelsagentswet; concessiewet). De rechtspraak oordeelt dat daarnaast steeds ook een beroep kan worden gedaan op het gemeen recht.

In sommige overeenkomsten is het ontbindingsrecht verruimd, bv. ten gunste van de consument in overeenkomsten op afstand (zie art. 48 § 1 WMPC). Ook in 1649 quinquies § 3 BW wordt bij consumentenkoop het ontbindingsrecht toegekend bij een niet-conformiteit die niet louter “gering” is, evenwel pas nadat de consument de verkoper eerst de kans tot herstelling of vervanging heeft gegeven.

Soms wordt ook een ontbinding aanvaard op grond van een gedraging die eigenlijk veeleer een grond voor nietigheid vormt, bv. precontractueel bedrog²⁰⁹. Hier lijkt geen verbod van samenloop te gelden.

2° Art. 1184 BW vereist dat de ontbinding in rechte wordt gevorderd.

1° De cassatierechtspraak blijft dubbelzinnig betreffende de mogelijkheid van “buitengerechtelijke” ontbinding:

* Cass. 2 mei 2002: “*vermag te oordelen, zoals te dezen, dat gelet op de wanprestatie van haar wederpartij, de contractspartij geen fout heeft begaan door eenzijdig de overeenkomst als beëindigd te beschouwen;*”). Meeste rechtspraak en rechtsleer interpreteert het vrij ruim.

* Cass. 16 februari 2009²¹⁰ spreekt over de mogelijkheid voor een partij om op eigen gezag en eigen risico kennis te geven aan de wederpartij dat zij de overeenkomst als beëindigd beschouwt. De rechtmatigheid van deze eenzijdige beslissing vereist dat:
- de wanprestatie van aard was een gerechtelijke ontbinding te rechtvaardigen; en

---

²⁰⁶ RW 2007-2008, 1541-15, http://storme.be/071_270406_1541Retentierecht.pdf

²⁰⁷ Cass. 15 september 2011, C.10.0392.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110915-3.

²⁰⁸ Kh. Dendermonde 18 juni 2009, TGR 2010, 322.

²⁰⁹ Bv. Hof Antwerpen 7 januari 2010, RW 2011-2012, 233 (in casu aanvaard als een ernstige tekortkoming in de zin van art. 19 handelsagentswet).

²¹⁰ C.08.0043.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090216-5 = TBOG 2009, 245 = JT 2010, 352 n. M. DUPONT "La résolution unilatérale : (encore) une occasion manquée pour la Cour de cassation".

- de wederpartij in gebreke werd gesteld inzake de door haar begane wanprestatie indien een ingebrekestelling nog een nuttig gevolg kon hebben.

2° Betwist is of de rechterlijke beslissing constitutief is (de rechter ontbindt en de ontbinding gaat pas in door het vonnis) of declaratief (de ontbinding gaat in door de inleiding van de eis mits de rechter de eis gegrond verklaart, en het is dus de inleiding van de eis die constitutief is²¹¹); m.i. is de laatste opvatting de juiste. Indien de ontbinding slechts zou ingaan door het vonnis, zou de eisende partij die intussen zelf de verdere uitvoering van de overeenkomst onmogelijk heeft gemaakt, geen recht meer hebben op ontbinding met schadevergoeding, quod non. Een voorbeeld, hoewel onduidelijk gemotiveerd, in Cass. 19 mei 2011²¹²: verhuurder had de ontbinding wegens wanprestatie van de huurder gevorderd, in de loop van de procedure zegt de verhuurder bovendien op wegens eigen gebruik: dit verhindert de ontbinding ten laste van de huurder niet (al zal qua *omvang* de ontbinding beperkt blijven tot de periode vanaf de datum waartegen was opgezegd – zie hieronder).

b) Voorwaarden voor en wijze van ontbinding - uitdrukkelijk ontbindend beding

- Vaak ten onrechte als een ontbindende voorwaarde geformuleerd.
- Is ook vatbaar voor rechtsmisbruik, zelfs indien bedongen is dat de ontbinding "van rechtswege" plaatsvindt: Cass. 9 maart 2009²¹³. Voor enkele gevallen waarin het rechtsmisbruik niet werd aanvaard, zie Cass. 8 februari 2010²¹⁴ en Hof Brussel 15 september 2009²¹⁵.

c) Omvang van de ontbinding tgo. tijdstip van ingaan van de ontbinding

- Omvang ontbinding: geheel of gedeeltelijk naargelang de overeenkomst ondeelbaar is of niet²¹⁶. Een kansovereenkomst is in beginsel ondeelbaar en wordt dus volledig getroffen door de ontbinding (zij het ook hier met restitutie, zoals hieronder besproken).
- Maar bij een ondeelbare meerpartijenovereenkomst kan een partij niet ontbinden wegens wanprestatie van een andere zonder akkoord van de verdere partijen (zie Cass. 17 oktober 2008²¹⁷).
- De ontbinding laat ook bedingen die ertoe strekken ook na ontbinding te gelden intact (bv. beding inzake schadevergoeding ingeval van ontbinding).

---

²¹¹ Dit blijkt onder meer daaruit dat een ontbinding die voor de asamenloop gevorderd wordt maar pas na de samenloop uitgesproken, tegenwerpelijk is aan de samenloop.

²¹² Cass. 19 mei 2011, Nr. C.09.0645.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110519-1.

²¹³ C.08.0331.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20090309-9 = *TBBR* 2010, 133 n. J. GERMAIN "Le contrôle de la gravité du manquement en présence d'une clause résolutoire expresse".

²¹⁴ Cass. 8 februari 2010, C.09.0416.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100208-4, verwerping voorziening tegen Hof Brussel 18 februari 2009: het betrof een beperkte achterstal in de betaling van een schijf van de koopprijs van een appartement; over het strafbeding in deze zaak (verlies betaalde voorschotten) was wel nog geen uitspraak gedaan.

²¹⁵ *NjW* 2010, 285.

²¹⁶ Zie mijn bijdrage in *TBBR* 1991, p. 114. Vgl. M. FONTAINE, *RCJB* 1990, (378) 398; S. STIJNS, *Leerboek Verbintenissenrecht*, I, nr. 290.

²¹⁷ nr. C.06.672.N

De rechtspraak blijft moeite hebben bij duurovereenkomsten en overeenkomsten met opeenvolgende prestaties *het ingaan van de ontbinding (bij gerechtelijke ontbinding in beginsel op de datum van dagvaarding) en **de omvang ervan te onderscheiden²¹⁸ - zie bv. voor een niet voldoende onderscheidend arrest Cass. 5 juni 2009²¹⁹ - in casu correct maar in te algemene bewoordingen.

In Cass. 19 november 2009²²⁰ werd het ingaan van de ontbinding – nl. op datum van dagvaarding – wel onderscheiden van de gevolgen van de ontbinding: een arrest dat de ontbinding van de huur uitwerking gaf voor de periode vanaf de dagvaarding, hoewel de huurder die ontbinding vorderde het goed nog een tijd nadien bleef gebruiken, werd verbroken. Voor de omvang van de ontbinding gebruikt Cass. wel het betwistbare criterium van de mogelijkheid van restitutie in natura.

Dat bepaalde prestaties niet kunnen worden teruggegeven in natura, betekent niet noodzakelijk dat de ontbinding niet eerder kan reiken – maar het is wel een element dat een rol kan spelen om de ontbinding te berekenen tot de periode na die prestaties. Door die nuancering kan de contradictie in de cassatierechtspraak opgelost worden²²¹.

d) Verbintenisrechtelijke gevolgen van de ontbinding (binnen de perken van de omvang ervan)

1° vanaf het ingaan van de ontbinding is elke partij bevrijd van de ontbonden verbintenissen (voor zover nog niet uitgevoerd, anders bestaan ze al niet meer). Men kan niet tegelijk bevrijding willen van de eigen verbintenis en uitvoering bij equivalent van de tegenprestatie (zie in dit verband Cass. 15 mei 2009²²²).

2° restitutie van de in uitvoering van ontbonden verbintenissen gedane prestaties, in natura dan wel bij equivalent. Dezelfde restitutieplicht geldt ook bij het ingaan van een ontbindende voorwaarde²²³. Ook de partij die de ontbinding verkrijgt moet restitueren²²⁴. Dit geldt ook bij een levenslange huur tegen een éénmalige huurprijs (die een kanscontract vormt): Cass. 8 februari 2010²²⁵.

M.i. is de restitutieplicht contractueel: de overeenkomst wordt immers niet nietig verklaard, maar de verbintenissen uit die overeenkomst worden ontbonden²²⁶. Ook de

---

²¹⁸ Duidelijk het onderscheid maken doet bv. wel B. VAN DEN BERGH, RW 2011-2012, (648) nr. 6.

²¹⁹ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090605-1

²²⁰ C.08.0459.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091119-2, TBH 2010, 494.

²²¹ Zo stelt Cass. 23 juni 2006, *Brasserie du Grand Enclos*, C.05.0215.F, RW 2009-10, dat de ontbinding van een huurovereenkomst de periode treft vanaf de inleiding van de eis tot ontbinding, tenzij er nadien prestaties werden verricht “die niet voor teruggave in aanmerking kwamen”, terwijl andere arresten precies verwerpen dat de teruggeefbaarheid een criterium kan zijn om de ontbinding in te perken.

²²² C.08.0531.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090515-1

²²³ Cass. 24 januari 2011, C.09.0446.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110124-2. De verkoop van aandelen werd ontbonden door de faillietverklaring van de vennootschap waarin de aandelen verkocht werden (die als ontbindende voorwaarde was bedongen); het arrest lijkt in te houden dat alsdan de restitutie in natura niet meer mogelijk is en dus moet geschieden in waarde aan de waarde die de aandelen hadden ten tijde van de verkoop.

²²⁴ Cass. 8 februari 2010, C.09.0244.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100208-3 = RW 2011-2012, 646 n. B. VAN DEN BERGH.

²²⁵ vorige noot

²²⁶ Zo ook J. DE CONINCK, *De voorwaarde in het contractenrecht*, p. 292 nr. 239.

schadevergoeding bovenop ontbinding is evident een contractuele en geen buitencontractuele aanspraak.

3° voor zover dit niet alle schade van de ontbindende partij dekt, bijkomende schadevergoeding. Het gaat om de vergelijking met de situatie die er zou geweest zijn bij correcte nakoming van de overeenkomst (positief contractsbelang²²⁷). De schade moet wel begroot worden op het tijdstip van de tekortkoming: cass. 26 januari 2007, 2 arresten²²⁸. Maar de aansprakelijke partij heeft wel recht op restitutie van de prestaties die zij geleverd heeft, gecompenseerd met hetgeen zij zelf moet restitueren plus de eventuele schadevergoeding (Cass. 8 februari 2010²²⁹).

e) Zakenrechtelijke gevolgen van de ontbinding (binnen de perken van de omvang ervan)

Wanneer een verbintenis tot eigendomsoverdracht door de ontbinding wordt getroffen, is ook de overdracht retroactief ongedaan gemaakt. Daarbij is de vorige eigenaar aan wie het goed (opnieuw) toekomt geen rechtsopvolger van de voormalige verkrijger, en dus in beginsel ook niet gehouden tot de verbintenissen die deze laatste m.b.t het goed is aangegaan, ook al zouden die kwalitatief zijn ²³⁰.

9. Geldschulden en rente; beperking schadevergoeding wegens stilzitten (vnl. interest)

Schadevergoeding bij geldschulden s.s. (sommenschulden) bestaat uit verwijlinterest (moratoire interest).

Toepassingsgebied: aanspraak op herstel schade is geen geldschuld vooraleer de omvang van de schade is vastgesteld. Hetzelfde geldt voor de aanspraak op een verzekeringsvergoeding (bij aansprakelijkheidsverzekering en bij schadeverzekering andere dan sommenverzekering) (Cass. 11 juni 2009²³¹). Dient er geen evaluatie te gebeuren door de rechter omdat de berekeningswijze op voorhand vastligt, is het echter wel een geldschuld en geen waardeschuld. Het regime van de “waardeschulden” wordt onder 10. besproken.

a) Begindatum

---

²²⁷ Voor het beginsel: Cass. 13 oktober 2011, nr. C.10.0642.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20111013-15.

²²⁸ nr. C.06.0232.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20070126-4 en C.05.0374.N, *RW* 2009-2010, 1468. In dezelfde zin inzake buitencontractuele aansprakelijkheid Cass. 14 december 1993, *RW* 1995-96, 337; Cass. 2 februari 1996, *Arr. Cass.* 1996, 147.

²²⁹ C.09.0244.F, tweede middel, hoger aangehaald.

²³⁰ Zie bv. Cass. 6 december 2007, *RW* 2008-2009 n. J. DE CONINCK "Retroactieve toebedeling van het eigendomsrecht en gehoudenheid tot verbintenissen in verband met de eigendom" = *TBBR* 2009, 359 n. J. BAECK; het betrof de verbintenis van de eigenaar-verhuurder die zijn akkoord heeft gegeven met een aansluiting op het drinkwaternet en daardoor volgens art. 3 van de Brusselse ordonnantie tot regeling van de drinkwatervoorziening hoofdelijk en ondeelbaar verbonden is met de abonnee.

²³¹ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090611-2 = *TBH* 2009, 884

In beginsel vanaf de ingebrekestelling. Dit geldt ook voor sommenschulden die uit de wet voortvloeien (bv. Cass. 8 mei 2009²³²: verplichting van de staat om gemeentebelastingen door te storten aan de gemeenten).

De ingebrekestelling kan reeds geschieden vooraleer de schuld opeisbaar is (ingebrekestelling ad futurum), zie hoger.

b) Rentevoet

Behoudens geldige contractuele bedingen geldt de "wettelijke rentevoet", zoals bepaald door de Wet van 5 mei 1865. Deze bepaling werd gewijzigd door de programmawetten van 27 december 2006 en 8 juni 2008:

- in fiscale en sociale-zekerheidsschulden rechtstreeks door de wet bepaald: 7 %
- in andere zaken jaarlijks in januari aangepast aan de gemiddelde Euribor-rentevoet van december, verhoogd met 2% en afgerond naar het hoger gelegen kwart, en gepubliceerd in het B.S.

Voor aanspraken op betaling van de prijs van goederen of diensten door ondernemingen en overheden gelden de bijzondere bepalingen van de wetgeving inzake bestrijding van betalingsachterstand bij handelstransacties (Wet 2 augustus 2002 bestrijding van betalingsachterstand bij handelstransacties, te wijzigen ingevolge de nieuwe Richtlijn Betalingsachterstand)

- vnl. van belang voor verwijlrente: *dies pro homine* bij verstrijken van wettelijk bepaalde termijn van achterstand; hogere wettelijke rentevoet (herfinancieringsrentevoet van de ECBB_ + 8 %); invorderingskosten (in de nieuwe RL met een minimum van 40 Euro); eigendomsvoorbehoud tot levering mogelijk;
- geldt enkel voor de vergoeding voor de levering van goederen of diensten, niet voor andere geldschulden. Bv. niet van toepassing op de uitwinningsvergoeding van een handelsagent: Cass. 29 oktober 2009²³³.

* Kwalificatie van de interest: "gerechtelijke interest" bestaat eigenlijk niet. Contractuele interest blijft contractueel, ook voor de periode na het vonnis (Cass. 23 april 2007²³⁴). Ook interest na ontbinding is een contractuele interest.

c) Bijkomende schade

Behoudens andersluidende overeenkomst wordt de schade door laattijdige betaling forfaitair vergoed door de verwijlrente; de schuldeiser heeft geen aanspraak op een hogere vergoeding bij bv. muntontwaarding, behalve in geval van bedrog²³⁵.

d) Inperking bij stilzitten

* Inperking interest is vrij frequent in rechtspraak, bv.

- stilzitten t.a.v. solidaire medeschuldenaar (in casu studentenkamers), Vred. Elsene 18 maart 2008²³⁶.

²³² nr. F.08.0012.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090508-3

²³³ C.08.0448.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091029-10

²³⁴ *ipr.be* 2007 nr. 3 = *RW* 2010-2011, 800.

²³⁵ Kh. Brussel 20 juni 2008, *RW* 2011-12, 706.

- langdurig stilzitten: Hof Luik 8 oktober 2007²³⁷; specifiek voor kredietinstelling: Hof Luik 26 februari 2008²³⁸;
- na provisioneel vonnis lang stilzitten (kh. Antwerpen 8 maart 2007²³⁹), id. na deskundig verslag (Hof Gent 16 januari 2009²⁴⁰);
- vordering tot inkorting ingesteld meer dan 4 jaar na overlijden, en een procedure die door stilzitten 25 jaar aansleept voor 2 aanleggen: helft van de interest verwerkt²⁴¹.

Volledige afwijzing vordering bij 11 jaar stilzitten na dagvaarding: Cass. 17 oktober 2008²⁴² (m.i. ten onrechte als procesrechtelijk misbruik gekwalificeerd).
Anderzijds Hof Brussel 28 november 2003: 5 jaar stilzitten is nog geen afstand van onbetaalde facturen.

e) Kapitalisatie

Basisregel = art. 1154 B.W.

Volgens Cass. 18 juni 2010²⁴³ is kapitalisatie uitgesloten bij interest wegens terugbetaling van belastingen e.d. conform art. 418 WIB 1992.

Kapitalisatie vereist een ingebrekestelling; een conclusie kan ook gelden als ingebrekestelling, mits daarin de aandacht wordt gevestigd op de kapitalisatie²⁴⁴. In sommige gevallen werd de kapitalisatie verworpen omdat de aanmaning niet duidelijk genoeg was (maar enkel in vage termen van kapitalisatie sprak²⁴⁵).

10. Schadevergoeding wegens niet-nakoming

a) Rol van de schadevergoeding.

Op de eerste plaats kan de verplichting tot schadevergoeding in de plaats komen van de primaire verbintenis tot nakoming of herstel. Het gaat hier dan om een uitvoering bij equivalent (in tegenwaarde).

Deze regel is niet beperkt tot contractuele verbintenissen. Zo heeft elke schuldenaar van een zaak de verplichting de tegenwaarde ervan te betalen indien hij toerekenbaar tekortkomt aan de verplichting de zaak te leveren; in Cass. 15 februari 2011 werd dit toegepast op de niet-voorbrenning van verbeurdverklarde goederen²⁴⁶. Ook bij

---

²³⁶ *JT* 2008, 320

²³⁷ *TBH* 2008, 808 = *JLMB* 2008, 1800

²³⁸ Justel F-20080226-8

²³⁹ *RW* 2007-08, 1293

²⁴⁰ Hof Gent 16 januari 2009, *TGR* 2009, 86.

²⁴¹ Hof Brussel 4 januari 2011, 2008/AR/1030, Justel nr. F-20110104-2.

²⁴² nr. C.07.0214.N

²⁴³ Cass. 18 juni 2010, *RW* 2010-2011, 1393 n. M. DELANOTE met andersluidende concl. Adv.g. HENKES.

²⁴⁴ Cass. 7 oktober 2010, nr. C.10.0227.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20111007-1.

²⁴⁵ Kh. Brussel 20 juni 2008, *RW* 2011-12, 706.

²⁴⁶ Cass. 15 februari 2011, nr. P.09.1566.N. De verbeurdverklaring zelf heeft in beginsel een “zakelijk” karakter, maar de verplichting om de goederen voor te brengen rust enkel op de veroordeelde. Het is dus ook enkel die schuldenaar die gehouden akn zijn tot vergoeding van de verbeurdverklarde goederen in

onverschuldigde betaling is er een verplichting tot betaling van de tegenwaarde van de prestatie indien deze niet in natura kan worden teruggegeven.

Ten tweede kan vergoeding gevorderd worden voor de schade die bijkomend door de toerekenbare niet-nakoming van een verbintenis is veroorzaakt, naast de primaire prestatie of het equivalent daarvan in waarde.

Een contractspartij die noch uitvoering vordert (en zelf nakomt) noch ontbinding eist heeft daarentegen géén rechtsgrond voor een eis tot schadevergoeding²⁴⁷.

b) Schade en causaliteit bij gevolgschade

1° Algemeen

Zie de bespreking bij onrechtmatige daad *mut.mut.* De bespreking bij onrechtmatige daad handelt wel over het ontstaan van een verbintenis tot herstel wegens niet-naleving van een zorgvuldigheidsplicht of andere plicht ook als die nog geen verbintenis inhoudt, terwijl het hier op de eerste plaats gaat om de schade veroorzaakt door de niet-nakoming van een reeds geldende verbintenis, doch ook kan gaan om de de schade veroorzaakt door de overtreding van een nevenplicht die geen zelfstandige verbintenis zou zijn.

2° Beperking contractuele aansprakelijkheid tot voorzienbare schade (art. 1150 BW)

Bv. Cass. 4 februari 2010²⁴⁸: de voorzienbaarheid betreft enkel de oorzaak van de schade, niet de omvang ervan.

c) Schadebeperkingsplicht schadelijder

De schadebeperkingsplicht geldt ook bij contractuele aansprakelijkheid, bv. Cass. 17 mei 2001²⁴⁹: “niettemin gebiedt in een geest van loyaliteit de redelijke maatregelen te treffen die zijn schade kunnen matigen of binnen zekere grenzen houden”).

d) Straf- en schadebedingen

1° Toepasselijke regels

* Voor de wet van 1998 had de rechtspraak 2 toetsingsniveaus ingebouwd:

a) enerzijds nietigverklaring van het beding indien het *a priori* punitief is, d.w.z. groter dan de bij contractsluiting potentiële schade (sedert Cass. 17 april 1970²⁵⁰); Cass. 29 februari 1996²⁵¹ voegde eraan toe dat de werkelijke schade een element mag vormen in de beoordeling van wat bij de contractsluiting potentiële schade was.

---

waarde.

²⁴⁷ Cass. 15 mei 2009, *RW* 2009-2010, 1432 n. K. VANHOVE = http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090515-1. Zo ook Hof Antwerpen 28 juni 2004.; *NjW* 2005, 1056

²⁴⁸ Cass. 4 februari 2010, C.09.0246, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100204-8, *Jaarverslag cassatie* 2010, 17.

²⁴⁹ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20010517-8

²⁵⁰ Cass. 17 april 1979, *Arr.* 1970, 764, “biljartarrest”.

²⁵¹ Cass. 29 februari 1996, *Arr.* 1996, 208.

b) anderzijds beperking indien *post factum* onevenredig met werkelijke schade (Cass. 18 februari 1988²⁵²);

* Bij Wet van 23 november 1998 werd in art. 1231 § 1 een matigingsbevoegdheid voor de rechter ingevoerd “wanneer de som kennelijk het bedrag te boven gaat dat de partijen konden vaststellen om de schade wegens de niet-uitvoering van de overeenkomst te vergoeden”. Welk gevolg heeft dat voor de 2 daarvoor bestaande toetsingsniveaus ?

a) Cass. 6 december 2002²⁵³: een schadebeding groter dan de potentiële schade kan op die grond niet nietig verklaard worden, enkel verminderd. Dat is anders in consumentenovereenkomsten, waar art. 74, 24° (*iuncto* 75) WMPC de nietigverklaring voorschrijft.

Daarbuiten kan nietigverklaring in plaats van vermindering wel nog voor “zuivere” strafbedingen (louter punitieve functie, niet gemengd vergoedend-punitief).

b) Ook de inperking wegens rechtsmisbruik blijft nog mogelijk. Zie bv. Hof Brussel 10 november 2005²⁵⁴.

Bij toepassing van art. 1231 BW moet de rechter het beding matigen tot het bedrag van de bij contractsluiting voorzienbare potentiële schade, voor zover die niet minder bedraagt dan de werkelijke schade (Cass. 22 oktober 2004)²⁵⁵.

* De matigingsbevoegdheid van art. 1231 BW is van dwingend recht, en kan dus niet bij overeenkomst worden uitgesloten; deze uitsluiting wordt voor ongeschreven gehouden maar maakt het schadebeding zelf nog niet nietig (Cass. 5 maart 2007)²⁵⁶.

* Schadebedingen bij leasing: Cass. 8 november 2001. In casu werd aanvaard dat de bewoordingen toerekening van de realisatiewaarde van het goed op het schadebeding uitsloten en zulks geldig was.

* bij sommige overeenkomsten heeft de wet schadebedingen ook nog specifiek beperkt, bv. in het KB Vastgoedmakelaardij van 12 januari 2007 tot max. 75 % van de overeengekomen commissie.

2° Toepassingsgebied - getroffen bedingen - opzeggingsbedingen

Zgn. opzeg- of verbrekingsbedingen die een partij een “recht” geven om de overeenkomst te berekenen tegen betaling van een vergoeding zouden geen strafbedingen zijn en dus niet aan de toetsing van strafbedingen onderworpen zijn: Cass. 22 oktober 1999²⁵⁷, Cass. 30 maart 2001²⁵⁸, Cass. 6 september 2002²⁵⁹; dit lijkt m.i. erg op “ceci n’est pas une pipe”... tenzij er een daadwerkelijke en geen illusoire optie is voor de opdrachtgever.

²⁵² Cass. 18 februari 1988, *RW* 1988-89, 1226.

²⁵³ Cass. 6 november 2002, *RABG* 2003, 645 n. J. BAECK.

²⁵⁴ *RW* 2006-07, 790 n. I. SAMOY & K. VANDERSCHOT

²⁵⁵ Cass. 22 oktober 2004, *RW* 2005-2006, 460 n. D. MERTENS.

²⁵⁶ Cass. 5 maart 2007, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20070305-4
= *RW* 2010-2011, 321.

²⁵⁷ *Pas.* 1999, 1373.

²⁵⁸ *Arr.* 2011, 566. Het ging in casu nochtans om een toepassing van art. 1794 B.W. wat wil zeggen dat de opdrachtgever dat opzeggingsrecht sowieso had, ook zonder dat het bedongen was en zonder dat hij er een

* Kwalificatie van het beding

Hof Brussel 15 september 2009²⁶⁰ oordeelde dat een wederbeleggingsvergoeding bij vervroegde terugbetaling van een krediet geen strafbeding is. Maar Hof Brussel 18 juni 2009, waartegen de voorziening werd verworpen door Cass. 28 april 2011²⁶¹, oordeelde dat een forfaitaire vergoeding wegens het niet-opnemen van een toegestaan krediet wel een strafbeding vormt. Cassatie oordeelde “Il appartient au juge du fond d’apprécier si la somme dont cet acte stipule le paiement constitue la réparation d’un dommage ou est la contrepartie d’une faculté de résiliation unilatérale.”

Bedingen die verwarring scheppen tussen beide soorten, zijn in een vastgoedmakelaarsovereenkomst met een consument nietig volgens art. 4 van het KB van 12 januari 2007.

* Controle op rechtsmisbruik

Art. 1231 BW en de bijzondere bepalingen van art. 74, 17 en 24 WMPC zijn niet van toepassing, maar het gemeen recht is wel van toepassing:

- In ieder geval geldt het verbod van rechtsmisbruik ook voor deze bedingen²⁶². Hof Brussel 1 december 2009²⁶³ beschouwde een opzegbeding evenmin als een schadebeding, maar besliste tevens dat het in een consumentenovereenkomst wel te toetsen is aan de regels inzake onrechtmatige bedingen ("kennelijk onevenwicht"). Hof Antwerpen 27 november 2006²⁶⁴: geen strafbeding, maar wel beperkt door het verbod van rechtsmisbruik (in casu echter niet bewezen).
- Normaal moet ook het speculatieverbod gelden net zoals voor strafbedingen: indien de schuldeiser een groter voordeel haalt bij de verbreking dan bij nakoming van de overeenkomst, is het beding nietig naar analogie van Cass. 17 april 1970²⁶⁵.
- en in consumentenovereenkomsten ook de algemene toetsingsnorm van art. 75 § 1 *iuncto* art. 2, 28 WMPC.
- alsook art. 74, 27 WMPC (dat volgens de letter ervan echter enkel geldt voor het behoud van reeds betaalde sommen en niet voor nog te betalen vergoedingen).

---

prijs voor moest betalen (andere dan vergoeding van de werkelijke schade).

²⁵⁹ *Pas.* 2002, 1546.

²⁶⁰ *NjW* 2010, 285.

²⁶¹ Cass. 28 april 2011, nr. C.10.0117.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20110428-6 = *JLMB* 2011, 1017.

²⁶² Hof Brussel 18 januari 2007, *JT* 2007, 358; Hof Gent 7 januari 2008, *DCCR* 2008, 80; J. DEL CORRAL en V. SAGAERT, ‘Contractuele bedingen over opzegging, verlenging en vernieuwing: een analyse naar gemeen recht’, in P. NAEYAERT en E. TERRYEN (eds.), *Beëindiging van overeenkomsten met handelstussenpersonen*, Brugge, die Keure, 2009, 77; Rb. Hasselt 28 mei 2001, *TBBR* 2002, 243; Rb. Gent, 29 oktober 2004, *NjW* 2005, 456, n. R. STEENNOT

²⁶³ *NjW* 2010, 631 noot R. STEENNOT

²⁶⁴ *RW* 2008-09, 1770

²⁶⁵ Zo STIJNS, *Verbintenissenrecht* I (2005), 183, Hof Brussel 12 december 1995, *RW* 1996-97, 985 n. KN VAN RAEMDONCK; J. BAECK, “Over strafbedingen en straffe opzegbedingen”, *RABG* 2004, 435

3° Reciprociteitsvereiste bij consumentenovereenkomsten

Art. 74, 17° WMPC (voorheen 32, 15° WHPC) eis reciprociteit bij schadebedingen. Reciprociteit veronderstelt niet dat de bedinger ook tot het schadebeding moet gehouden zijn voor alle wanprestaties van dezelfde graad, men kan dus wel een verschil maken in het foutcriterium - zo Hof Bergen 16 maart 2010²⁶⁶.

Voor een meer specifieke regeling, zie Art. 3, 4° KB 12 januari 2007 vastgoedmakelaars, waarin zowel de wederkerigheid als de gelijkwaardigheid van de sanctie nader omschreven worden.

11. Schuldvergelijking

a) Wettelijke schuldvergelijking

Voor een uitvoerige bespreking, zie de syllabus Insolventierecht: <http://storme.be/SyllabusInsolventierecht.pdf>.

* Algemeen: wederkerigheidsvereiste

Volgens een arrest van het Hof van cassatie van 17 december 2010 kan een schuldeiser zijn eigen schuldvordering op een wederpartij niet verrekenen met een schuldvordering die die wederpartij op een derde heeft²⁶⁷ (behoudens met instemming van de schuldeiser, in welk geval het een conventionele schuldvergelijking is). Dit arrest doet meer vragen rijzen dan het beantwoordt; zo is het duidelijk dat men wel een eigen schuldvordering kan verrekenen met andermans schuld waarvoor men als borg gehouden is (dit volgt uit art. 2034 B.W. “*De verbintenis uit borgtocht gaat teniet door dezelfde oorzaken als de overige verbintenissen*”). Bovendien kan in vele gevallen een derde andermans schuld betalen (art. 1236 B.W.: “*De verbintenis kan zelfs voldaan worden door een derde die daarbij geen belang heeft, mits die derde in naam en tot kwijting van de schuldenaar handelt of mits hij, handelende in zijn eigen naam, niet in de rechten van de schuldeiser gesteld wordt*”), en zou dat dus ook moeten kunnen door middel van schuldvergelijking.

* Schuldvergelijking na samenloop:

- in beginsel niet meer mogelijk indien niet reeds aan de vereisten is voldaan op het tijdstip van de samenloop

- wel kan de schuldeiser van een boedelvordering/boedelschuld verrekenen met een schuld in de boedel²⁶⁸;

---

²⁶⁶ RRD 2010, 198

²⁶⁷ Cass. 17 december 2010, nr. C.10.1046.N = http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20101217-3 = RW 2011-2012, 181 n. R. HOUBEN, “De wederkerigheidsvoorwaarde voor schuldvergelijking”.

²⁶⁸ Cass. 25 september 2006, rolnr. C.05.0487F, *H.J. t. Cavenaille en Bodeus q.q. curatoren faill. ENGBAT*, RW 2006-2007, 1561 n. R. HOUBEN “Schuldvergelijking: opeisbaarheid, samenloop en volstorting” = *JT* 2007, 546 = *JLMB* 2007, 948 = *TRV* 2008, 391 n. D. VAN GERVEN. Eerder reeds o.m. E. DIRIX, “Posities van schuldeisers en hun zekerheidsrechten», in *Faillissement en gerechtelijk akkoord: het nieuwe recht*, Antwerpen, Kluwer, 1998, nr. 16.

- wel mogelijk bij samenhang tussen de schulden, mits beiden ontstaan voor de samenloop (voor dat laatste, zie twee principiële cassatie-arresten van 24 juni 2010²⁶⁹); *adde* Cass. 4 februari 2011²⁷⁰); daarbij rijst onder meer de vraag of een volstortingsplicht samenhangt met schulden aan de vennootschap.

- verdergaande uitzondering in de oude procedure gerechtelijk akkoord, zie Cass. 7 april 2006, *Durobor* en Cass. 1 juni 2006²⁷¹.

* Hoewel men traditioneel stelt dat schuldvergelijking van rechtswege intreedt, is toch vereist dat een van de partijen er zich op beroept. In ons recht heeft zo'n beroep wel terugwerkende kracht tot op het tijdstip waarop aan de vereisten voor wettelijke schuldvergelijking was voldaan (beide schulden wederkerig, vaststaand en opeisbaar waren).

b) Conventionele schuldvergelijking

Effectiviteit na samenloop e.d. van nettingovereenkomsten, d.i. op voorhand bedongen schuldvergelijking – art. 14 en 15 WFZ.

GW Hof 167/2008 van 27 november 2008: uitbreiding van de WFZ naar natuurlijke personen niet-handelaars is ongrondwettig want onvoldoende gemotiveerd.

Maar arrest m.i. ten onrechte én slag in 't water:

- gronden voor die beslissing zijn een miskleun

- gevolgen m.i. beperkt. Want eigenlijk geldt hetzelfde al zonder die bepaling, alleen minder rechtszekerheid. Achtergrond: schuldvorderingen hebben slechts statuut zoals ze gelden in de rechtsverhouding tussen partijen – als partijen bedongen hebben dat ze een ondeelbaar geheel vormen (bv. rekening-courant), werkt dat sowieso *erga omnes*.

Jammer genoeg besliste het parlement om het GwH te volgen en de WFZ aan t passen ...

Dat laatste ligt in lijn van Cass. 2 februari 2007, *Datafer*, iz. minnelijk kantonnement. Weliswaar een andere casus, maar zelfde ratio.

12. Verjaring

a) Vertrekpunt en termijnen

Hervorming bij W. 10 juni 1998

Termijn voor verjaring van aanspraken en van bevoegdheden tot nietigverklaring

---

269 Cass. 24 juni 2010, C.09.0424.N, nr. C.09.0365.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100624-2 en cass. 24 juni 2010, nr. F.09.0085.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100624-7, beiden in een fiscale zaak maar principieel verwoord.

270 Cass. 4 februari 2011, *United Real Estate t. Faill. West-Konstrukt*, nr. C.10.0443.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110204-6 = *RW* 2011-2012, 488 n. R. HOUBEN.

271 Cass. 7 april 2006, nr. C.05.0029.F, *Durobor*, *JLMB* 2006, 896 = *JT* 2006, 645 = *Pas.* 2006, 813 = *NjW* 2006, 944 n. P. COUSSEMENT = *TBH* 2006, 810 n. E. VAN DEN HAUTE, verwerping voorziening tegen Hof Bergen 28 juni 2004, *JLMB* 2004, 1451; Cass. 1 juni 2006, *BASF t. Euroftal* = *RW* 2006-2007, 565 n. V. SAGAERT "Schuldvergelijking en gerechtelijk akkoord: continuïteit schept connexiteit", verbreking Hof Gent 26 april 2004, *NjW* 2004, 1101 = *TBH* 2005, 276. Bespreking van beide arresten door T. HURNER, "L'hypothèse de la compensation après concordat et en cas de concours successifs", *JT* 2006, 633 v.

- schuldvorderingen andere dan buitencontractuele aansprakelijkheid: 10 jaar (2262bis, I 1 BW);
- nietigverklaring van rechtshandelingen (art. 1304 BW): 10 jaar
- aanspraken tot schadevergoeding of herstel uit onrechtmatige daad: 5 jaar (*c.q.* 20, zie hieronder) (2262bis, I, 2 BW); ook voor precontractuele aansprakelijkheid inbegrepen wegens incidenteel bedrog²⁷²; ook voor objectieve aansprakelijkheden, inbegrepen de aansprakelijkheid wegens nabuurling – al wordt die gegrond op art. 544 BW²⁷³.
- Het is anderzijds niet evident dat die termijn (5/20) ook geldt voor aanspraken op rechtstreekse rechtsbescherming van subjectieve rechten. Zo verjaart de *pauliana* als een aanvechting m.i. na 10 jaar en niet na 5 jaar; wanneer er naast of in plaats van de *pauliana* een aanspraak tot schadevergoeding tegen de wederpartij wordt ingesteld, verjaart die wel na 5 jaar.
- Het vertrekpunt van de termijn van 10 jaar voor de *pauliana* kan gedefinieerd worden zoals bij nietigverklaring: wanneer het gebrek diende te worden ontdekt, bij bedrog wanneer het effectief werd ontdekt.

Vertrekpunt verjaring aanspraken uit buitencontractuele aansprakelijkheid

- algemeen: dubbele termijn 5 / 20 jaar, d.i. 20 jaar vanaf feit, 5 jaar vanaf kenbaarheid schade (of verzwaaring ervan) en identiteit aansprakelijke. Kennis van de schade vereist geen kennis van de omvang van de schade²⁷⁴.
- bij aansprakelijkheid van de Staat voor fouten van de rechterlijke macht loopt verjaring pas wanneer het foutieve vonnis is ingetrokken (Cass. 5 juni 2008²⁷⁵) of het gelijkgestelde feit waardoor aansprakelijkheid mogelijk wordt (Cass. 25 maart 2010, zie hoger).

Actio iudicati:

- verjaart in beginsel na 10 jaar; de interest op de principale veroordeling blijft wel verjaren na 5 jaar bij toepassing van art. 2277 BW²⁷⁶;
- ook bij provisionele veroordeling door de strafrechter: 10 jaar vanaf dat vonnis²⁷⁷.
- wanneer jaren na een strafrechtelijke veroordeling de rechter aan de burgerlijke partij een schadevergoeding toekent onder "medisch en fiscaal voorbehoud", kunnen de aanspraken uit dit voorbehoud uitgeoefend worden gedurende 20 jaar vanaf die uitspraak (en niet vanaf de eerdere veroordeling)²⁷⁸.

Bijzondere verjaringen:

Wb de vijfjarige verjaring van art. 2277 BW: **Cass. 16 november 2001**. De bepaling kreeg een ruime uitleg ingevolge grondwetsconforme interpretatie door het GwH:

---

²⁷² Cass. 2 oktober 2009, C.08.0118.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091002-5

²⁷³ Cass. 20 januari 2011, C.09.0306.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110120-3 = *JLMB* 2011, 1141. Eerder Hof Luik 30 maart 2009, *JLMB* 2011, 1156; Hof Antwerpen 27 oktober 2010, *NjW* 2011, 304 noot JdC..

²⁷⁴ Cass. 9 december 2010, C.10.0306.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20101209-11.

²⁷⁵ nr. C.07.0073.N iz. *Vullex*, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20080605-4 = *RW* 2008-09, 800 n. Van Oevelen

²⁷⁶ Hof Antwerpen 8 april 2010, *RW* 2011-2012, 374.

²⁷⁷ Cass. 18 februari 2010, C.09.0237.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100218-9.

²⁷⁸ Cass. 3 februari 2010, P.08.1771, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100203-2.

- arrest 15/2005²⁷⁹ inzake waterleveringen,
- arrest 13/2007²⁸⁰ voor telefoonkosten, dit laatste gevolgd door Cass. 25 januari 2010²⁸¹;
- arrest GwH nr. 6/2011²⁸² voor bijdragen in de gemeenschappelijke lasten van een mede-eigendom.

De regel geldt niet wanneer de gehele schuld op voorhand vaststaat, zoals in een leasingovereenkomst van bepaalde duur²⁸³.

- art. 2277bis, verjaring geneeskundige verstrekkingen: 1° geldt niet voor diergeneeskunde; 2° termijn loopt voor elke afzonderlijke prestatie vanaf de eerste dag van de maand na verstrekking (en dus niet pas vanaf het einde van de behandeling) (Cass. 12 juni 2009²⁸⁴).
- Ook daarbuiten veel rechtspraak Grondwettelijk Hof. Zo is de bijzondere verjaringsregeling voor de aansprakelijkheid van advocaten niet ongrondwettig (arrest 137/2001²⁸⁵).

Verjaringen voor en tegen de overheid

Nieuwe regeling inzake verjaring vorderingen voor en tegen de Staat (Art. 113 tot 116 Wet 22 mei 2003): gemeen recht, behalve (art. 114) een vijfjarige verjaring voor terugvordering van onterecht uitbetaalde wedden e.d.

- voor alle federale en programmatorische overheidsdiensten van het algemeen bestuur in werking getreden op 1 januari 2010 (Art. 134 lid 3 zoals bepaald door de Programmawet 23 december 2009; deze data gelden niet noodzakelijk voor andere hoofdstukken dan de verjaringsregels); voor terugvordering van geldelijke tegoeden geldt de termijn van 30 jaar zoals voor revindicaties (zie art. 115 en 116).

- Voor staatsbedrijven zonder rechtspersoonlijkheid, administratieve openbare instellingen met rechtspersoonlijkheid en administraties met beheersautonomie maar zonder rechtspersoonlijkheid is ditt gebuerd op 1 januari 2012 (enkel Titel V, waaronder de verjaringsregels; de rest treedt pas in werking op 1 januari 2014 voor die diensten).

- Voor de deelstaten: algemene bepalingenwet van 16 mei 2003: gemeen recht, behalve (art. 16) een vijfjarige verjaring voor terugvordering van onterecht uitbetaalde wedden e.d.

-- in werking voor Brussels Gewest (1-1-2007, de Duistalige Gemeenschap (1-1-2010) en sinds 1-1-2012 voor Vlaanderen (gewest, gemeenschap, Vlaamse rechtspersonen) het Waals Gewest en de Franse Gemeenschap.

In fiscale zaken geldt het gemeen recht voor zover de fiscale wet er niet van afwijkt²⁸⁶.

Overgangsrecht

Wanneer in burgerlijke zaken een wet voor de verjaring van de vordering een kortere termijn bepaalt dan die bepaald door de vorige wet, en het betrokken recht voor de inwerkingtreding van de nieuwe wet is ontstaan, begint de nieuwe verjaringstermijn ten vroegste met de inwerkingtreding van de nieuwe wet te lopen, zij het dat dit een eerder

²⁷⁹ <http://grondwettelijkhof.be/public/n/2005/2005-015n.pdf>

²⁸⁰ <http://grondwettelijkhof.be/public/n/2007/2007-013n.pdf>, RW 2007-2008, 1711 n. C. LEBON.

²⁸¹ C.09.0410.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20100125-3 = 2010, 1307

²⁸² 13 januari 2011, RW 2011-2012, 684 n. S. BOULY.

²⁸³ Hof Antwerpen 6 september 2010, RW 2010-2011, 1651.

²⁸⁴ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20090612-1

²⁸⁵ <http://grondwettelijkhof.be/public/n/2001/2001-137n.pdf>

²⁸⁶ Cass. 22 september 2011, nr. F.10.0052.N, *Dossche Mills t. Financiën*. Zie eerder reeds Cass. 1à september 2010, F.09.0063.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100910-3.

ingetreden verjaring overeenkomstig de oude regel niet zal verhinderen. Dit is een algemene regel volgens Cass. 30 november 2009²⁸⁷.

b) Stuiting

1° stuiting door inleiding van de eis (art. 2244 B.W.):

“dagvaarding” in deze bepaling wordt uitgelegd als elke inleiding van een eis²⁸⁸.

Bij betekening van een dagvaardingsexploot stuit de betekening de verjaring, op voorwaarde dat de zaak op de rol is gezet voor de inleidingszitting – zoniet is er geen stuiting²⁸⁹. Ook de inleiding van een (incidentele) eis bij conclusie stuit de verjaring (maar een conclusie stuit de verjaring niet als er geen eis in wordt verwoord)²⁹⁰.

2° stuiting door beslag

Bij derdenbeslag wordt de verjaring van de beslagen schuldvordering gestuit door het beslag onder de derde; maar de verjaring van de verzekerde schuldvordering wordt slechts gestuit door de aanzegging of betekening aan de beslagen schuldenaar zelf²⁹¹.

3° werking *ratione personae* van de stuiting

Art. 1206 BW: stuiting stuit ook jegens hoofdelijke medeschuldenaars. Maar de schorsing van de verjaring tijdens de procedure (gerechtelijke procedure, faillissementsprocedure), geldt niet jegens de medeschuldenaar (daar loopt de verjaring door; anders wat bv. de gefailleerde persoonlijk betreft bij stuiting door aangifte van schuldvordering: Cass. 19 januari 2009²⁹²), behoudens hoofdelijkheid.

De solidariteit van de stuiting bij hoofdelijke schuldenaars geldt niet bij gehoudenheid in solidum. Voorbeeld: de beslaglegger die de derde-beslagene aanspreekt wegens het niet afleggen van een schuldenaarsverklaring, moet er zorg voor dragen de verjaring ook te stuiten jegens de beslagen schuldenaar, aangezien de dagvaarding van de derde de verjaring niet stuit jegens de beslagene²⁹³.

De stuiting geldt ook niet ten voordele van een medeschuldeiser (behoudens actieve hoofdelijkheid): Cass. 9 juni 2009²⁹⁴ (stuiting van de verjaring door de hoofdaannemer komt niet automatisch ten goede komt aan de opdrachtgever die jaren later een vordering instelt tegen de hoofdaannemer).

---

²⁸⁷ RW 2011-2012, 267.

²⁸⁸ Bv. Cass. 18 november 2010, nr. F.09.0125.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20101118-6.

²⁸⁹ Cass. 25 oktober 2010, nr. C.09.0615.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20101025-1.

²⁹⁰ Bv. Cass. 18 november 2010, nr. F.09.0125.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20101118-6.

²⁹¹ Cass. 20 mei 2010, F.09.0043.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100520-6.

²⁹² S.08.0098.N = *Jaarverslag cassatie* 2009, 28.

²⁹³ Voor een toepassing, zie Cass. 20 mei 2010, F.09.0043.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100520-6.

²⁹⁴ *Apruzzese t. SRWL*, c.04.0245.F

4° bij verjaring schuldvorderingen jegens de overheid

Stuiting wordt geregeld door het gemeen recht, zowel bij overheden waar reeds de nieuwe regels gelden van de Wet van 22 mei 2003 als bij overheden waar de oude wet rijkscomptabiliteit van 1991 nog geldt (waarvan art. 101 gewijzigd werd bij W. 25 juli 2008).

5° overgangsrecht bij wetswijziging

Cass. 4 december 2009²⁹⁵: wanneer de wet een nieuwe schorsingsgrond invoert, geldt die ook voor reeds voordien ontstane aanspraken (in casu invoering door de LVO van de schorsing tgv minderjarigen bij de verjaring van verzekeringsaanspraken)

c) Schorsing en verlenging

1° Schorsing wegens onderhandelingen

Deze is geregeld in o.m. art. 10 WAM. De schorsing (en stuiting) door die bepaling eindigt slechts wanneer de verzekeraar een aangetekende brief zendt (of exploit laat betekenen); andere vormen van kennisgeving hebben dit effect niet (Cass. 21 december 2009)²⁹⁶; evenwel kan de kennisgeving ook gebeuren door middel van een conclusie in een geding waarin de verzekeringnemer partij is en die hem is meegedeeld²⁹⁷.

In het gemeen recht is deze schorsingsgrond niet bepaald, maar moet de verjaring wel verlengd worden in geval van rechtsmisbruik door de partij die onderhandelingen rekt om de verjaring te bereiken²⁹⁸.

2° Schorsing wegens onmogelijkheid tot rechtsuitoefening

Evenwel kan men uit recente rechtspraak afleiden dat de verjaring geschorst wordt telkens wanneer de schuldeiser op grond van de wet of door een wettelijke regeling verhinderd wordt de betaling van zijn schuldvordering te verkrijgen (expliciet Cass. 22 september 2011²⁹⁹; *a contrario* uit Cass. 5 december 2008³⁰⁰). *Niet* vereist is dat die wettelijke regeling ook de stuiting onmogelijk maakt.

Het instellen van een vordering tot uitlegging of verbetering van een vonnis als bedoeld (art. 793 en 794 Ger.W.) heeft niet tot gevolg dat de uitvoerbare kracht van de uit te leggen of de te verbeteren beslissing wordt geschorst (*idem*).

---

²⁹⁵ C.08.0505.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091204-5

²⁹⁶ Cass. 21 december 2009, C.08.0106.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=F-20091221-10.

²⁹⁷ Cass. 27 mei 2010, nr. C.09.0103.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20100527-17.

²⁹⁸ Bv. kh. Brussel 27 nov 2007, *RW* 2010-2011, 1010.

²⁹⁹ Cass. 22 september 2011, nr. F.10.0052.N, *Dossche Mills t. Financiën*

³⁰⁰ *RW* 2010-2011, 1775. Zie eerder reeds Cass. 2 januari 1969, ...

Cass. 22 september 2011³⁰¹ aanvaardde anderzijds dat de fiscus ingevolge art. 410 WIB wettelijk verhinderd is om betaling te verkrijgen van een betwiste belastingschuld (behalve voor het vaststaande deel) en de verjaring dus geschorst is (intussen heeft de wetgever in 2003 de regel ingevoerd dat de verjaring in fiscale zaken tijdens het rechtsgdeding geschorst is, zoals dat in burgerlijke zaken altijd al het geval was, art. 443ter § 1 WIB).

De beperking tot gevallen van wettelijke onmogelijkheid lijkt in strijd met hogere rechtsnormen, met name art. 6 EVRM wanneer er in feite een praktische onmogelijkheid is van rechtsuitoefening (zie arrest-*Stagno*³⁰²).

3° Bij minderjarigheid

Minderjarigen worden in beginsel geacht in de onmogelijkheid te verkeren de verjaring te stuiten, maar deze regel komt onder druk wanneer de minderjarige een wettelijke vertegenwoordiger heeft, zoals normaal het geval is (behalve in geval van belangenconflict met die vertegenwoordiger). Omgekeerd speelt de door art. 2252 BW voorgeschreven schorsing van de verjaring tegen minderjarigen niet in het geval van art. 2278 BW en in andere gevallen waarin dit expliciet of impliciet uit een bijzondere wetsbepaling (inzake verjaring) volgt, zoals bv. de driejarige verjaring inzake verzekeringen³⁰³. In het geval van verzekeringen volstaat volgens de rechtspraak de mogelijkheid om een bewindvoerder aan te stellen opdat de verjaring niet zou geschorst zijn³⁰⁴. De vraag luidt of dat voldoende is in het licht van het arrest-*Stagno*.

d) Uitwerking van de verjaring

Men kan de verjaring best zien als een wilsrecht, d.w.z. dat er beroep op moet worden gedaan. Dat verklaart dat de rechter de verjaring niet ambtshalve kan invoeren (art. 223 BW) (evenmin als een relatieve nietigheid), behalve wanneer het om een regel van openbare orde gaat. Het beroep kan ook gebeuren bij wijze van verweer.

Omgekeerd kan een verjaarde schuld nog bij wijze van verweer worden ingeroepen (*quae temporalia sunt ad agendum, perpetua ad excipiendum*). Een verjaarde schuld blijft een natuurlijke verbintenis. Vrijwillige betaling daarvan kan niet worden teruggevorderd, "tenzij de betaling niet kan worden opgevat als de voldoening van een door de betaler erkende schuld" (Cass. 6 maart 2006³⁰⁵). Een verjaarde schuld kan ook nog in andere opzichten relevant zijn³⁰⁶.

13. Verhaalsrechten van schuldeisers

De schuldeiser heeft in beginsel een verhaalsrecht op alle goederen van de schuldenaar.

---

³⁰¹ Cass. 22 september 2011, nr. F.10.0052.N, *Dossche Mills t. Financiën*

³⁰² EHRM 7 juli 2009, *Stagno t. België*, onder meer in *RW* 2011-2012, 760 samengevat door F. SWENNEN.

³⁰³ Cass. 30 juni 2006, C.04.0573.F. Reeds zo in Cass. 21 april 1961, *Pas. I*; 896 en Cass. 1 juni 1995, *RW* 1995-96, 611.

³⁰⁴ eveneens Cass. 30 juni 2006, C.04.0573.F.

³⁰⁵ *RW* 2009-20, 149

³⁰⁶ Bv. als vereiste voor hertsel in eer en rechten dient de schade te worden hersteld, ook al is de aanspraak daarop verjaard: cass. 8 december 2010, *RW* 2011-2012, 830 n. A. VANDEPLAS.

Dit verhaalsrecht vindt ook uitdrukking – behalve in goederenrechtelijke regels en executieprocedures – in enkele rechtsfiguren die veeleer verbintenisrechtelijk zijn.

a) Preventieve en bewarende maatregelen

Onder meer bewarend beslag, verzegeling, boedelbeschrijving, sekwester, voorlopig bewind, verzet tegen teruggave e.d.m.

b) Actio pauliana

zie hoger

c) Zijdelingse vordering (art. 1166 BW)

VI. WIJZIGING VAN PARTIJEN BIJ EEN VERBINTENIS

1. Overgang van schuldvorderingen (actiefzijde)

a) Accessorium sequitur principale

- na verkoop een opvolgende verkoop (klassieke geval) (NB. Voor het IPR-aspect, zie Cass. 23 april 2007³⁰⁷);
- na aannemingsovereenkomst een verkoop: ja – bv. Cass. 29 februari 2008³⁰⁸ (bv. architect – bouwpromotor koper: Rb Antwerpen 15 januari 2004³⁰⁹);
- na verkoop een aanneming : ja ! Cass. 18 mei 2006³¹⁰;
- dus ook bij koop na aanneming na koop³¹¹.

Niet: aanneming na aanneming (wel omgekeerd rechtstreekse vordering van de onderaannemer op de hoofdopdrachtgever).

Gevolg in een complexe zaak: de bouwheer kan op grond van art. 1641 BW niét de onderaannemer aanspreken, maar wel de leverancier van de onderaannemer (Cass. 15 september 2011³¹²).

Dat de contractspartij zelf (bv. verkoper) niet kan worden aangesproken wegens een geldige exoneratie, verhindert de aanspraak jegens de leverancier van die wederpartij niet³¹³. In het andere geval kunnen beiden contractueel in solidum aansprakelijk is³¹⁴.

Nuance:

- de aanspraak gaat niet mee over wanneer partijen anders overeenkomen, wat vermoed wordt voor schade die reeds zichtbaar is op het ogenblik van de doorverkoop, minstens wanneer de tussenschakel zelf reeds zijn voorganger heeft aangesproken³¹⁵.

Gevolgen:

- de schuldenaar (leverancier) behoudt alle excepties uit de valutaverhouding (d.i. zijn contract met zijn afnemer), inbegrepen de “e.n.a.c.”: er is weliswaar geen contract A-C maar wel een contractuele rechtsverhouding.
- wanneer de eigendom van een zaak is overgegaan en daarmee ook de vrijwaringsaanspraak op de eerdere schakel, kan de tussenschakel in beginsel zelf de aanspraak jegens de leverancier niet meer uitoefenen; zodra hij aangesproken is kan hij dat echter wel opnieuw³¹⁶ (dat verklaart dat de korte termijn voor hem pas op dat ogenblik begint te lopen³¹⁷). Correcter: hij heeft de hoedanigheid om de leverancier in vrijwaring op

---

³⁰⁷ nr. C.04.0137.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20070423-1.

³⁰⁸ nr. C.06.0303.F, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20080229-3. Restrictief wel Hof Gent 24 januari 2008, *RW* 2009-2010, 1184 kritische n. L. WERMOES

³⁰⁹ *RW* 2007-8, 1207

³¹⁰ nr. C.05.0097.N.

³¹¹ Zie bv. Hof Brussel 30 maart 2010, *TBO* 2010, 265.

³¹² Cass. 15 september 2011, C.10.0456.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110915-6.

³¹³ Zie bv. Hof Brussel 30 maart 2010, *TBO* 2010, 265.

³¹⁴ Zie bv. Hof Brussel 30 maart 2010, *TBO* 2010, 265.

³¹⁵ Zie bv. Hof Brussel 30 maart 2010, *TBO* 2010, 265.

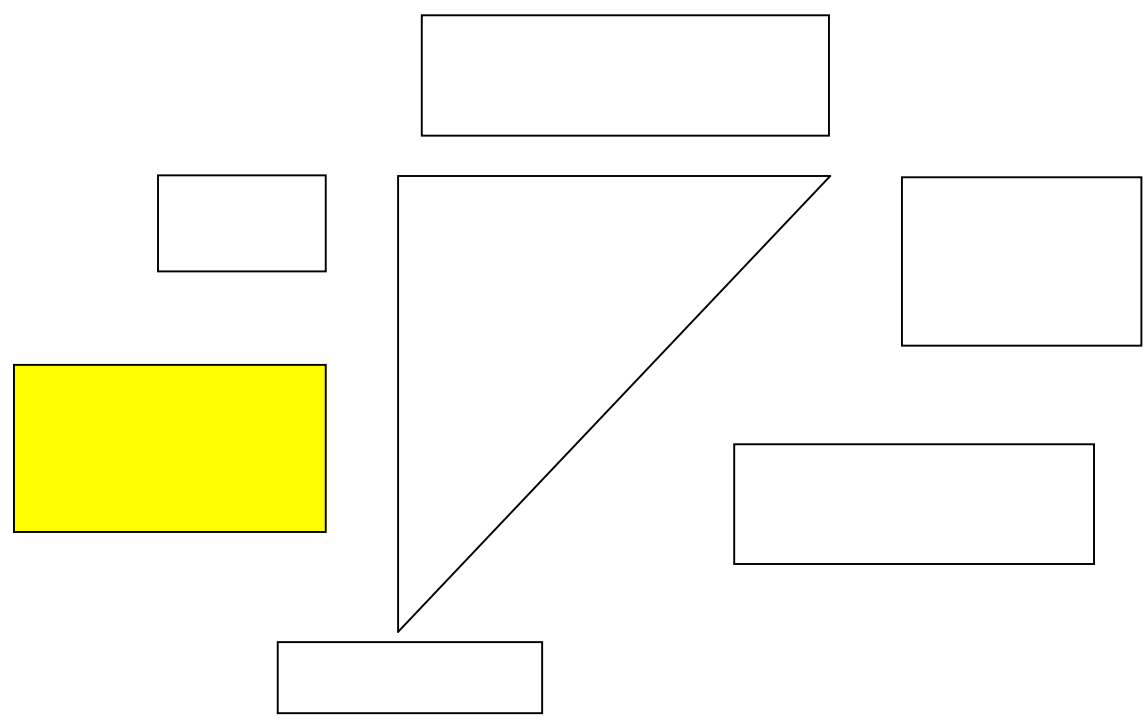
³¹⁶ Voor een overzicht van de diverse theorieën hierover, M. HOSTENS "De rechtstreekse aanspraak van de consument: een nieuw pijnpunt in ons dualistisch kooprecht ?", *DCCR* 2010, 87 v.

³¹⁷ Bv. Hof Brussel 9 november 2004, *RW* 2007-2008, 152.

dekkingsverhouding
 oorspronkelijke
 obligatoire
 verhouding)   debitor cessus
 valutaverhouding (titel)
 eigendomsoverdracht   resultante
 rechtsverhouding (vervangende
 schuldeiser)   cessionaris

cedent te roepen: een eventuele vergoeding zal hij echter maar kunnen innen indien hij zelf zijn afnemer/koper heeft betaald (op dat ogenblik wordt de aanspraak die op de koper is overgegaan terug eigendom van de tussenschakel).

b) Cessie, verbintenisrechtelijke gevolgen

- tegenwerpelijke excepties:

1° cessus kan zich beroepen op alle excepties uit de dekkingsverhouding die ontstaan zijn voor de kennisgeving van de cessie Zowel de e.n.a.c. als het ontbindingsrecht zijn “inherent” en dus ontstaan tezamen met de verbintenis zelf (voor de ontbinding, vgl. Cass. 4 februari 2011³¹⁸). (voor verlies ervan door instemming of omstandig stilzwijgen, zie rechtspraak Hoven van Beroep).

2° cessus kan zich niet beroepen op verweermiddelen uit de interne verhouding (valutaverhouding) tussen cedent en cessionaris: Cass. 27 april 2006³¹⁹;

- de cedent betalen na kennisgeving van de cessie bevrijdt de schuldenaar niet, ook niet voor het deel dat de cessionaris nog aan de cedent moest (Cass. 15 juni 2007³²⁰)

- Cass. 19 maart 2004³²¹; inzake cessie met bedrieglijk oogmerk (vgl. *Deka*-arrest van het HJEG): de cessus kan nog steeds bevrijdend betalen aan de cedent of aan de schuldeiser van de cedent in geval van derdenbeslag onder de cessus ten laste van de cedent.

³¹⁸ Cass. 4 februari 2011, *United Real Estate t. Faill. West-Konstrukt*, nr. C.10.0443.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110204-6 = *RW* 2011-2012, 488 n. R. HOUBEN.

³¹⁹ Cass. 27 april 2006, *Fortis Commercial Finance t. paris Express Service*, rolno. C 04.0093N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20060427-6 = *Jaarverslag cassatie* 2006, 50.

³²⁰ http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20070615-2, *RW* 2010-2011, 617.

³²¹ nr. C.03.0114.F, *RW* 2006-7

- Cessie van prijsvorderingen uit internationale koop: België heeft in 2010 de Unidroit Conventie internationale factoring geratificeerd.

c) Subrogatie (indeplaatsstelling)

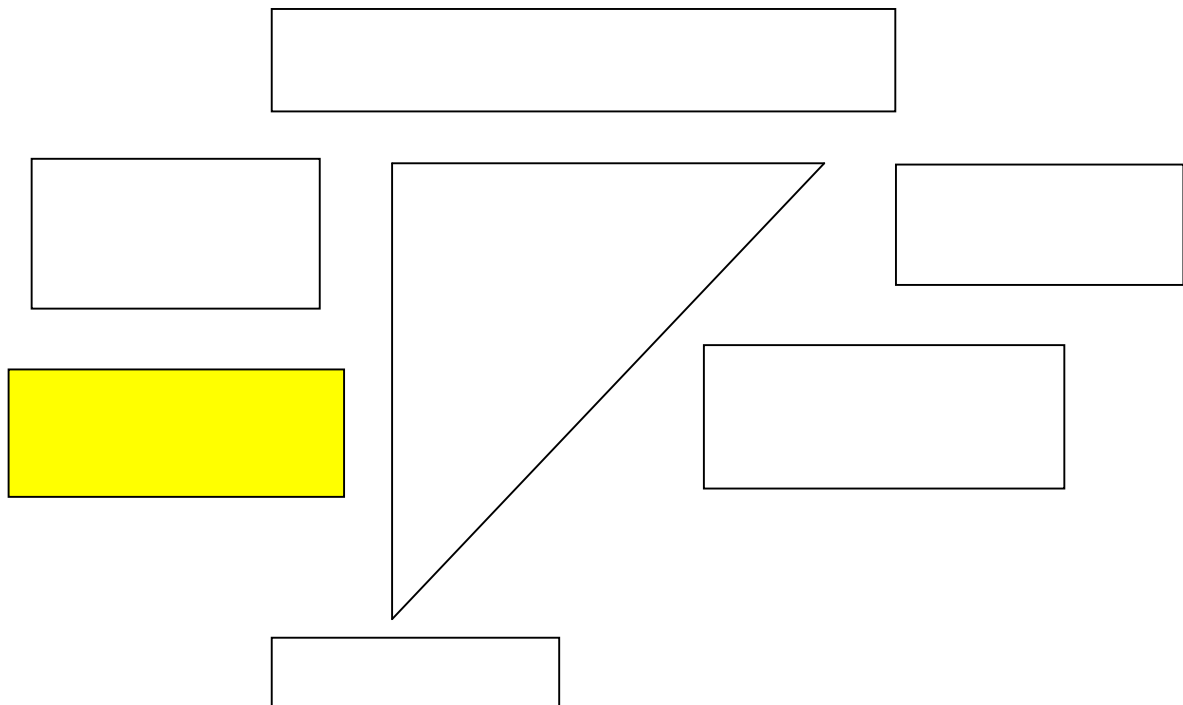
Voorwaarden en soorten:

- conventionele subrogatie is ook mogelijk bij betaling door een derde die bij de verbintenis geen belang heeft (Cass. 21 januari 2008³²²).

- wettelijke subrogatie s.s. vinden we onder meer wanneer iemand een schuld heeft betaald waartoe hij samen met een ander is gehouden of voor een ander is gehouden (art. 1251, 3° BW) en in enkele andere gevallen.

- wettelijke subrogatie s.l. of “quasi-subrogatie”. Deze wordt door wet toegekend buiten de gemeenrechtelijke voorwaarden om, i.h.b. ten gunste van diverse soorten verzekeraars, in het bijzonder art. 41 LVO (schadeverzekeraar e.d.), n nog ruimer in art. 136 ZIV-Wet (ziekteverzekeraar) en in 48ter AOW 1971 v. 14bis AOW overheidssector 1967 (arbeidsongevallenverzekeraar).

GwH nr. 190/2009³²³ bespreekt het verschil tussen art. 48ter AOW 1971 en 14bis AOW overheidssector 1967; de overheidssector kent een getrapte subrogatie, omdat de schuldenaar van de vordering van het slachtoffer de overheid is en niet diens arbeidsongevallenverzekeraar; maar het is ongrondwettig dat die getrapte subrogatie niet ook subrogatie omvat in de rechten ex art. 29bis WAM. De leemte in de wet is intrinsiek en dus zelfherstellend (zonder wetgevende tussenkomst).

³²² C.07.0078.F, , *Jaarverslag cass.* 2008, 40 = *RW* 2008-2009, 1258 kritische noot J. DE CONINCK “De betaling door een niet-belanghebbende derde en de toelaatbaarheid van de conventionele subrogatie ex parte creditoris”

³²³ *RW* 2010-2011, 99.

In arrest nr. 108/2011 werd evenwel geoordeeld dat het niet ongrondwettig is dat de wettelijke (quasi-)subrogatie van art. 41 LVO enkel subrogatie in rechten jegens een aansprakelijke derde omvat en niet ook rechten ex art. 29bis WAM.

Omvang:

- subrogatie geldt en geldt enkel binnen de perken van zowel :

1° de betaalde sommen of prestaties;

als 2° hetgeen door de schuldenaar verschuldigd is jegens de subrogant (o.m. Cass. 11 oktober 1999³²⁴; Cass. 16 november 2009³²⁵) . Ook de subrogatie krachtens art. 47 AOW blijft beperkt tot hetgeen waarop de subrogant aanspraak had jegens zijn schuldenaar³²⁶.

Dit betekent ook dat bij een verdeling van aansprakelijkheid de subrogatie niet bijkomend beperkt wordt tot een overeenstemmend aandeel in de door de gesubrogeerde betaalde prestaties³²⁷.

Ad 2°: De gemeenrechtelijke aanspraak mag alleen op basis van het brutoloon berekend worden indien de rechter vaststelt dat de lasten die erop zouden rusten, overeenstemmen met de lasten op het loon dat het slachtoffer ingevolge het ongeval heeft moeten derven³²⁸. Wanneer het slachtoffer een invaliditeitspercentage van 26 % heeft kan de rechter niet zomaar met het motief dat de persoon halftijds werkte, beslissen dat de werkgever een subrogatoire aanspraak heeft ter grootte van de helft van het uitbetaalde loon³²⁹.

Gevolgen na subrogatie:

1. In alle gevallen van subrogatie oefent de gesubrogeerde geen ander recht uit dan dat van de subrogant.

Na subrogatie is subrogant geen titularis meer van de schuldvordering; een stuiting in verhouding met de subrogant na tijdstip van subrogatie stuit de verjaring van de schuldvordering van de gesubrogeerde niet (Cass. 16 december 2004).

Wanneer de gesubrogeerde in een hangend geding tussenkomt, houdt dat als dusdanig geen nieuwe vordering in (en speelt art. 807 GerW dus niet³³⁰)

2. Bij gedeeltelijke betaling en dus gedeeltelijke subrogatie heeft de saldo-aanspraak van de subrogant voorrang op de aanspraak van de gesubrogeerde (*nemo contra se subrogasse censetur*) (art. 1252 tweede zinsdeel BW en art. 41 III LVO).

---

³²⁴ Bv. Cass 11 October 1999, Arr. 1999, 522 = Pas. I 522.

³²⁵ Cass. 16 november 2009, nr. C.09.0256.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091116-6 = Arr. 2009, nr. 667

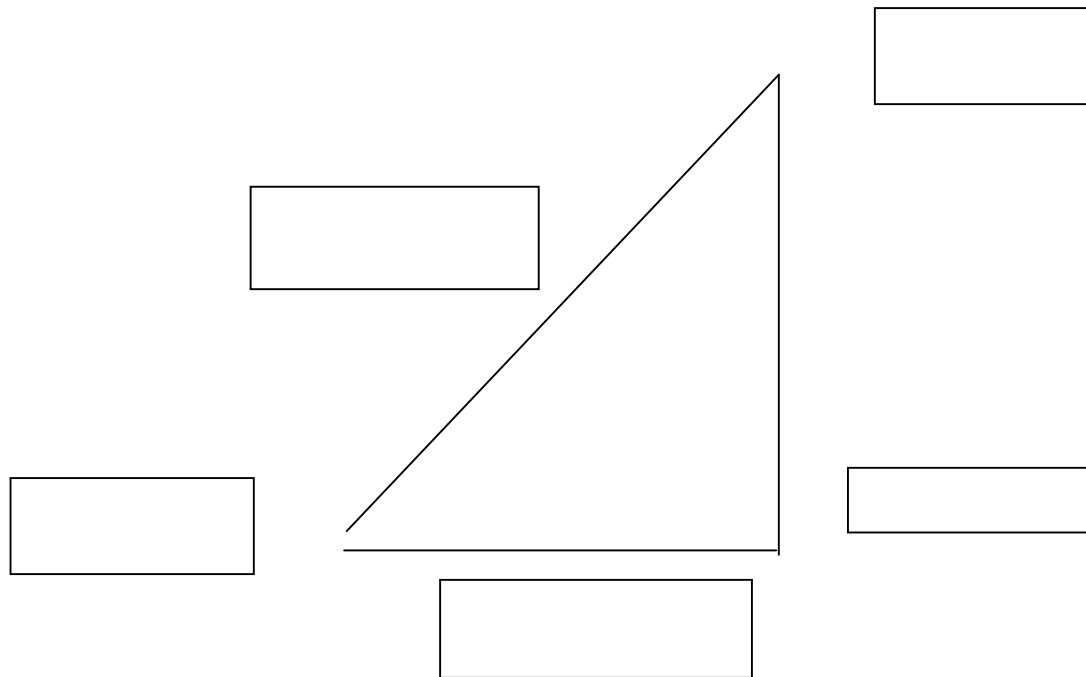
³²⁶ Cass. 21 februari 2011, n. C.10.0520.N, *Axa t. Mensura*, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110221-3

³²⁷ Cass. 16 november 2009, nr. C.09.0256.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091116-6 = Arr. 2009, nr. 667; Cass. 2 maart 2011, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110302-2

³²⁸ Cass. 21 februari 2011, n. C.10.0520.N, *Axa t. Mensura*, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20110221-3

³²⁹ Cass. 22 september 2010, Nr. P.10.0698.F, *Axa Belgium t. Stad Chimay*.

³³⁰ Bv. Cass. 16 november 2009, nr. C.09.0135.N, http://jure.juridat.just.fgov.be/pdfapp/download_blob?idpdf=N-20091116-5.

2. Delegatie

Art. 1242 BW: Hof Brussel 17 september 2002 (delegatie die onvoldoende aanduidingen geeft over de delegataris; gedelegeerde betaalt oude schuldeiser)

De delegatie is maar bevrijdend voor de delegant (oorspronkelijke schuldenaar) wanneer de schuldeiser met die bevrijding heeft ingestemd; voor die instemming gelden dezelfde uitlegeregels als voor een afstand (uitdrukkelijk dan wel een gedraging die voor geen andere uitleg vatbaar is³³¹).

³³¹ Cass. 6 mei 2010, C.09.0423.N

I. RECHTSHANDELINGEN	4
1. PRECONTRACTUELE PLICHTEN	4
a) <u>Onderhandelingen en goede-trouw-eis</u>	4
b) <u>Marktpraktijken</u>	4
c) <u>Contractsweigering</u>	4
d) <u>Precontractuele informatieplichten - Dubbele functie</u>	4
2. TOTSTANDKOMING OVEREENKOMSTEN EN ANDERE RECHTSHANDELINGEN.....	5
a) <u>Bindende kracht eenzijdige rechtshandeling</u>	5
b) <u>Stilzwijgende toestemming</u>	6
c) <u>Wilsovereenstemming en vertrouwensleer</u>	6
c) <u>Bewijs</u>	6
d) <u>Zgn. zakelijke overeenkomst</u>	7
e) <u>Totstandkoming koop-verkoop onroerend goed</u>	7
f) <u>Totstandkoming (kosteloze) borgtocht</u>	7
g) <u>Ontvangstvereiste - Vormvereisten voor kennisgevingen</u>	7
h) <u>Wettelijke herroepingsrechten</u>	8
3. VERTEGENWOORDIGING.....	8
a) <u>Gewone vertegenwoordiging</u>	8
b) <u>Optreden in naam van te noemen of op te richten derde</u>	8
c) <u>Middellijke vertegenwoordiging</u>	9
4. ONTSTAAN RECHTEN VAN EEN DERDE UIT OVEREENKOMST	9
a) <u>Voorkooprechten en naastingsrechten</u>	9
b) <u>Derdenbeding</u>	9
5. NIETIGHEDEN	10

a) Absolute nietigheden – ongeoorloofd voorwerp of oorzaak	10
b) Wilsgebreken - dwaling	11
1° Dwaling algemeen.....	11
2° Dwaling en "valse oorzaak"	12
3° Dwaling bij dading.....	12
c) Wilsgebreken - bedrog, geweld	13
d) Wilsgebreken: benadeling en gekwalificeerde benadeling - Nietigheden bij kosteloze borgtocht e.d.	13
e) Initiële onmogelijkheid – i.h.b. art. 1599 BW	13
f) Nietigheid als sanctie van een informatierecht	14
g) Handelingsonbekwaamheid	14
1° bij vertegenwoordiging	14
2° rechtsgevolgen	14
h) Nietigheid wegens belangenconflict	14
i) Nietigheid van een beding over een niet opgevallen nalatenschap	14
j) Actio pauliana	15
i) Nietigheid ingevolge derde-medeplichtigheid ?	15
k) Nietigheden wegens discriminatie	15
l) Gevolgen nietigheid	16
m) Onrechtmatige bedingen	16
n) Niet-arbitreerbaarheid	17
6. UITLEGGING	17
II. ONRECHTMATIGE DAAD	18
1. FOUT	18
a) Foutbegrip algemeen	18
b) Schuldopheffingsgronden	18
Er is geen schuld bij onoverkomelijke dwaling, zelfs indien het om een (onoverkomelijke) rechtsdwaling gaat (Cass. 8 februari 2008).	18
c) Waardering van de algemene zorgvuldigheidsplicht	18
d) Bijzonderheden overheidsaansprakelijkheid	19

2. SCHADE EN CAUSALITEIT	20
a) Tijdstip voor vaststelling en begroting van de schade.....	20
b) Criteria causaal verband	21
c) “Doorbraak” causaal verband door juridische oorzaak	21
d) Samenloop en co-existentie: beperking buitencontractuele aanspraak voor contractuele schade	22
e) Verlies van een kans	23
f) Bij inbreuken intellectuele rechten.....	23
g) Beperking tot voorzienbare schade ?.....	23
h) Eigen fout schadelijder	23
i) Voordeelstoerekening.....	24
3. BIJZONDERE REGELING PROCESAANSPRAKELIJKHEID (GERECHTSKOSTEN EN RECHTSPLEGINGSVERGOEDING).....	24
a) Tenlastelegging.....	24
b) Begroting	25
4. AANSPRAKELIJKHEID VOOR ZAKEN.....	26
5. FOUTLOZE AANSPRAKELIJKHEID	26
a) Nabuurhinder.....	26
b) Aansprakelijkheid wegens rechtmatige overheidsdaad.....	26
c) Risico-aansprakelijkheid wegens voorlopige tenuitvoerlegging.	26
III. ONGEGRONDE VERRIJKING	27
1. ONGEGRONDE VERRIJKING IN HET ALGEMEEN	27
a) Vereisten.....	27
b) Gevolgen	28
c) Bijzondere regels	28
2. ONVERSCHULDIGDE BETALING	29

a) Verrijking door een prestatie	29
b) Zonder rechtsgrond	29
c) Omvang restitutieplicht	29
3. REGRES- OF VERHAALSRECHTEN.....	29
a) Bijzonder geregelde regresaanspraken.....	29
b) Regresaanspraak krachtens de algemene regel inzake ongegronde verrijking.....	30
4. VERGOEDING VOOR GEMAAKTE KOSTEN E.D.	30
5. VOORDEELSAFDRACHT	31
IV. ANDERE BRONNEN VAN VERBINTENIS	31
1. ZAAKWAARNEMING.....	31
2. NATUURLIJKE VERBINTENIS.....	31
3. ANDERE GEVALLEN.....	31
4. RECHTSTREEKSE RECHTSBESCHERMING VAN SOMMIGE SUBJECTIEVE RECHTEN.....	31
V. VERBINTENISSEN IN HET ALGEMEEN	32
1. BEPALING VAN DE INHOUD VAN DE VERBINTENIS.....	32
a) <u>Goede trouw en rechtsmisbruik</u>	32
b) <u>Vaststellingsovereenkomsten, partijbeslissing</u>	33
c) <u>Gewijzigde omstandigheden</u>	33
d) <u>Modaliteiten van betaling</u>	34
e) <u>Duur van de verbintenis; “post-contractuele verbintenissen”</u>	34
2. PLURALITEIT VAN SCHULDENAARS	34
a) <u>Kwalificatie</u>	34
b) <u>Gevolgen van volmaakte en onvolmaakte hoofdelijkheid</u>	35
c) <u>Bepaling aandeel; verdeling draagplicht</u>	35

d) <u>Gevolgen: subrogatie en verhaal tussen medeschuldenaren</u>	36
3. PLURALITEIT VAN SCHULDEISERS	37
4. BEËINDIGING EN WIJZIGING VAN OBLIGATOIRE RECHTSVERHOUDINGEN	37
a) <u>Nakoming / betaling</u>	37
b) <u>Wijzigende overeenkomst, novatie</u>	37
c) <u>Opzegging van contractuele verhoudingen van onbepaalde duur</u>	37
d) <u>Opzegging bij overeenkomsten niet van onbepaalde duur</u>	38
e) <u>Beëindiging door de curator ? (art. 46 FaillW)</u>	38
f) <u>Niet-realisatie voorwaarde</u>	39
g) <u>“Caducité” ?</u>	39
h) <u>Bevrijding borg</u>	40
5. NIET-NAKOMING EN SANCTIES BIJ NIET-NAKOMING IN HET ALGEMEEN	40
a) <u>Toerekenbaar / niet-toerekenbaar/ afstand</u>	40
b) <u>Regime van niet-conforme en gebrekkige levering bij koop, aanneming, huur</u>	40
c) <u>Gebrek aan eigendomsoverdracht</u>	43
d) <u>Ingebrekestelling</u>	43
e) <u>Remedies algemeen: keuzerecht uitvoering / ontbinding</u>	43
6. SANCTIES BIJ NIET-NAKOMING: GEDWONGEN UITVOERING IN NATURA	43
7. OPSCHORTINGSRECHTEN EN VERGELIJKBARE REMEDIES	44
8. SANCTIES BIJ NIET-NAKOMING VAN WEDERKERIGE CONTRACTUELE VERBINTENISSEN: ONTBINDING EN UITDRUKKELIJK ONTBINDEND BEDING	46
a) <u>Voorwaarden voor en wijze van ontbinding - stilzwijgend ontbindend beding</u>	46
b) <u>Voorwaarden voor en wijze van ontbinding - uitdrukkelijk ontbindend beding</u>	47
c) <u>Omvang van de ontbinding tgo. tijdstip van ingaan van de ontbinding</u>	47
d) <u>Verbintenisrechtelijke gevolgen van de ontbinding (binnen de perken van de omvang ervan)</u>	48

e) Zakenrechtelijke gevolgen van de ontbinding (binnen de perken van de omvang ervan) 49

9. GELDSCHULDEN EN RENTE; BEPERKING SCHADEVERGOEDING WEGENS STILZITTEN (VNL. INTEREST) 49

a) Begindatum 49

b) Rentevoet 50

c) Bijkomende schade 50

d) Inperking bij stilzitten 50

e) Kapitalisatie 51

10. SCHADEVERGOEDING WEGENS NIET-NAKOMING 51

a) Rol van de schadevergoeding 51

b) Schade en causaliteit bij gevolgschade 52

c) Schadebeperkingsplicht schadelijder 52

d) Straf- en schadebedingen 52

11. SCHULDVERGELIJKING 55

a) Wettelijke schuldvergelijking 55

b) Conventionele schuldvergelijking 56

12. VERJARING 56

a) Vertretpunt en termijnen 56

b) Stuiting 59

c) Schorsing en verlenging 60

d) Uitwerking van de verjaring 61

13. VERHAALSRECHTEN VAN SCHULDEISERS 61

a) Preventieve en bewarende maatregelen 62

b) Actio pauliana 62

c) Zijdelingse vordering (art. 1166 BW) 62

VI. WIJZIGING VAN PARTIJEN BIJ EEN VERBINTENIS 63

1. OVERGANG VAN SCHULDVORDERINGEN (ACTIEFZIJD)	63
a) Accessorium sequitur principale	63
c) Subrogatie (indeplaatsstelling)	65
2. DELEGATIE	67